IRODALMI SZEMLE

LXIV ■ 2021 ■ 11

ÁRA: 1,80 € / 800 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 1,50 € / 600 FT

TRANSZKULTURALIZMUS ÉS BILINGVIZMUS

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
■ LXIV. ÉVFOLYAM
■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
■ FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA** (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
■ SZERKESZTŐ: **NAGY CSILLA** (CSILLESTER@GMAIL.COM) **NÉMETH ZOLTÁN** (NEMETX@GMAIL.COM)
■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
■ KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR**
■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
■ **FŐMUNKATÁRSAK:** CSANDA GÁBOR, GRENDEL LAJOS, N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TŐZSÉR ÁRPÁD
■ **SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:** BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR, NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS, SZALAY ZOLTÁN
■ **SZERKESZTŐSÉG:** MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
■ ISSN 1336-5088
■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
■ IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT POROSZLAI ESZTER ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

POROSZLAI ESZTER 1974-ben született Budapesten, tanulmányait magyar, angol, esztétika és mozgóképelméletből végezte az ELTE-n, majd az Óbudai Képzőművészeti Iskola festő szakán folytatta Roskó Gábor vezetése alatt, ezután a Magyar Képzőművészeti Egyetem festő szakán tanult Károlyi Zsigmondnál. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Doktori Iskoláján hallgató. Egyéni kiállításai főként Budapesten (Fészek Galéria, Medence Concept Store, Puccs Contemporary Gallery, Luppa-sziget) zajlottak, de számos csoportos kiállításon is részt vett. 2014-ben elnyerte az Amadeus Művészeti Alapítvány ösztöndíját, munkái több gyűjteményben szerepelnek (Marli Hoppe-Ritter, Pados Gábor, Szecső Róbert, Várady-Szabó Bálint, Alföldi Róbert). A legutóbbi, jelenleg is tartó, lapszámunkban közölt alkotói korszaka a geometrikus idomok érzékeny, szinte anyagtalan megtestesítéséből építkezik. Légies, cérnával szálazott sík- és térbeli formákat helyez reális terekbe, vagy a cianotípiákon szereplő térábrázolásokba, melyek a színspektrum szélein szereplő ibolya és ultramarin színekben jelennek meg. Az érzékelhetőség, a jelenvalóság határértékeit vizsgálja ezzel a stratégiával: a formát hajszálvékony vonalakkal jelöli ki, a színek a befogadható spektrum határain helyezkednek el. Az esztétikai élmény mellett a lényegi struktúrák kérdése is tematizálódik munkáiban.

A CÍMLAPON, FÜLÖN: LUPPA-GÚLA, 2020, LUPPA-SZIGET
560x560x560 cm, VIASZOLT BŐRVARRÓ CÉRNA, ACÉL, VAS,
FOTÓ: FODOR DÁNIEL JÁNOS

ÁT, 2021, SZIGET A VELENCEI-TAVON (A XV. NEMZETKÖZI VELENCEI-TAVI SYMPOSIONON KÉSZÜLT), 215x460x220 cm, VIASZOLT BŐRVARRÓ CÉRNA, REPRŐK: SEBŐK GYÖRGY

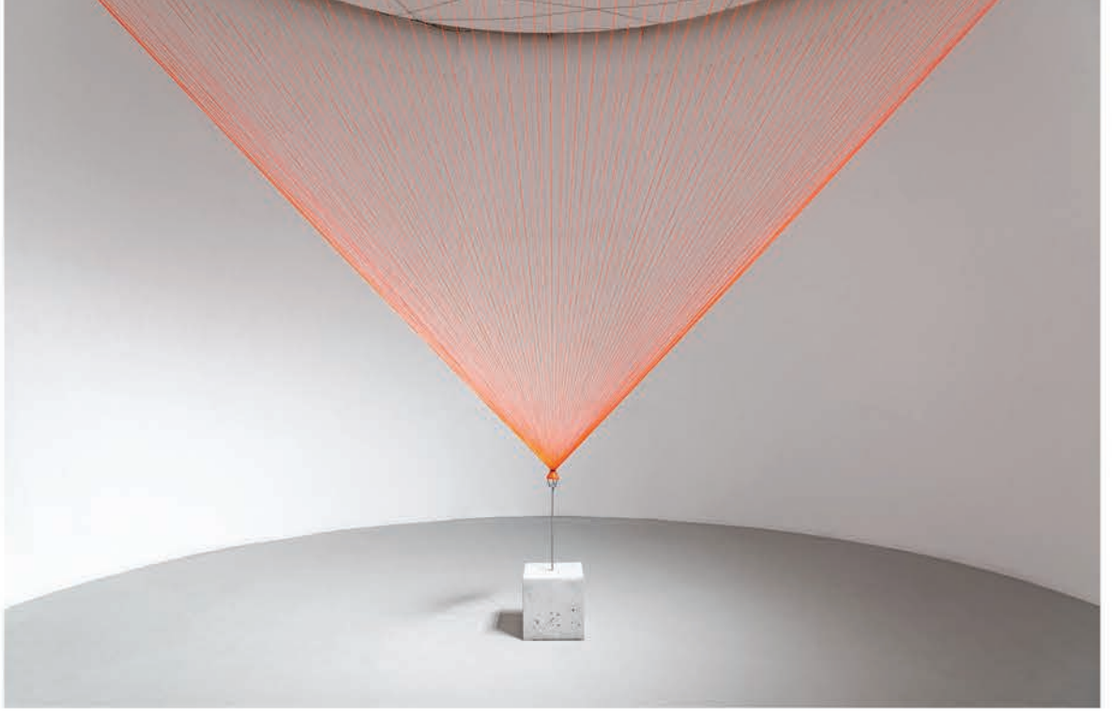

KÚP 2., 2019, FÉSZEK GALÉRIA, HERMAN-TEREM, 600x410 cm, 30x30x30 cm, BŐRVARRÓ CÉRNA, BETON, VAS, FOTÓ: FODOR DÁNIEL JÁNOS

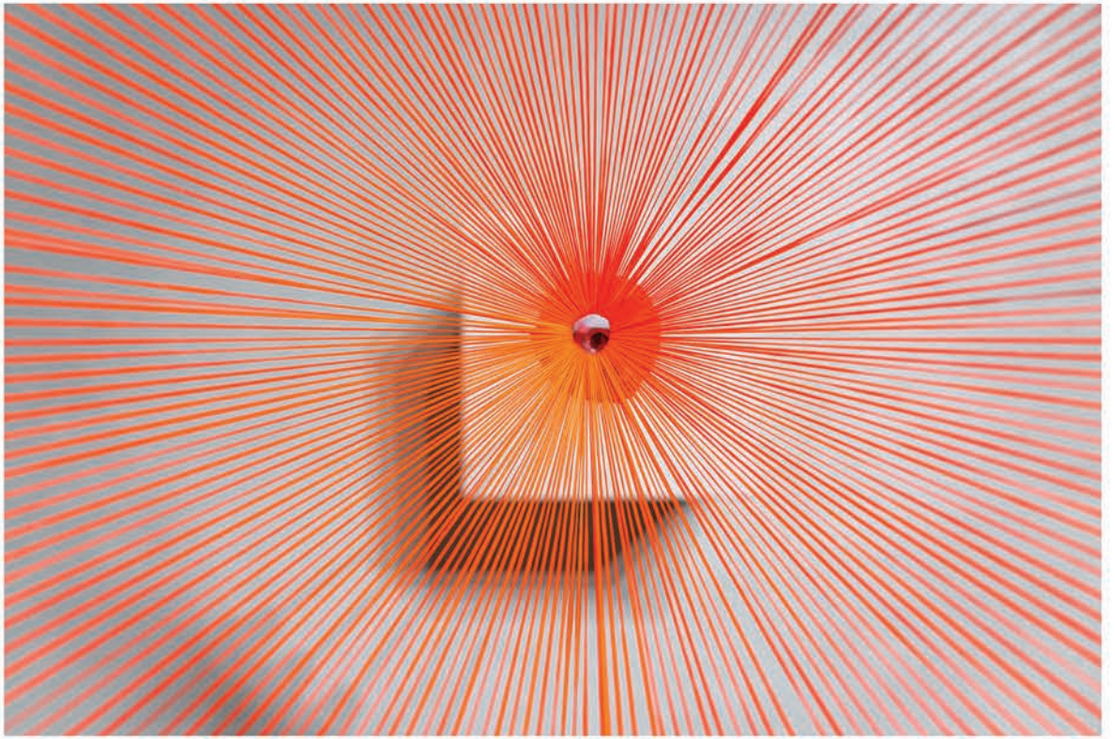

KÚP 2. - RÉSZLET, 2019, FÉSZEK GALÉRIA, HERMAN-TEREM, 600x410 cm, 30x30x30 cm, BŐRVARRÓ CÉRNA, BETON, VAS, FOTÓ: FODOR DÁNIEL JÁNOS

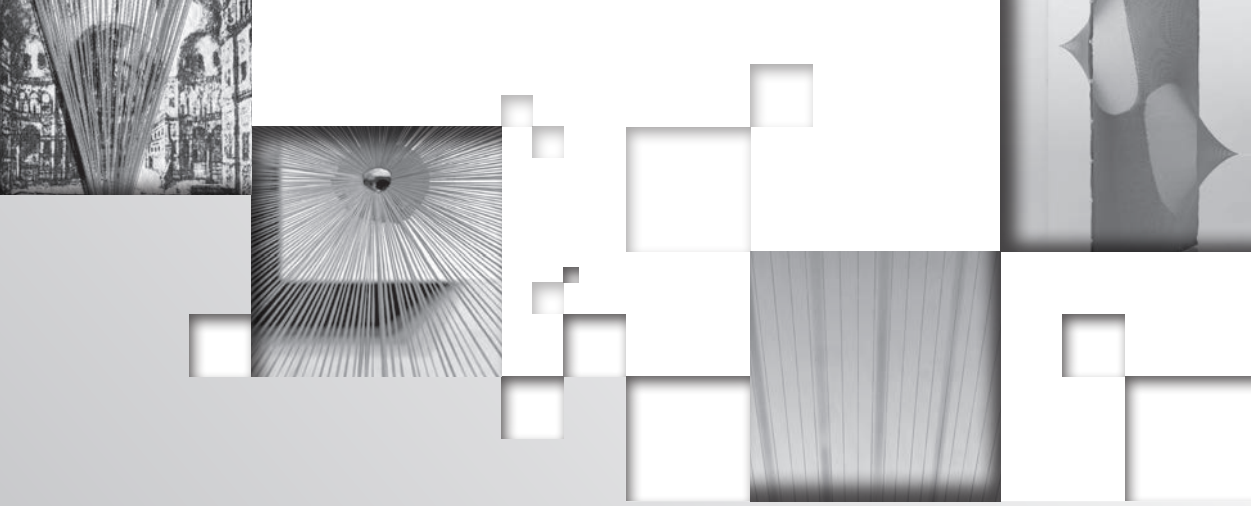

3 TATÁR SÁNDOR: „NINCSEN REMÉNY!" (VERS)

5 ETELA FARKAŠOVÁ: A REPÜLÉS ÓRÁI (PRÓZA VÁLYI HORVÁTH ERIKA FORDÍTÁSÁBAN)

13 ANASTASIA GAVRILOVICI: 3D; CSIGAHÁZ; NATURAL BORN DIGITALS (VERSEK ANDRÉ FERENC FORDÍTÁSÁBAN)

17 JANA JURÁŇOVÁ: A SEMMIREKELLŐ (PRÓZA VÁLYI HORVÁTH ERIKA FORDÍTÁSÁBAN)

TRANSZKULTURALIZMUS ÉS BILINGVIZMUS

24 POLGÁR ANIKÓ: „ÉN VOLTAM A FÖLD, ÉN VOLTAM A MENNYBOLT". AZ *AXIS MUNDI* MOTÍVUMA LESZNAI ANNA *ELTÉVEDT LITÁNIÁK* CÍMŰ KÖTETÉBEN (TANULMÁNY)

39 VERES ERIKA: SZÁZ ÉV HÜZÜN – AHMET HÂŞIM 1921-BEN MEGJELENT KÖTETÉRŐL (TANULMÁNY)

55 PÉNZES TÍMEA: A SZLOVÁK EXPAT SZERZŐK MŰVEIBEN ELŐFORDULÓ KULTÚRASPECIFIKUS KIFEJEZÉSEK ÉS VENDÉGSZAVAK FORDÍTÁSA (SVETLANA ŽUCHOVÁ, IVANA DOBRAKOVOVÁ, ZUSKA KEPPLOVÁ, MÁRIA MODROVICH) (TANULMÁNY)

82 NAGY HAJNAL CSILLA: OKTÓBER. NYELVED HELYÉN A SZAVAK (PRÓZA)

84 FELLINGER KÁROLY: HOGY KILÁSSON; SZOMJÚSÁGOM; VISSZAÚT (VERSEK)

86 BÍRÓ JÓZSEF: I . A . O . O . . O / EGYFELVONÁSOS (RENDHAGYÓ) – MINI – OPERA / HÁROM SZÍNBEN / ELSŐ SZÍN (PILINSZKY JÁNOS EMLÉKÉRE)

88 TÓTH LILITH VIKTÓRIA: HULLÁM; RESONATOR; KVANTUMFIZIKA (VERSEK)

92 PÁPAY SZANDRA: TÚL SOK (SZÖVEG)VILÁG. TÓTH LILITH VIKTÓRIA *TÚL SOK VILÁG* CÍMŰ KÖTETÉRŐL (KRITIKA)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET"
▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 300. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 1,80 €. MAGYARORSZÁGON: 800,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 9,- € , EGY ÉVRE 18,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 3600,- FT, EGY ÉVRE 7200,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌NOVEMBER/2021 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET" ▌(EV 153/08). ▌SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ▌JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ISSN 1336-5088. ▌WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214.,
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 300. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 1,80 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 9,- €, NA ROK: 18,- €.

FOCUS 2.2, 2020, 29,7x42 cm, TUS, PAUSZPAPÍR, FOTÓ: MESTER TIBOR

TATÁR SÁNDOR

„NINCSEN REMÉNY!"

Vérmérséklet szerint (s jobbára
életkor függvényében is)
lelkesen vagy gyanakodva
próbálgatjuk, igyekszünk kiismerni
a nekünk osztott lapokat.
Elégedett ábrázat: nagyjából
annyi, mint fehér holló.
– Nem, dehogy méltányos ez így:
nekem 172 centi jutott; vidéki-/proli-gyökerű,
sem jómódot, sem polgári
kultúrát nem ismerő család!
És M., aki nem ért meg, megkeseredett,
feszt hibáztat, és még el is
hízott – ez csupa orv fejlemény.
Bezzeg
Z., az alig kopaszodó hórihorgas,
az ő L-jével; az egy házias bombázó!
Negyven fölött is, …ssza meg!
Vagy a P.! Azt a gyerekei nem ejtik
kétségbe, a főnöke nem cseszteti
(miközben ő elég sokakat
basztathat, ha akar); az száz évig
fog élni: nincs miért dohányoznia,
és inni is csak jókedvében iszik.
Hiába tudunk
úgy lebbencset főzni, politikust, sorozatkaraktert
vagy standup-ost parodizálni, na meg hát
célbahugyozni, mint kevesen!

És kihalunk.
Mind egy szálig.
Megsülünk, akár grillrácson a kalbász,
megfulladunk, mint befőttesüveggel
foglyul ejtett darázs. Vagy egyszerűen
elmegy a kedvünk *attól* a dologtól
– és hát mennyire
ki vagyunk szolgáltatva az átkozott
vírusoknak is!
Pedig a klímakampány figyelmeztet,
ezer csatornán dől a pornó,
és kitartóan csapkodja partjainkat
a fertőtlenítőóceán!

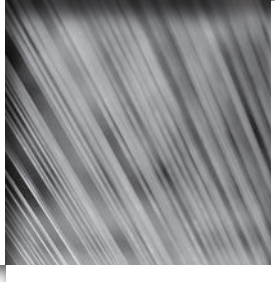

ETELA FARKAŠOVÁ

A REPÜLÉS ÓRÁI

Miriam gondolatban még pár napig visszatért ahhoz, amit a nőnek mondott a parkban, az igazság az, hogy semmi kézzelfoghatót nem tudott, semmi olyasmit, amit fel lehetne használni bizonyíték gyanánt, ami másokat is meggyőző, igazi bizonyíték lenne, noha ő tudta, amit tudott, sejtett, szinte százszázalékos biztonsággal, úgy gondolta, helyes a megérzése, de ilyen esetekben ez nem nyom túl sokat a latban, az érzések nem érvek, akármilyen erősek is, emlékezetében kapásból felbukkantak azok a képek, amelyek kis jóakarattal akár még bizonyítékul is szolgálhattak volna, de kiben van meg itt ez a jóindulat, ki lenne kíváncsi az ő érzelmeken alapuló bizonyítékaira, pedig jó pár ilyen kép és nem kevés jelenet is akadt, ami azt bizonyítja, hogy nem sikerült ezektől megszabadulnia, üldözték, mindettől persze rosszul érezte magát, ismét a veszteség, a kudarc, megint a vereség... ekkor felmerült benne a kérdés, hogy tulajdonképpen ki ellen játszik, ki itt az ellenfél, de nem kapott választ, mindig más vagy ugyanaz, csak más és más alakot öltő névtelen vagy megnevezhetetlen erő, amely mindörökre meghatározza a történetét, tényleg nem tudta.

Az érzés, amelyet élete során többször is megtapasztalt, az ellenfelekkel szemben érzett lesújtó, mindent elsöprő tehetetlenség és tanácstalanság, megváltoztatta a harc formáját és módját, bár mintha közös céljuk lett volna, hogy a tehetetlenségét, hiábavalóságát bizonyítsák, ezek voltak azok a célok, amelyek valóban számítottak nekik, akkor régen, és most is, hogy félretegyék, mint egy alkalmatlan, jelentéktelen bábut, hogy ne kelljen vele komolyan számolni, hogy eldugható legyen, ki lehessen tolni a térből, amelyben pedig ő szívesen gyökeret eresztene, de még sincs ott semmi keresnivalója.

Nem tudta magát megvédeni, egyre jobban erősödött benne a képzet, hogy valaki kerítést emelt az élete köré, átjárhatatlant és vastagot, bevágta oda, ő pedig már nem jöhet vissza, akármennyire is igyekszik, nem léphet ki onnan, lehet, nem is egy konkrét személy volt, hanem az az ismeretlen erő, a névtelen, szívtelen, a kerítésen belüli lét, erre ítéltetett, valamikor, már meg se kérdezte, miért épp ő, miért az ő élete...

Mint akkor, azon a váratlanul elfajult lakógyűlésen, a ház többi lakója között ült, nem értette teljesen a később vitába torkolló beszélgetést teljes egészében, és egyszeriben rátört az az érzés, hogy a dolgokat, amelyekről szó van, képtelen megérteni, mert nem tartozik ide, nem akarják befogadni maguk közé, és ezt a tudtára is adják, legalábbis egyesek, valami olyasmit kérnek rajta számon, ami nem igaz, és őt vádolják.

Felzaklatta, ami akkor, ott történt, letörte, körülbelül fél éve történt mindez, vagy régebben, nem szívesen járt ezekre a lakógyűlésekre, ahogy ideköltözött, igyekezett kitérni előlük, gyakran a lehető legnagyobb jóakarattal sem értette, a lakástulajdonosok miről is egyezkednek, többnyire a megemelt közös költségen vitatkoztak, a nyilvános terek villanyszámlája, a szemétszállítás, a takarítás vagy utóbbi időben leginkább a tetőjavítás és a kapucsere kapcsán felmerülő költségek miatt, a házban több idős ember is lakott, és nem tetszett nekik, hogy ennyire megemelkedtek a kiadások, sok dolgot felesleges luxusnak tartottak, nem voltak hajlandóak egy centtel se többet fizetni, talán nem is engedhették meg maguknak.

A ház, amelyben visszatértekor lakást vett, egykor gazdagabb, ma már inkább elhanyagolt környéken áll, sok ott lakónak gondot jelentett, hogy megéljenek az alacsony nyugdíjukból, erről közvetlenül vele persze nem beszéltek, de a beszélgetésfoszlányokból, amelyek véletlenül megütötték a fülét a lépcsőházban vagy a bejárat előtt, összerakta magában, mi a helyzet, és talán többen ezért nézték ferde szemmel, mert azt képzelték, hogy ki tudja, milyen gazdag amerikai lehet, többnyire így emlegették, talán ezért keltett bennük bizalmatlanságot, senkivel nem került szorosabb kapcsolatba közülük, ha Simonát nem számolja, csak két magányos nő kezdődő barátsága volt, akiket három emelet és két teljesen eltérő élettörténet választott el egymástól, erre fokozatosan jött csak rá, későn fedezték fel egymást, és kapcsolatukra idő előtt árnyék vetült...

Ennél a gondolatnál felsóhajt, tulajdonképpen ez csak a barátság csírája volt, amely hamar el is sorvadt, mielőtt még ki tudott volna fejlődni, a találkozásaik váratlanul abbamaradtak, egyáltalán nem biztos abban, hogy Simonát ténylegesen érdekelte ez az ő barátságuk, vagy az ő részéről csupán többé-kevésbé véletlenszerű, jószomszédi viszonyról volt szó, egy-egy alkalom csupán, amikor kávé és zene mellett kellemesen eltölti az idejét, elcseverészik kicsit erről-arról, valószínűleg nem volt valódi az érdeklődés, gondolta lehangoltan, amikor egy szempillantás alatt eltántorították az egyik közös szomszéd álnok, rosszindulatú pletykái.

Nem tudja, és talán sose fogja megtudni, mit beszélt be Simonának az az öregember, de a rendezőnő hitt neki, vele ellentétben, mert ő nem ment bele, bár néhányszor összefutottak a folyosón, és a fura öregember váratlanul elkezdte mondani a magáét: olyannal barátkozik, akinek gárdista volt az apja, aki üldözte a zsidókat, hát én csodálkozom magán.

A hajlott hátú, borostás alak szájából beszéd közben fröcsögött a nyál, és mindig megijesztette a kirohanásaival, legtöbbször figyelmen kívül hagyta, de ha találkoztak, valamit mégis odamorgott, nem volt kedve beszélgetni az öreggel, de az szemmel láthatólag elhatározta, nem adja fel egykönnyen, őszintén szólva csodálkozom magán, kötött belé újra és újra, hisz ez köztudott dolog, feljelentett pár embert, rendesen feladta őket, aztán pár dolgot ugyanolyan csendben el is adogatott, ki tudja, hova dugta a pénzt, csak azt nem értem, hogy ilyen gazdag és itt ücsörög eb-

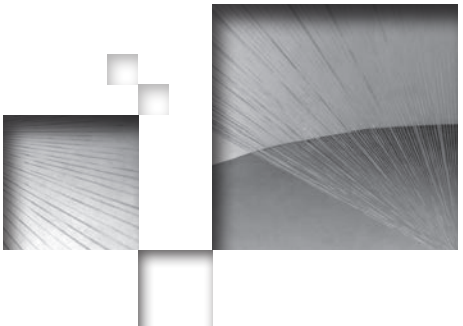

ben az ócska, lelakott házban, és hogy még nem épített villát magának valahol a Slavín alatt vagy a Kolibán, az újgazdagok között...

Nem akarta ezt hallgatni, elhúzódott, eldöntve, hogy továbbmegy, de a férfi csak nem hagyta abba, kinyújtotta a kezét és megragadta a könyökét, hisz' egyszer régen voltunk nála a feleségemmel, már arra sem emlékszem, miért, láttuk azt a nagy pompát... a háború alatt jól megszedhette magát, mármint az apja, és ő is, úgy jár-kel, mint a páva, talán azt hiszi, elfelejtették már, vagy hogy nem tud róla senki, de az ilyen dolgokat nem lehet eltitkolni... csak kérdezze meg nyugodtan bármelyik öreget, aki a háború óta itt lakik... levegőt vett, és maga meg egy ilyennel barátkozik, én a maga helyében biztosan...

Kezdettől fogva félt az öregtől, amikor megpillantotta, mogorva, furcsa, visszataszító fickó volt, de ez zavarná legkevésbé, az rosszabb, hogy kicsit sem tudta kiismerni, hazug és megtévesztő volt a viselkedése, nem bízik olyanban, aki Adolfnak nevezi a macskáját, és azt a hatalmas, megtermett kandúrt ő így nevezte el.

Amikor először meglátta a hatalmas állatot, ahogy kiviharzott a folyosóra, és majdnem benyargalt a lakásába, éppen kilépett az ajtón, meghökkent és a pillanat tört része alatt ledermedt, nem is tudja, mi bénította meg jobban, a szemben álló, orbitális, szikrázó szemű, alaktalan feketeség, vagy az öregember dühödt ordítása, Adolf, ide gyere, vissza, hozzám, gyere, de azonnal, hallottad, a francba, Adolf...

Amikor csak tudta, kerülte azt az alakot, mi egyebet gondolhatott volna róla, Simona gárdista apját ócsárolta, meg ez a kandúr is... Tudta, hogy a házban már majdnem mindenkivel összeveszett, és épp ő volt az egyik ellenzője minden új dolognak, amit a közös helyiségekben meg szerettek volna csináltatni vagy javítani, sajnálatos módon ez a barátságtalan, örökké felhős homlokú fickó volt a közvetlen szomszédja, valószínűleg közel volt már a nyolcvanhoz, talán már be is töltötte, úgy tudja, korábban már túlélt egy családi tragédiát, a fia hirtelen halálát, ezután állítólag egy ideig a pszichiátrián kezelték, de később már elutasította a gyógyszereket, épp Simona utalt valami ilyesmire, az ő szülei is a ház első lakosai közé tartoztak, az apja tervezte a házat, de ezt már nem Simonától tudta meg, csak véletlenül jött szóba az egyik lakógyűlésen,

viszont ez már régebben történt, Miriam még csodálkozott is, hogy a rendezőnő, akivel akkoriban már többször is találkozott, soha egy szóval sem említette, nem dicsekedett el ezzel, hogy az egykor nyilvánvalóan nagyon szép, ma már eléggé lepukkant és elhanyagolt funkcionális épület az apja műve.

Perlekedő csodabogár, a szomszédasszonyok így vélekedtek a vele szemben lakó fickóról, kellemetlen, de ártalmatlan alak, lehet, hogy ártalmatlan, futott át Miriam agyán, de eléggé megkeserítette a napjait, amikor összefutottak, tulajdonképpen sajnálta, a felesége is beteg, kerekesszékbe kényszerült, időnként kijárt vele, talán orvoshoz mentek, akkor a lépcsőházban szétterült mély, rekedt hangja, egyszer a lift miatt káromkodott, amit megint tartanak valahol, és várakoznia kell, míg ideér, máskor a kerekesszéket szidta, mert nem úgy működött, ahogy azt ő elképzelte, de az sem volt ritka, hogy a feleségét ócsárolta, Miriam nem egyszer hallotta hangos morgását az ajtó mögül is, mert a két lakást csak egy vékony folyosó választotta el, szinte naponta találkoztak, köszönt a férfinak, nem tudta csak úgy figyelmen kívül hagyni, elkerülni, néha visszaköszönt, máskor meg úgy tett, mint aki nem hallja, hogy jó reggelt vagy jó napot kívántak neki, örült, hogy este már nem jár ki a lakásból, elég volt napközben összefutniuk.

Eleinte csak párszor történt meg, hogy leszólította, egy ilyen alkalommal mesélt Simona apjáról, de amikor látta, hogy nem mutat érdeklődést a beszélgetés iránt, az orra alatt dühösen morgott valamit, igyekezett nem meghallani az összes durva, mérges szót, és ez rosszabb volt még annál is, mintha ignorálta volna, és csendesen nem veszi figyelembe, mert tényleg félt a vele való találkozástól.

A legutóbbi lakógyűlésen vitába keveredett a ház gondnoknőjével, aki felolvasta a tervezett javításokat és felújításokat, nincs itt semmi szükség újdonságokra, kiabált rá a fickó, nem kell ide mindenféle csipre működő kapu, vagy az ördög tudja, minek nevezik ezt a ketyerét, magasról tesz ő minden ilyesmire, neki megvan a jó öreg, megbízható kulcsa, ami már több mint hatvan éve jól szolgál, csak mondjanak, amit akarnak, ő biztosan nem járul hozzá semmilyen változáshoz, pár korabeli férfi a pártjára állt, végül mégis elült a vita, de miután a többség leszavazta az akaratát, az öreg nem titkolta, mennyire kihozták a sodrából.

A lakógyűlés már a vége felé járt, és akkor teljesen váratlanul feléje fordult, ha mindannyian olyan okosak, kiáltotta, akkor utasítsák rendre ezt az úri asszonyságot is, aki egyenesen a tengerentúlról méltóztatott ideköltözni, olyan nagy messzeségből, csináljanak rendet az ő dolgában is, még rá volt itt éppen szükség, meg az elkényeztetett kutyájára, ki akarja örökké hallgatni a vad ugatását...

Rémülten pillantott rá, mi jutott eszébe, miért kötött bele ilyen hirtelen, minden előzmény nélkül Félixbe, milyen rendet emleget, és milyen ugatást, miért támadott rájuk, hiszen Félixszel,

aki egész biztosan nem volt vad, soha nem volt gond, úgy látta, pár szomszéd meg is lepődött, döbbenten hallgatták, aztán végül valaki megszólalt, hogy ennek mi köze a lakógyűlés programpontjához, mit tett magának az a kutya, kérdezte, ám a legtöbben a vád kimondása után csendben maradtak, bár akadtak olyanok is, akik eléggé megkedvelték Félixet, mert nyugodt, komoly, csendes volt, senki nem mondhatta a házból, hogy az ugatásával bárkit is zavar, főleg nem éjszaka, és komoly természete ellenére kimondottan barátságosan viselkedett a gyerekekkel, hagyta, hogy megsimogassák, és amikor szóltak hozzá, béketűrően csóválta a farkát, de most miért nem hozakodott ezzel elő senki, miért nem álltak ki mellette, meg is szólalt volna, de nem tudott mit mondani, ráadásul megérezte a gombócot a torkában, így inkább csendben maradt.

A jelenlévők közül valaki mégis szólt a káromkodó öregembernek, de az meg se hallotta, amit mondanak neki, felállt a székről, és amikor kiment a teremből, dühösen becsapta maga mögött az ajtót, még volt ideje azt kiabálni, hogy ez a kutya akkor is vad, csak féltek rendet tenni... Aznap este sokáig nem jött álom a szemére, a hirtelen támadás megsebezte, főleg Félix miatt, eddig egyik szomszédja sem említett ilyesmit, nem került közelebbi viszonyba, sem konfliktusba senkivel, de akkor miért történt meg az, hogy az öregember kirohanása után senki nem védte meg...

Már éjszaka volt, mégis úgy tűnt, hogy sustorgást hall a két lakás között húzódó folyosó felől, ami összeköti az öregember lakását az övével, mintha fel-le járkálna ott valaki, kívülről az ajtaját tapogatná, eddig valahogy sikerült elkerülnie a konfliktust ezzel a furcsa férfival, nem számított ilyen fordulatra, úgy döntött, igyekszik minél előbb megfeledkezni az esetről, de továbbra is aggodalmaskodott, az ajtóban elhangzott fenyegetés folyton a fülében csengett, majd azok a gyűlölködő szavak, hogy utasítsák rendre ezt az úri asszonyságot és a vad kutyáját.

Képtelen elfelejteni azt a kellemetlenséget, látja maga előtt az őrület határáig felhergelődött idős férfit, aki azért is ilyen indulatos, mert a szomszédai leszavazták, teljesen tisztán látja, hallja dühödt hangját, mintha ismét ugyanabban a helyiségben ülnének, és a betervezett javítási és felújítási munkálaton vitatkoznának, remegni kezd, nem érti, miért fordította minden dühét ellene, úgy tűnik, mintha újra magán érezné a férfi gyűlölködő tekintetét.

Bár ez még nem bizonyíték, ugyanúgy, ahogy a rózsák sem számítanak annak, amiket a piacon vett, elültette a kiskertbe, és néhány nappal a lakógyűlés után kiásva és megtaposva, letépkedett szirmokkal talált rájuk, szinte akkor is biztos volt benne, kinek a lelkén száradmindez, kiben gyűlt fel ennyi végtelen, primitív düh, gondolta keserűen... De még ha sikerül-

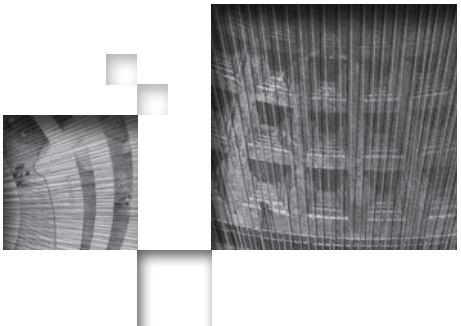

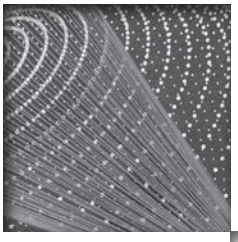

ne is bebizonyítania a bűnösséget, Félixet az sem támasztja fel, gondolta szomorúan, a legutóbbi lakógyűlés után óvatosabbnak kellett volna lennie, jobban vigyázni rá, annyira megbízott mindenkiben, ő pedig olyan óvatlanul viselkedett.

De ez valóban nem számít bizonyítéknak, a nő kérdésére, akivel a parkban beszélt, ugyanazt a választ adhatná csak: nem tudom, bár sejtem... Nem tudom biztosan, ki volt az.

Az íróasztalnál ül, egy kupac befejezetlen rajz hever előtte, kézbe veszi egyiket a másik után, összpontosítva végignézi a képeket, némelyiket hosszabban méregeti, végül elkeseredetten az asztal szélére söpri az összeset, egyik sem tetszik neki, egyiken sem sikerült megragadnia azt, ami fontos lett volna, ami legjobban illik a szöveghez, amit ábrázol, egy pillanatra be is villant már, látta a szeme előtt, de képtelen ezt átvinni a papírra.

Amióta Félixszel az a dolog történt, nem tud a munkájára összpontosítani, idegesíti a tudat, hogy közeleg az illusztrációk leadásának határideje, és nincs mit benyújtania a kiadónak, az a rossz előérzet gyötri, hogy soha többé nem lesz képes bármit is illusztrálni, semmi említésre méltót, kiapad a tehetsége, amelyben amúgy is mindig kételkedett, de ebben a pillanatban, a jelenlegi helyzetben a kiapadó tehetségnél is sokkal rosszabb, hogy nagyon könnyen elveszítheti azokat a megbízásokat, amelyek a megélhetését biztosítják.

Nem kellett volna a kutyás parkba járnia, pedig nagyon megszerette, egy csendes hely a városközpont közelében, sok cserje, virág és főleg egy nagy rét, ahol rá lehet lépni a fűre, és a kutyák itt annyit futkározhatnak, amennyit csak akarnak, senki sem kiabál rájuk, szabadon mozoghatnak, játszanak, hemperegnek a fűben, szemük csak úgy ragyog a boldogságtól... Hogy szerette azt a parkot, sok szép órát töltöttek el ott együtt.

Nyújtózkodik egyet, kibámul az ablakon, egy pillanatig gondolataiba mélyedve egyenesen ül, majd ismét az asztal fölé hajol, ujjai végigfutnak az egyik papíron, ez olyan tudatalatti rajzolgatás, körvonalak, oválisok maradnak a papíron, szabályta-

lan hullámos vonalak, nem fejeznek ki semmit, értelmetlen, absztrakt formák, amelyekbe mostanában olyan gyakran menekül a keze és a tudata is, mert nem jut az eszébe semmi olyan megfelelő dolog, amit felhasználhatna a könyv illusztrációjaként, az elméje üres, néha úgy tűnik, hogy az egész belső része kiüresedett, ha valaha volt is ott valami, fokozatosan elillant, nyoma veszett.

Felzaklatja a park emléke, már teljesen másképp néz ki, sivár lett, Félix nélkül mintha egy hétköznapi tér lenne, amely elvesztette a varázsát és a vonzerejét, minden elveszett, mondja keserűen, egyre sötétebbek a gondolatai, kételyekkel telítődik, már nem csak az utolsó parki séta emészti, egyre gyakrabban mereng azon, hogy jó ötlet volt-e ilyen hosszú idő után visszatérni ebbe a városba, azért jött ide, hogy felkutassa a gyermek Miriamot, a kicsi, meglehetősen félénk, zárkózott, hatalmas fekete szemű kislányt, az elveszett gyermekkorát kereste, amikor még bízhatott a szülei szeretetében, a bizalom érzésére vágyott, hogy anya és apa megvédik bármilyen veszélytől, remélte, hogy mindazok után, ami vele történt, visszatérve megtalálja a lelki békéjét, de hogyan is gondolhatta, hogy épp a szülővárosában akad rá, ahol már nincs senkije, se rokon, sem családi barát vagy ismerős, ha volt is pár, már mind meghalt, elköltözött, nyoma veszett...

A papíron a keze alatt új körvonalak, ellipszisek, sokszögvonalak születnek, egymásba ütköznek, metszik egymást, új és újabb bonyolult képződményeket hozva létre, nem is szentel nekik különösebb figyelmet, az ujj és az elme is teszi a dolgát, bár ha azt vesszük, jut eszébe, ott sincs már senki, ahonnan jött, mióta anya és apa meghalt, mióta tönkrement Dave-vel a kapcsolata, nincs senkije, egyetlen közeli ember sem, senki, akinek elpanaszolhatná a bánatát, akinek fontos lenne, sem itt, sem ott, jegyzi meg magában szomorúan, a világ sivárrá vált, valahogy így alakult, az utóbbi időben nagyon magányosan éldegél, ráadásul eddigi élete során majdnem mindig magányosnak érezte magát, be kell ismernie, hogy bizonyos mértékig nem volt ez másképp akkor sem, amikor még gyerek volt, fiatalkorában, örökké, mindig volt pár kivétel, pár világosabb pillanat, amikor úgy tűnt, hogy a karám, amelybe akaratán kívül került, megreped, széttörik, és az is lehet, hogy teljesen darabjaira hullik, és valami megváltozik az életében, az érzéseiben, a csodás pillanatok egyik percről a másikra szertefoszlottak, elillantak a sötétben, a remény, hogy egyszer sikerül megszöknie, illúzió volt csupán...

Vályi Horváth Erika fordítása

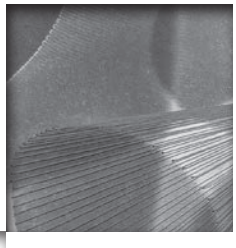

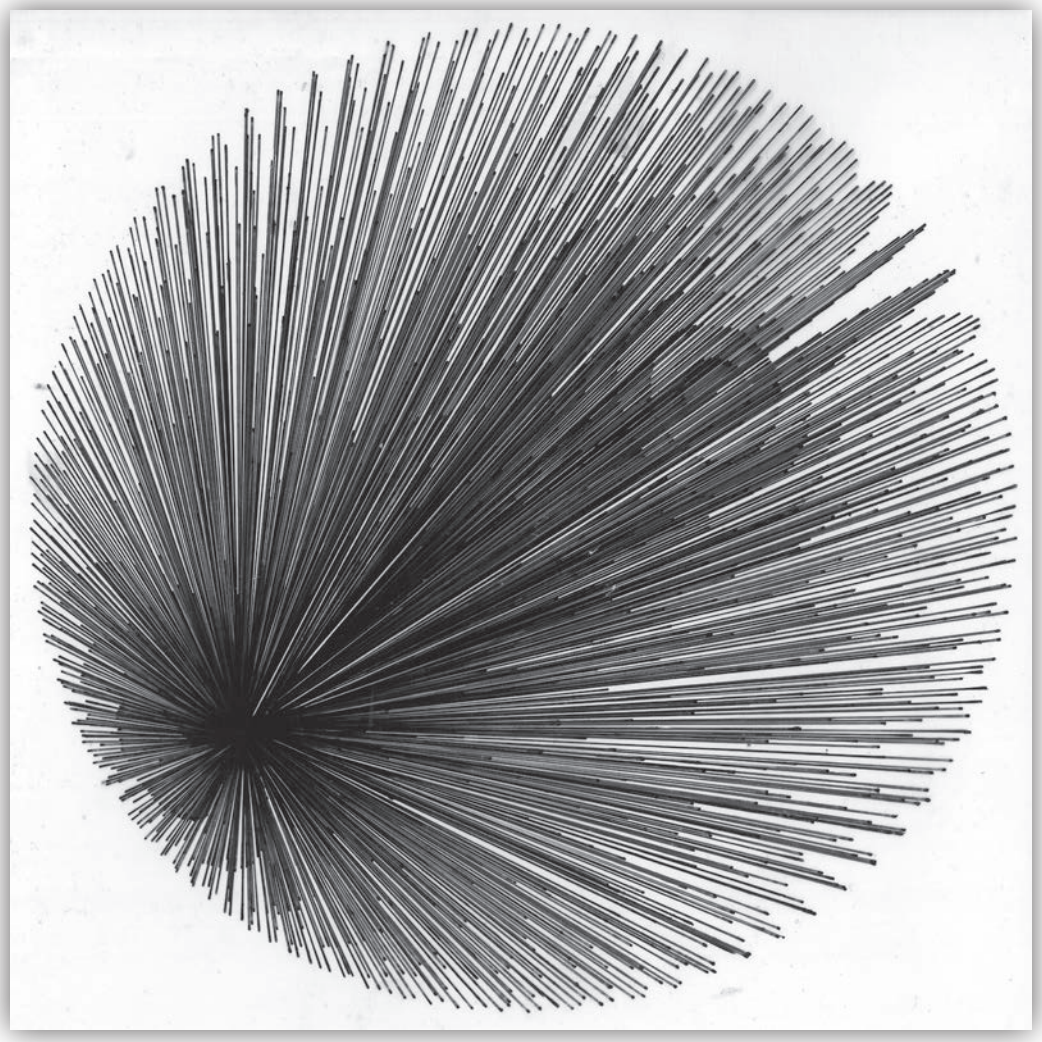

BORGES 1., 2014/2020, 21x21 cm, FILCTOLL, FÓLIA

ANASTASIA GAVRILOVICI

3D

A szerelő 50 lejért kidugítja a vécémet.
Én 50 lejért román/angol magánórákat tartok.
a szar az ember fejéből sokkal veszélyesebb mint
a szar a beleiben mondta egyszer valaki és hajlok arra, hogy
igazat adjak neki, feltűrom az ingujjam, gumikesztyűt húzok és
a lecke fölé görnyedek, véletlenszerűen haladok, mint
egy elhagyott gondola Velence multikulturális szívében. A szív, ez a zavaros
projekt, ami azért diktált nekem néhány helyes dolgot is, túlzásokat,
türelmet és profizmust, de leginkább
ezt a mocskos dolgok iránti
sóvárgást, ami ott csillog minden budipucoló szemében, nincs hogy elhibázd.
Tudjátok, hogy amikor eljövök tőletek, Alex1, Alex2, Alex3 és tőled, Diana, akkor sokat
iszok és sokat olvasok, egy költővel szeretkezek (sokat) és benzinnel
dörzsölöm be a szám, hogy megszabaduljak a nyomoktól, amiket ez a rohadt
meló hagy rajtam mindenütt. Nem könnyű kipucolni a szart a fejetekből,
pedig már hozzászoktam, én is annyiszor benne voltam, és senki sem
jött értem csőrében olajfa ággal, amibe kapaszkodhatnék, hogy kimásszak innen. Nem
könnyű, épp ezért, amikor eljövök tőletek, szükségem van arra, hogy egyenesen a moziba menjek
és 50 lejért megnézzem Vatikán múzeumait 3D-ben,
Hirosimát és Nagaszakit 3D-ben, pornófilmeket 3D-ben,
jót és rosszat, a szerotonint és a szénmonoxidot
3D-ben, székletürítést, szidalmazást, a Digital Divas dinasztiákat,
ahogy műkörmeikkel kapargatják agyamról a szintaxist
és a neologizmusokat, mint egy óriási korallzátonyról,
mielőtt alágyújtják a dinamitot.

CSIGAHÁZ

az éj közepén egyszerre áll meg az ásványvíz zenéje a pohárban
az emésztési folyamatok zenéjével ebben az órában
agyad tektonikus lemezei már nem ütköznek egymásnak
végre csend van
ha lyukat ütsz a legközelebbi ember koponyájába és
szívószálat szúrsz bele egy műhelyt láthatsz
amiben a gépész csak azért szorította satuba a kezét hogy
egy képet alkosson és csak azért üvölt hogy megtudja hány
decibel kell hogy elveszítsd
a középfüled az eszed az álom törékeny membránját
a rooter pillogása szakítja meg
egy darabig még melletted maradok fejedre húzod a paplant
összekucorodsz szégyellős kisfiúnak tűnsz aki rejtegeti
az éj közepén nullásra borotvált fejét jó ha van
egy meleg test a közeledben aminek lehelete a marseille-i kikötőre
emlékeztet egy júniusi napon összetekeredem benned mint egy
csigaházban várom a reggelt
hogy kinyisd a szemed és rám nézz mint egy kádra
mocskos habbal és hajcsomókkal tele amibe be akarsz ülni
mint egy összeomlás szélén álló épületre
amibe mégis be akarsz
hatolni

NATURAL BORN DIGITALS

Állok a metróajtó mellett, bevásárlószatyrokkal, túlsúlyosan és terhesen, nézem az embereket a székeken, akik fejest ugranak a telefonkijelzőbe, olyan szomorúsággal, amivel talán csak azt a fiút néztem gimiben, aki bejött nekem, amikor megtudtam, hogy meleg. Egy üzletasszony, aki csupa Zara és Massimo Dutti, videókat néz egy kínairól, aki törött edényeket javít morzsolt instant tésztával, ami a vegyszerek hatására masszív pasztává változott. Könyörtelen felismerései vannak, pupillái dilatálódnak, érzem, hogy lájkolni fogja.
Tegnap este láttam egy filmet, amiben mindig, amikor összevesztek, a csaj csinált a srácnak egy rántottát mérgező gombával, ez durva gyomormérgezést okozott, amitől sérülékenyebb lett, mint egy fikusz lakásfelújításkor, kiszolgáltatottabb, mint a kacatokat áruló süketnéma, akit kirabol két ADHD-s gyerek. Ilyenkor kérlelte a lányt, hogy maradjon vele, hogy vigyázzon rá és minden jól végződött. Egyesek ezt szerelemnek neveznék, kortársaim az ilyet posztiróniának vagy posztőszinteségnek hívják, de engem hidegen hagynak az ilyen kulturális lehetőségek. Szuperdigitalizált, izgága bohócok vagyunk, felkészületlenek az életre, egyszerű számok egy statisztikában, amiket kopaszodó férfiak és olyan hölgyek vezetnek, akiknek a nyelv csupán izzó hajcsavarok közé szorult tincs.
Napfényre van szükségünk, testápolóra, a Hírcsárda fárasztó vicceire. Szexre. Xanaxra. Egymás részleges válaszai vagyunk, egy gödör a homokozóban, ahonnan mindenki összeszedte a kislapátját és elment.

Mit mondanának rólunk az eurószkeptikusok?
Mit tanítottak természettudomány-órán?
A szociális viselkedésű rovarok, kiváltképp a hangyák, alapvetően önzetlen létformák, kollektív akarattal, készek feláldozni magukat a kolóniáért. A francokat. Nem tanultam senkitől semmit.
Nekünk a kínaiak még nem találtak fel semmit, ami helyre tenné az életünket. Nincs shortcut a boldogsághoz, nincs aplikáció, ami figyelmesebbé tehetne bennünket a köröttünk levők szükségleteire, ami csökkenthetné a gyári hibáinkat. Csak kiegészítő univerzumok, virtuális valóságok, minek grafikáját mániákus ékszerészek és keresztelő- meg esküvőszervezők készítették. Univerzumok, mikben van elég szék mindenkinek és ez már elég a boldogsághoz.

André Ferenc fordításai

JANA JURÁŇOVÁ

A SEMMIREKELLŐ

ĽUDMILA

A kávégép mellett ül. Duzzadt lába kibuggyan az egyszerű, könnyű, fekete mokaszinból, aminek már letaposta a sarkát. Sötétlila cicanadrágja lábszárközépig ér, műszálas zoknija fölött kikandikál a csupasz, száraz bőre, melyen úgy tekergőzik egy visszér, akár a döglött földigiliszta. A könnyű krómszék a rendelőintézet előcsarnokában ugyanabból az anyagból készült, mint a kisasztal, kényelmetlen és kemény ugyan, de van karfája, ezért Ľudmila megkapaszkodhat benne, amikor feláll. A négykerekű kocsit a fal mellé állította, a kis üléssel felszerelt, gurulós járókeretet és a kosarát is teleaggatta műanyag táskákkal. Ha belekapaszkodna, amikor felkel a székről, a járókeret megcsúszhatna, a féke már nem jól működik. Mariena járókának hívta a járókeretet, és újat akart neki venni, de arra már nem volt ideje. A gondoskodó Mariena túl sok feladatot vett magára. És Ľudmilának most már magáról kell gondoskodnia. Minden vagyona ott lóg a kocsira akasztva, azokban a műanyag zacskókban, a kabátját is ráhajította. Az évnek ebben a szakában elkelne egy melegebb kabát.

Az asztalon gyógyszercégek szórólapjai hevernek. Körülbelül egy méterre az asztaltól ott van egy kávéautomata. Előtte nagy papírpohárban kávé. Ľudmila arca nyugodt és sima, aminek történnie kellett, az már régen is és mostanában is megesett, de többé nem fog. És aminek jönnie kell, az már úgyis teljesen mindegy. Az arra járók könnyen azt gondolhatják, hogy éppen valamilyen fontos orvosi vizsgálaton esett át és arra vár, hogy valaki a családból hazavigye. Az előcsarnokban tartózkodó emberek ide-oda mászkálnak, ki-be járkálnak, senki nem marad tovább a szükségesnél. Ľudmila most a hátsó bejáratnál üti el az időt, a kórházat a rendelőintézettel összekötő folyosó közelében. Elöl nem járkál, mert ott az információs pultban ülő nőnek sasszeme van, inkább messziről elkerüli azt a részt. Csak néha lopakodik be a büfébe, vagy elsurran a felakasztott ruhákkal teli állványok mellett.

Senki sem veszi észre, pedig jó néhány napot eltöltött már a rendelőintézetben. Lassan gondot okoz összeszámolnia, hányadik nap már ez a mai reggel. Hétfőn engedték ki a kórházból, négy napig bent feküdt. Mióta Mariena nem gondoskodik róla, Ľudmila élete kiesett a megszokott kerékvágásból, és szükségállapotban telnek a napjai. Szívesen kiesne innen valahova, de nincs hová mennie. Így hát ül és issza a kávét. Ezeddig még a személyzet sem figyelt fel rá. Ám a kórházi betegfelvételt el kellett hagynia, mert az ablaknál ülő nőt nagyon idegesítette a műanyag táskáival. Hát jó, a betegfelvételnél nem szokás üldögélni, onnan csak szétszélednek az emberek. Szerencsére a rendelőintézetben más a helyzet.

A háta mögött egy nagy plakát, valószínűtlen fürtbe kapcsolódó felhőkarcolókkal. Madártávlatból látni rá egy világváros utcáira, talán Sanghaj, esetleg Dubai lehet, egy darabka New Yorkkal

vagy más metropolisszal kombinálva – többsávos utcák, autók nélkül, kihalt járdákkal. A város azonban nem olyan, mint apokalipszis után, tiszta és egységes, semmi jel nem utal arra, hogy esetleg elhanyagolt lenne vagy összeomlás fenyegetné. A négy felhőkarcoló lapos tetején kávéscsészék trónolnak. A kis presszós csésze elfoglalja az egész háztetőt, a tejeskávés pohár magasra emelkedik, a következő tetőn egy nagyobb csésze pihen, talán dupla presszó lehet benne, és aztán a legnagyobb és legszélesebb, valószínűleg ebben van a kapucsínó. A csészék fehérek, a felhőkarcolók halvány szürkék, a kávégyártó logója pedig piros. A nagy felbontású poszter színei élénkek, különösen éles a fényereje, olyan világos, mint a legszebb napsütéses napon, de nem vetül rá árnyék, így egy kicsit ijesztő a hangulata. Teljesen kihalt minden, a tiszta üvegépületek ablakai mögött vélhetően boldog, tevékeny emberek bújnak meg, inkább fiatalok. Ígéretes jövő áll előttük, sikeres álomszakmákban versengenek, márkás ruhát viselnek, bezselézett hajjal, tökéletes sminkkel, kisuvikszolt, magas sarkú vagy puha talpú cipőben, vagy talán a legdrágább sportcipőben surrannak végig a folyosón. Miközben a tökéletes képernyők mögött ülve a szakmájukat űzik, sokféle kávét iszogatnak.

A poszter világa Ľudmilát nem érinti. Kortyolgatja a viaszos papírpohárból a meleg italt és mosolyog. Tekintete a messzeség homályába réved, de nem túl távolba, mert a szemközti fal csak néhány méterre helyezkedik el tőle. Félúton a fal felé megakad a szeme, majd ismét magába réved. Így a legbiztonságosabb.

Az előcsarnok falait egy átlagos felnőtt vállmagasságáig zöld olajfestékkel kenték le. A mesterséges fény a látszólagos tisztaság benyomását kelti. Bár reggelente itt senki nem mossa fel a padlót, talán este, amikor Ľudmila már nem jár erre, viszont most úgyis kis sárga műanyag közlekedési táblákat helyeztek el mindenütt, akkorák, mint a kerti törpék, egy épp eleső figura látható rajtuk, akinek a lábai fent vannak a levegőben.

Egy mankós, görnyedt hátú férfi lép be a klinikára, amikor észreveszi a kirakott jelzőtáblát a levegőben lévő ember piktogramjával, még jobban meggörnyed, lemerevedik, és csak pár pillanat múlva dönt úgy, hogy csoszogó léptekkel, egy sebesült csiga tempójában továbbaraszol. Odakint nedves az idő, közvetlenül karácsony után havazott, ünnepekkor csupa sár volt minden, mint a legtöbb évben ebben a városban. A tökéletes karácsony képei átvándoroltak a képeslapokról a mobilszolgáltatók hirdetéseire, onnan pedig az emberi tudatba, ahol elhintették a kétségbeesés magjait. Talán soha többé nem éli át sen-

ki a fehér, kristályosan roppanós, fagyillatú, tiszta, szép karácsonyt? A város utcái elnyűttek, a fák csupaszok, a fények, amelyekkel október óta az egész várost teleaggatták, közvetlenül az ünnepek előtt felmondják a szolgálatot. Sok puncsot kell inni, és engedékenyen összeszorítani a szemünket, hogy legalább egy kicsit karácsonyi legyen a hangulat. Mi lenne, ha műhóval szórnák be karácsony előtt a város utcáit? De csak egy kicsit, hogy ne legyen fennakadás a hó miatt. Ha a hegyekben a lejtőket hóval szórják le, miért ne lehetne díszítésként mesterséges és biztonságos hóval meghinteni a várost is, hogy örömet okozzanak, és jó legyen a hangulat?

A nedves piszok összegyűlik a lábtörlőn, összekeverik a hajszálakkal, a szőrrel és más, egész éves koszmaradványokkal, széthordódik a frissen felmosott padlón. Egész nap érvényes az épp eleső pálcikaember piktogramja. Még jó, hogy ilyen közel az orvosi segítség.

A gyermekosztály ajtaja mellett oldalt hatalmas Mikulás áll. A könnyű műanyag figurára Mikulás-ruhát húztak, több télapós kiegészítőt is aggattak rá. Sapkája szinte nevetségesen magas, arcán vattabajusz és szakáll, bal oldalán kissé már levált a furcsa szőrpamacs. Piros ruháját fehér szőrutánzat szegélyezi. A Mikulás-figura egy kicsit meginog a huzatban, a talapzatot, amin áll, egyik oldalról egy elszáradt, beazonosíthatatlan szobanövénnyel teleültetett virágcserép tartja. A Mikulás felnyúlik a magasba, eléggé poros, a karácsony már tavaly elmúlt, és talán mindenszentek óta itt állhat, ha nem régebben. A rendületlen, széles, félőrült mosoly mintha még mindig valamilyen sejtelmes ajándék ígéretét hordozná a gyerekek számára. Kevesen veszik észre, néha egy apróság elsírja magát ijedtében, amikor megpillantja, de egyébként úgy tűnik, hogy már azok is megszokták a látványt, akik először veszik észre. Néha enyhén meginog, attól függően, menynyire nyitják ki az ajtót, és bejön-e a huzat odakintről. Megjelenéséből arra lehet következtetni, hogy ő sem hagyta ki a szilveszteri bulit.

Egy idősebb férfi sétál be a klinikára. Enyhén előrehajolva, frissen aprózza lépteit, ám a nyaka és a dereka merev. Fáradságosan tekint jobbra, balra, szinte az egész testével fordul, és apró, nevetséges hajlongással mozog, mintha köszöntene valakit, bár Ľudmilán kívül senki sincs a hallban. Meghajol előtte, a nő szórakozottan átnéz rajta. A férfi aprópénzt halász elő a zsebéből, a kávéautomatához lép, és halkan motyog az orra alatt.

Bólogat és megnézi a kínálatot, majd megnyom néhány gombot, és nemsokára elégedetten kiveszi a kávét. Nem ül le az üres székre az asztalhoz Ľudmila mellé, inkább a szemközti falhoz támasztott faüléseken foglal helyet. Úgy néznek ki, mintha egy régi, évekkel ezelőtt felszámolt moziból hozták volna ide őket, amikor a filmeket a nagy bevásárlóközpontok multiplexeiben kezdték vetíteni. Kopottak és kissé rozogák is már, bár azért még elég jól tartják magukat. A férfi kortyolgatja a kávét, és mereven a felhőkarcolós plakátot bámulja a csészékkel Ľudmila háta mögött. Elégedetten dudorászik és bólogat. Figyeli az embereket, lebiccenti a fejét, suttog va-

lamit, majd hirtelen magába önti a maradék kávét, előre-hátra lendül, hogy jobban fel tudjon kelni, óvatosan kiegyenesedik, és az üres pohárral határozott lépésekkel halad a szemétkosár felé. Egy pillanatig vizsgálgatja, hogyan nyílik a kosár, végül felemeli a fedelet és beledobja a poharat. A kezét morzsolva sarkon fordul, meghajol Ľudmila előtt, és a kijárat felé veszi az irányt.

Ľudmila meredten bámul előre, elégedetten mosolyog. Nem érdekli a körülötte lévő forgatag, elringatja a lépések és a hangok zaja. Elszunyókál, feje a mellkasára biccen. Csakhamar elgémberedik a nyaka, lassan, óvatosan emeli fel a fejét, bal kézzel megtámasztja, ami nem fáj annyira. Kinyitja a szemét, és a szemközti falra néz, az üléssor fölé.

Amióta itt van, időnként a férjéről álmodik. Meg a fiáról. Bekúsznak az álmaiba, mintha valamilyen zsilip lenne ebben az épületben, ahol bejuthatnak a tudatába. Nem mintha egyáltalán nem akarná beengedni őket, nem erről van szó. De azon kapja magát, hogy nem hiányoztak. Különösen a férje. Félve gondol a fiára, mert nem tudja... nem tudja, hol van, nem tudja, hogy... fél kimondani a dolgot, még magának is.

A rendelőintézet délelőtt gyorsan megtelik. Még nyolc előtt a vérvételek, aztán a vizsgálatok. Valahol olyan sokáig kell várni, hogy az emberek reggel hat előtt már a főbejárat előtt rostokolnak, mielőtt beengednék őket. Aztán elözönlik a várótermeket, és az előcsarnok ismét kiürül. Mindenesetre amikor a sok ember már bent van, nem jelent gondot elvegyülni közöttük. Ľudmila bármelyik székre leülhet, bármelyik rendelő elé, csak az a fontos, hogy ne közvetlenül az ajtó előtt foglaljon helyet. Délutánra a folyosók és a várótermek fokozatosan kiürülnek. Kevés orvos rendel háromnál tovább, egyes járóbeteg-szakrendelések általában heti egy délután legfeljebb öt óráig tartanak nyitva, kivételes esetben egy órával tovább.

Ľudmila átmegy a hátsó bejárat hallján, és továbbsétál az oldalsó folyosó felé. Az ápolónők fontoskodva közlekednek fel és alá a folyosón, csörgetik a kulcsaikat, vagy épp ellenkezőleg, stikában lopakodnak vissza a büféből. Csak az odabent tartózkodók tudják, mi folyik a szakrendelések zárt ajtói mögött. Előfordul, hogy néha megakad egy váróterem előtt a sor, és senki sem tudja, ellátnak-e odabent valakit, vagy az orvosnő és az ápolónő túl sokáig beszélget, kávézik, ebédel vagy esetleg elaludt. Általában az ebédszünetet sem jelzik az ajtón, mégis elmennek ebédelni, vagy odahozatják a rendelőbe az ételt. Olyankor mindig feltorlódik a sor az ajtó előtt. Egyébként az ápolónők és az orvosnők életmódja valószínűleg nem sok jót ígér. Biztosan betegek ők is, néha a kórképük közvetlenül leolvasható az arcukról, kevés az olyan, aki jó reklám a szakmájának, ám egészségesen kell kinézniük. Alig találnak időt arra, hogy elszaladjanak egy kivizsgálásra.

Ľudmila már elég jól tájékozódik a földszinten, a többi emeletre viszont egyáltalán nem jár fel, mert a lift egyszer beragad, máskor pedig túlzsúfolt, miért utazgatna benne a gurulós járó-

kerettel? Megbotolhat vagy beragadhat. Attól függően, hogy épp mi van kiírva az információs táblára az elszánt külsejű informátor hölgy háta mögé, úgyis teljesen mindegy, hogy a földszinten vagy egy-két emelettel feljebb üti el az időt. Idelent van a kávéautomata, a büfé, a ruhaüzlet a felaggatott cuccokkal, és a székek is. Amikor ott matatott körülbelül kétszer, az eladónő azonnal éberen felpattant a helyéről, idegesen végigmérte, járkált utána, és párszor megkérdezte, mit parancsol, tud-e esetleg segíteni. Végül is mi történne, ha Ľudmila pár rongyot laza mozdulattal rádobna a járókeretre? Senki sem tudná eldönteni, hogy mindig ott voltak-e azok a göncök, vagy épp most lopta el őket. Kerüli az információs pultban ülő hölgyet. Valahányszor erre pillant, szúrást érez hastájékon. A csaj mérgesen, gyűlölettel végigméri. Ľudmila nem veszi észre, de inkább azokon a folyosókon bóklászik, ahova nem ér el ennek a hárpiának a tekintete. Nem hiányzik neki, hogy minden alkalommal, amikor az információs pultban ülő nőre néz, a mosdóba szaladgáljon.

Amikor kórházba szállították arról a hitvány hajléktalanszállóról, a geriátriai osztályon helyezték el. István-nap volt. Nem csoda, hogy karácsonykor rosszul lett. Nem mintha a karácsony Ľudmila családjában mindig is a béke, a nyugalom, a boldogság és különösen a szeretet ünnepe lett volna, de túl megterhelő volt ezt az ünnepet a hajléktalan nőkkel teli szállón túlélnie. Felszökött a vérnyomása, begyulladt a légcsöve, a kórházba szállításakor leginkább az nyomott legtöbbet a latban, hogy másokat is megfertőzhet. Fájtak az ízületei, de ez senkit sem érdekelt. Végül megszédült és elesett. A földre zuhant. Ugyan eszméleténél volt, de ezt nem árulta el senkinek, nagyon rosszul volt. Mentőt hívtak, egyáltalán nem működött együtt a mentősökkel, elhatározta, hogy meghal. Tudta, ha időben kapott volna gyógyszert a vérnyomására, és ott hagyják a hajléktalanszállón, akkor ki se kellett volna jönnie a mentőknek.

A geriátrián hosszú idő után ismét jól érezte magát. Ha nem lett volna karácsony, nem kerül oda. – Tudja, nénike – valahogy így szólították, – ez általában nem így megy, de néhányan, főleg a tartósan betegek, hazamentek az ünnepekre a családjukhoz. Szentestére hazavitték őket. – Infúziót szúrtak be neki, nem egész négy napot és három éjszakát töltött a kórházi ágyon, és az egészségi állapota máris javulni kezdett. A vérnyomása és a testhőmérséklete is csökkent, a hörgői az erős antibiotikum hatására csodálatos módon meggyógyultak, főleg az volt a jó, hogy végre nyugodtan kialudhatta magát. Amikor jobban lett, nem volt okuk arra, hogy tovább bent tartsák a kórházban. Egy sokkal idősebb asszonnyal feküdt egy szobában, aki nem beszélt, csak ide-oda hadonászott. Ľudmila időnként rámosolygott, de ez válasz nélkül maradt. Az ágynemű tiszta volt, bár itt-ott hiányzott róla pár gomb. Az étel kissé egyhangú, de legalább meleg, és naponta háromszor elé rakták. Mindent megevett, hogy erőre kapjon, és ez hiba volt. Nincs olyan

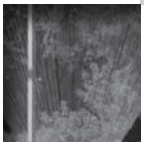

élet, hogy az ember csak ott fekszik, és közben nem kell gondolnia semmire. Amikor a negyedik napon haza akarták bocsátani, könyörgött az orvosnak, hogy legalább még hétvégére ott maradhasson, hiszen mi bajuk származhat ebből? Ám a főorvos hajthatatlan maradt. Minden értéke jelentősen javult, vigyáznia kell arra, hogy melegben legyen, és télen sem szabad megfeledkeznie a folyadékpótlásról. Amikor előhozta, hogy nincs hova mennie, a férfi összeráncolta a homlokát, és azt válaszolta: sajnálja, de biztosan van családja, hiszen nem úgy néz ki, mint egy hajléktalan. Nem úgy néz ki, mégis az. A személyi igazolványába be van írva ugyan egy tartózkodási cím, ám az régóta nem érvényes már. Elmagyarázta neki, hogy az ünnepek után visszatérnek a krónikus betegek a geriátriára, akik a rokonoknál töltötték a karácsonyt, így nem marad szabad ágy az osztályon. Ő nem fekvőbeteg. Megveregette a karját, és szólt, hogy beküld majd hozzá egy szociális nővért. Aki be is jött, és kétféle ajánlattal állt elő. Az egyik egy városszéli munkásszálló volt, a másik pedig pontosan az a hajléktalanszálló, ahonnan elmenekült. Büdös, hideg mindenhol, az ágyak szörnyűek, és nincs esély semmilyen magánéletre. Azt állítják, hogy nem fogadnak be sem részeg nőket, sem férfiakat, de télen megsajnálják őket, hogy ne fagyjanak halálra, hacsak nincsenek úgy berúgva, mint a csacsi. Köszönetet mondott, mert megértette, hogy ennek nincs tovább értelme.

A liftekhez lépett, lement, és leült a központi betegfelvételen. Ott legalább meleg volt. Ki se ment az épületből, mert tudta, karácsony után milyen odakint az idő. Az év egyetlen szakasza sem ilyen reménytelen. Egy pillanatig elgondolkodott azon, hány napnak kell még eltelnie addig, hogy elmehessen felvenni a postára a nyugdíját. Amíg abban a kedves panzióban volt, odaküldték a nyugdíját. Mariena fizetett mindenért, amire a nyugdíjból nem tellett volna. De néhány hónappal a halála után annyi adósság halmozódott fel, hogy Ľudmila már nem tudta kifizetni. – De hiszen van családja, nem? Akkor ne lógassa az orrát. – Hiszen nem is lógatta. Csak azért dől előre ennyire, mert ferde a nyaki gerince.

A központi betegfelvétel olyan, mint a mennyország kapuja. Vagy a pokolé, attól függően, ki milyen irányból közelíti meg. Ült és várt, nem volt hova mennie. Még ha nyár is lenne, akkor sem bóklászna a városban. Az ablak mögött ülő csaj idegesen méregette, megpróbálta kerülni a tekintetét. Ľudmila ezért ült le egy kissé odébb. Az emberek fel-alá járkáltak, és kétnapos reménytelen erőfeszítés után, hogy visszakerüljön a kórházba, Ľudmila megértette, számára nincs többé itt hely. De nem volt hova mennie, ezért inkább átvonult a rendelőintézetet a kórházzal összekötő folyosóra. Ez biztonságosabb. Annak talán nem lenne jó vége, ha egész nap egy helyben üldögélne, főleg nem egy olyan forgalmas helyen, mint amilyen a központi betegfelvétel.

Vályi Horváth Erika fordítása

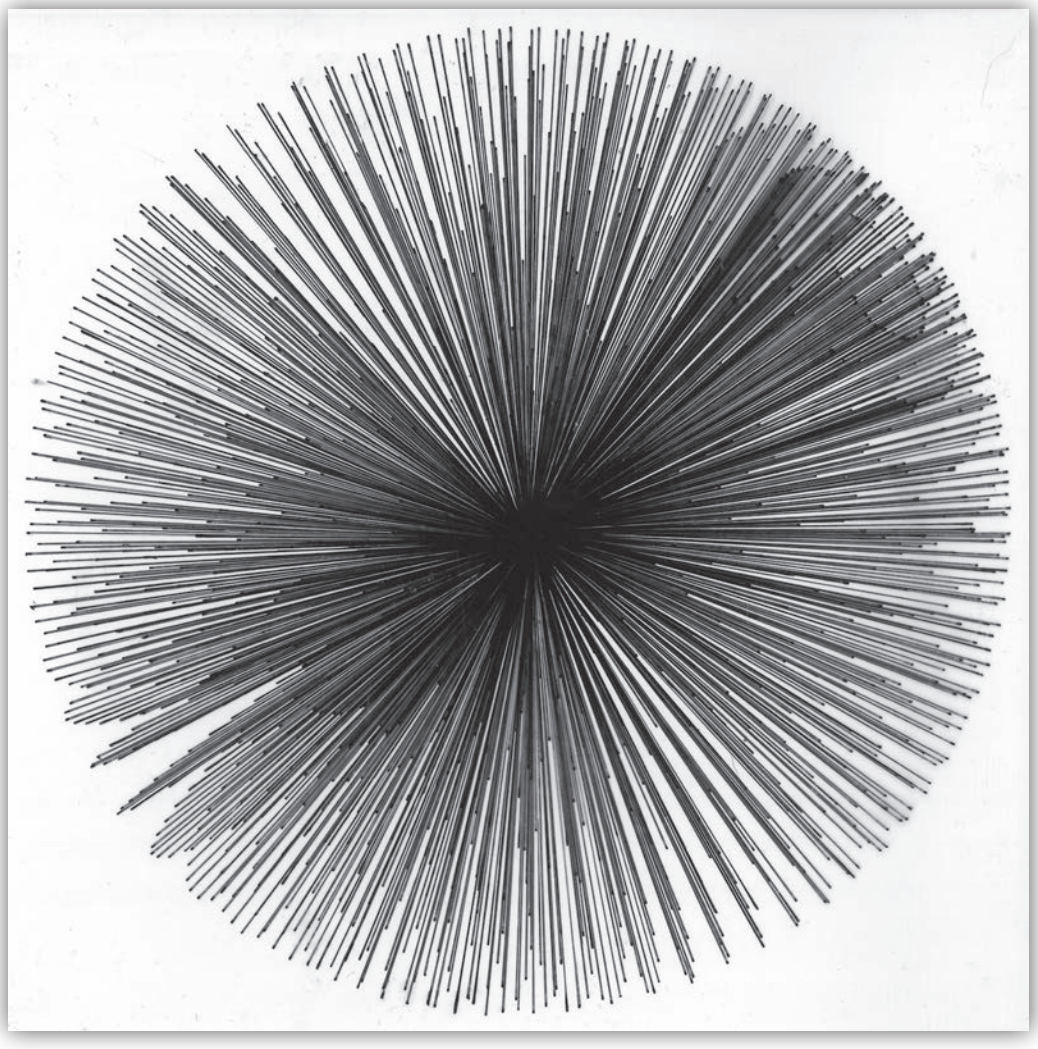

BORGES 2., 2014/2020, 21x21 cm, FILCTOLL, FÓLIA

POLGÁR ANIKÓ

„ÉN VOLTAM A FÖLD, ÉN VOLTAM A MENNYBOLT"

AZ *AXIS MUNDI* MOTÍVUMA LESZNAI ANNA *ELTÉVEDT LITÁNIÁK* CÍMŰ KÖTETÉBEN[1]

Lesznai Anna egy filozofikus meséjében a mindenséget kitöltő nagy fa képéből kiindulva magyarázza az emberi létezés és a művészi alkotás lényegét. A nagy fa mozgató erő és mindent betöltő szubsztancia: „Van egy nagy fa, önnön gyökereiből táplálkozik, önnön lélegzetét issza. Nő-nő – nincs kívüle semmi." (Lesznai, 2010, 100) A mesében a nagy fa a növekedésben elfárad, de a virágai gondoskodnak az új magok létrejöttéről. „Most az egyének, a kis fák nőnek, formázzák, díszítik magukat, és mindenik egyén lévén külön kikerekíti önmagát, és mindenik – Isten lévén – be akarja tölteni a mindenséget önző nagy szerelemmel." (Lesznai, 2010, 100) Alkotás és kész forma kitöltése, költészet és termékenység, egyén és transzcendencia viszonyának kérdései merülnek fel a mese kapcsán, melyhez a naplóbejegyzések számos, részben Lesznaitól, részben beszélgetőtársaitól származó kommentárt fűznek. „A művészet a famese szerint folytatása és egyszersmind szimbóluma a mindenségnek" – hangzik az egyik esztétikai jellegű kiegészítés (Lesznai, 2010, 101).

A famotívum, mely Lesznai gondolkodásának egyik lényegi eleme, értelmezhető *axis mundi*ként, világtengelyként, „mely függőleges vonalként halad a mindenség teteje és alja között" (Frye, 1997, 196). Ehhez köthetők a költészetben azok a képek is, melyek a lent és fönt közötti köztességet, a két világ összekötését hangsúlyozzák: „a felemelkedés leggyakoribb képei a létra, a hegy, a torony és a fa; az alászállásé pedig a barlang és a vízbe merülés" (Frye, 1997, 196). Az *axis mundi*ra utaló motívumok Lesznai költészetében is, képzőművészeti munkáiban is hangsúlyozottan vannak jelen. „A virágcsokor, a virágtő, a kehelyből vagy vázából, ritkábban bőségszaruból, kibomló növények gyakran keltik a misztikus világfa asszociációját, melyet Lesznai világképének hasonlataként használt ebben az időszakban" – írja Török Petra Lesznai népi ornamentikán alapuló hímzéstervei kapcsán (Török, 2001, 23).

A továbbiakban ezeket az *axis mundi*hoz köthető képeket vizsgáljuk Lesznai Anna legkiérleltebb verskötetében, az *Eltévedt litániák*ban, melyet a Tanácsköztársaság után emigrációba kényszerült költőnő Bécsben jelentetett meg 1922-ben. Vezér Erzsébet szerint a kötetben az elidegenedés tapasztalata, az ősi személytelen állapot utáni vágyódás mellett „benne van az elhagyott otthon, az elveszett éden utáni nosztalgia is és egyben az őt körülvevő tapasztalati világgal való teljes meghasonlottság" (Vezér, 1979, 88). Vezér hangsúlyozza, hogy Lesznai, annak ellenére, hogy kitart baloldali barátai mellett, lényegé-

1 A tanulmány a *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.* elnevezésű konferencián 2021. szeptember 9-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

ben idegenkedik a baloldal materialista és a világot túlságosan leegyszerűsítő eszméitől,[2] a mágikus mesevilághoz és a metafizikai létélményekhez vonzódik, s vallásossága sem „a konvencionális tételes vallásokhoz kötött" (Vezér, 1979, 85), hanem misztikus érzés, mely „túlságosan mélyen gyökerezik az emberi lélek mágikus rétegeiben ahhoz, hogy higgyen a szocializmus gyors emberalakító erejében" (Vezér, 1979, 85). Az otthontalanság, a gyökértelenség tudatával szemben a versekben felbukkanó *axis mundi* motívumok, melyek a világ jelenségeiben (a fában, a hegyben, az esőben) fedezik fel a világtengely nyomait, biztos fogódzókként és az édeni állapotokhoz visszatérés zálogaiként jelennek meg, ahhoz a tibeti varázskötélhez hasonlóan, mely a mítosz szerint a kiváltságosokat visszajuttatta az égbe.[3]

A VERS MINT AXIS MUNDI

A Lesznai líráját elemző Földes Györgyi az életfa, a világtengely motívuma kapcsán állapítja meg, hogy „a fa itt gyakran az önleírásba vagy ennek részeként a saját test írásába épül bele" (Földes, 2009, 359). A fa gyakran a női testtel azonosul, lombjai hajként, ágai karokként jelenítődnek meg, törzsében nedvek folynak, bimbói, rügyei, hajtásai az anyaméhben növekvő magzatra emlékeztetnek. Földes a testiség és a textualitás összefüggéseire is rámutat, s a női írás elméletéből kiindulva elemzi Lesznai ars poetica-jellegű verseit (Földes, 2009, 363). Az említett aspektusok mellett a költői hitvallást megfogalmazó versek egyes motívumai az *axis mundi* képzetből kiindulva is értelmezhetők. „Gyökérző ősök, csillagzó utódok" (Lesznai, 1922, 7) – írja Lesznai a *Szavaim anyja* című versben. A lent és fent, a múlt és jövő összefüggései itt egybekapcsolják a szakrális teret (föld és ég, pokol és menny) a kulturális vagy családi emlékezetből merítő időképzetekkel. A versből az ősök szólnak ki, a szavak a múltban vetett magvakból kelnek ki, a régiségből induló gyökerekből felnövekvő szár nemcsak a magasba, az ég, a csillagok irányába nyúlik, hanem előre is, a jövő felé.

A *Gyerekrejtvény* című vers öt poétikai találós kérdést ad fel, s a versek szövegébe dőlt betűvel beleíródnak a megoldások is *(szó, rím, ütem, vers, igaz név)*. A negyedik rész-

2 „A baloldal, mely politikailag és etikailag az enyém, szellemileg, nem egyes képviselőiben, de dogmáiban oly idegen tőlem, materialista, szimplista." (Lesznai naplóbejegyzését idézi: Vezér, 1979, 86)

3 „Az első királyok csak a nappalt töltötték a Földön; éjszakára visszamentek az Égbe. »Ezeknek az első királyoknak, regéli egy *bonpo* krónika, mind volt a homlokcsontjukon egy *mu* fénykötél, távoli (vagy feszes) kötél, halványsárga (vagy barna) színű. Haláluk pillanatában szétfoszlottak (mint a szivárvány), a lábuktól kezdve, és beleolvadtak a homlokcsont fénykötelébe. Ezután a *mu* fénykötél is visszaolvadt az égbe.«" (Eliade, 1998, 225) „…a *mu* kötélnek kozmológiai funkciója van: *axis mundi*ként köti össze a Földet az Éggel" (Eliade, 1998, 226).

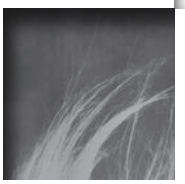

ben a vers úgy definiálja magát, hogy ő maga a világtengely, az *axis mundi:* „Én voltam a föld, én voltam a mennybolt." (Lesznai, 1922, 16). A két szféra közti átjárást a madarak, a szárnyak biztosítják: „A mennynek boltján s földi rög felett / Fekete varjak repdesnek serényen." (Lesznai, 1922, 30)

FELEMELKEDÉS ÉS ALÁSZÁLLÁS

A *Mennyei tájkép* című versben a dombok tetejéről egyre feljebb jutunk. A halmok ormáról mint egy „mennyei balkon"-ról az égbe látni. A fölfelé nyújtózó fák, a felszálló fecskék fölött száll a felleg, s még magasabban, „túl száz Thule végtelenjén" (Lesznai, 1922, 31) egy kapu nyílik, ahonnan a mesevilágba látunk: a párától átázott, fázó tündérleányt „dereglyén / hazatessékeli a hold" (Lesznai, 1922, 31). A mese és a menny mintegy szinonimák, a „csudales", melyet a mennyei balkon kínál, egyszerre transzcendentális és meseszerű.

A *Mennyei tájkép* idilljének felülírása, kifordítása a következő versben elénk táruló *Sárkánykert*. Locus amoenus helyett locus terribilis: ezúttal nemcsak a menny, hanem a pokol is mesei helyszínként mutatkozik. A Sárkánykert lakói is az ég felé törnek, ez az igyekezet azonban nem az üdvösség, a menny felé törekvésre, hanem az égi szféra megostromlására emlékeztet (a bibliai Bábel tornyára vagy a mitológiai Ótosz és Ephialtész esetére, akik a hegyeket egymásra rakva azok tetejéről akarták elérni az eget[4]). A föld csatába indul esztelenül („esztelen düh, csattanó csata", Lesznai, 1922, 32), a hegyek tetejéről „vastag rőt rémek esnek neki a napnak" (Lesznai, 1922, 32), a harcosok egymás vállára lépve próbálnak toronnyá magasodni („tolongó toronnyá harcosok sora épűl", Lesznai, 1922, 32), a sötét pára mint a kovász dagad egyre feljebb, a fekete juharok nemcsak elérik az égi bástyát, hanem még magasabbra is kihatnak, hiszen „pikkelyes púpot tólnak" (Lesznai, 1922, 32), mely nyilván fölfelé mered. A kémény is magasabbra tud ágaskodni, egyrészt a szegélyén kúszó, „szikrás parázsikrás kígyó" (Lesznai, 1922, 32) révén, másrészt a kémény oldaláról a holdat elérő gólya szárnyának és fegyverként használt csőrének segítségével. A ró ige többjelentéséből adódóan „a gólya / tuss szárnya rója a holdtemetőt" (Lesznai, 1922, 33) szakasz a holdtemető bejárására, körberepülésére is vonatkozhat, de elképzelhető, hogy a holdtemetőt maga a tusként használt szárny rója, karcolja fel az égre,

4 „Amikor kilencévesek lettek, és kilenc könyök szélesek, kilenc öl magasak voltak, fejükbe vették, hogy megvívnak az istenekkel. Feltették az Osszát az Olümposz tetejére, az Osszára meg a Péliont, és azzal fenyegetőztek, hogy a hegyek tetejéről már elérik az égboltot, meg hogy a tengert is hegyekkel fogják feltölteni, és szárazföldet csinálnak belőle, a földből meg tengert." (Apollodórosz, 1977, 16–17)

maga hozza tehát létre (a holdtemető, a hold halálba süllyesztése a holdfény eltüntetésére vonatkoztatható, s ez elképzelhető úgy, hogy a szárnyak takarják a holdat a holdfényt kereső tekintet elől). Ha a tejút vályújából lehet felejtést, Léthét meríteni, ahogy az utolsó előtti versszak mondja[5], akkor az alvilág már el is érte az eget, bele is olvadt.

A kék szín az ég felé törekvésre utal, pl. a kéklő legyek motívumában, melyek pusztulásakor lepik el a „szavak paripáját", akit „kóbor felleg ellett", vagyis származása szerint az éghez tartozik. „Gödör szélén leheverek / ellepnek kis kéklő legyek" (Lesznai, 1922, 12). Kétirányú, ellentétes húzóerők hatnak egyidejűleg: a gödör a mélységet, a lefelé süllyedést, a halált jelenti, a lesüllyedésnek adja át magát a gödör szélén leheveredő paripa. A magasságba, felfelé törekvés ugyan nem látványos, de jelen van (a legyek fel tudnak majd szállni, bár most a sírgödör, a dög vonzza őket).

ÉG ÉS FÖLD EGYBEOLVAD A HORIZONTON

Lesznai verseiben gyakori motívum ég és föld egybeolvadása a horizont szélén. Az *Esti csendélet*ben a nap aranyszíne olvad bele az ég kékjébe:

„Arany csatt a láthatár kék övibe,
Égő égi köpűbe
Körösztül ezer égő gyűrűn
Pőrén gördül a nap."
(Lesznai, 1922, 27)

A *Te vagy Testvérem* című vers „testvérei" (akik néha egy házban felnőtt, egy fészekből származó, gyermekként együtt játszadozó testvérekre emlékeztetnek, néha ölelkező szerelmesekre) a menny kapuján sétálnak be. Végül a szerelmi retorika kerekedik felül, hiszen „szívszüret napján" fordulnak be a fehéren izzó kapun. A versben az ég és föld közötti összeköttetést a gyermeki játék szolgáltatja, mely az égben átalakul bárányfelhővé. A játék árnya mintegy *axis mundi*ként nő a magasba:

5 „Rád a tejút laktató vályúja vár: / meríts belőle csillagcseppű Léthét" (Lesznai, 1922, 33).

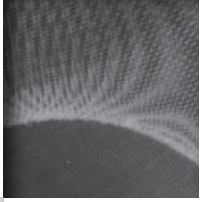

„Játékunk árnya mennyekre szökken
Ott nem is játék, ott nem is árny már
Bárányos felleg, fellegszín bárány”
(Lesznai, 1922, 78)

Jeruzsálem vára az *Egyptomi Mária éneke* című versben (Lesznai, 1922, 85–87) szintén az *axis mundi* képének egy változata: a csillagokat elérő várnak nemcsak a magassággal, hanem a mélységgel is van kapcsolata, hiszen a csillagok ölébe süppedve is lehet alászállni: „Jeruzsálem vára / Csillagölbe süpped / Teljes éjszakába” (Lesznai, 1922, 86). Képi síkon megjelenik ugyan a vertikális fönt-lent tengely, az idézett szakasz értelmezése azonban relevánsabb a horizontális sík (a látvány eltávolodása, a szem elől eltűnése) és az idősíkok irányából (az emlék eltűnése).

BARLANG ÉS TORONY

A hegy ellentéte, az alászállás tipikus képe a barlang, mely mintegy fordított hegyként, a földből kivájt hegy üres helyeként is értelmeződhet. Lesznainál az alászállás a test vágyaival van összefüggésben, ilyen értelemben nyílik és zárul a „Szerelem barlangja” a *Szezám zárulj…* című versben (Lesznai, 1922, 73). A barlangba le kell szállni, kincseket kell ott gyűjteni, megalapozni a holnapot, de a barlangból kilépve szembesíteni kell ezeket a kincseket az égi szférával:

„Immár ki is lépek
Tiszta őszi napba
Szivem kinccsel rakva
Kacagok a kéknek”
(Lesznai, 1922, 73)

A *Szezám, zárulj…* című vers párja a szintén szerelmi alámerülésről szóló *Hívás* ((Lesznai, 1922, 77), melynek alapparadoxona, hogy a gyengeség az igazi erő, két gyenge szerelmes egymásba fonódása szorosabb, mint az erős ölelése, mely a gyengét eltöri. Az egybefonódók mint két egybefolyt patak, szétválaszthatatlanok, s a gyökerük mélyen van: „Egymásba omló hab szívünkbe / Gyengék gyökere mélyre száll” (Lesznai, 1922, 77). Az elmerülés újjászületéssel

folytatódik, az újjászületésre utaló lótusz[6] motívumával: „Biztos lótoszok ugy lebegnek / Örök szomju örvénye szintjén" (Lesznai, 1922, 77).

A *Ballada* c. versben a kert egy ledőlt Bábel-torony, lakói nem értik egymás nyelvét:

„Hajnalbeli kertem Bábel átka verte
Rigó tiszta füttyét rejtélybe keverte
Rózsát meg nem értem, rög szavam nem érti"
(Lesznai, 1922, 88)

A vers beszélője sorsának stációira tekint vissza, melyek „délibábos fényre" gyúlnak, aztán „hamuvá hagyúlnak"[7]. Az utolsó stáció a magasba vezet: „Még egy portám vagyon, biztos, erős várom / Mennybéli pilléren örök boldogságom" (Lesznai, 1922, 88). A portán kérdezik, de sem nevét, sem helyét, sem vérét nem tudja elmondani: gyökereit, identitását elveszítette („se keltem, se holtam, magamé se voltam", Lesznai, 1922, 88), ezért nem engedik be. Az elutasítottat Jézus kézen fogja, így a kérdésre, „ki vagy?", ezt felelheti: „Jézus szeretője, kereszt ölelője / Isteni vér vedre." (Lesznai, 1922, 89) Ez utóbbi kép Mária méhére, általában az anyaméhre és a Grálra is vonatkoztatható. A vers az égi násszal, az üdvösség elérésével zárul.

MELUZINA ÜDVÖSSÉG ÉS KÁRHOZAT KÖZÖTT

Fönt és lent, üdvösség és kárhozat között lebeg a kötetbe sorolt Meluzina-ciklus főhőse[8] is. A *Meluzina szívéről* című versben a domb a kertet „mint rakott tálat" nyújtja az ég felé (Lesznai, 1922, 39). A vers II. szakaszában az életfa is megjelenik, melyen az érzelmek érnek mint gyümölcsök, a betelt érzelmek pedig elnehezülve hullanak le róla, mint a túlérett gyümölcs. Az érzelmek esetében ez az érési, túlérési, pusztulási folyamat sokkal gyorsabban játszódik le, mint a növényvilágban, az egyes fázisok egymásba csúsznak: „porlad már, míg piroslik", „alig vágy már is emlék" (Lesznai, 1922, 41). Meluzinában és gyermekeiben az égi és földi jegyek egyszerre vannak jelen: vérük „dombi patak vére", a szemük viszont „bárányfelhős égbolt" (Lesznai, 1922, 42). Úgy játszanak a légben, hogy

6 Az egyiptomiaknál és a hinduizmusban a lótusz az újjászületés szimbóluma.
7 A hagyúl ige lehet a fakul szinonimája, de vonatkozhat a tűz kialvására is.
8 Meluzina mesei-mitikus alak és alteregó, bővebben lásd Polgár 2019.

közben a gyökérben kapaszkodnak, s úgy nyújtóznak az ég felé, „mint a földnek fái" (Lesznai, 1922, 42). Meluzina le akar mondani (vagy kénytelen lemondani) erről a kettősségről („emberek hajléka / nem otthonom nékem", Lesznai, 1922, 43), felfelé vágyik, szállni szeretne („a tollruhám libben", Lesznai, 1922, 43). A vágya, hogy szárnya a kereszt képe legyen[9], hiszen ezáltal a szenvedések után a mennybe juthatna, de a megváltás nem ismétlődhet ilyen formában. Egy másik versben Meluzina ez ég felé törő jegenyefaként szeretne *axis mundi*vá válni[10], de az erdő elűzi[11]. A sudáran az ég felé nyújtózó fa metaforikusan „áldott talajból serkedt bizó torony" (Lesznai, 1922, 48). A felemelkedés, a felfelé nyújtózás akadálya a testi szerelem, a tisztaság elveszítése: „mert csókok súlya alatt mélyen hajoltál" (Lesznai, 1922, 48). Meluzina, akár Éva, kiűzetett a paradicsomból, nem fogadja vissza a kert, nem állítható vissza „a paradicsomi környezet és a női test vagy a genezisbeli Éden és Éva metaforikus azonossága" (Frye, 1997, 245). „A Bibliában – ahogy Northrop Frye írja – a szerelemnek nincs egyértelműen kimondott létrája vagy tornya (kivéve az »elefántcsonttornyot« az Énekek énekében, 7,4), a bűnbe-»esés« metaforája azonban a fenti világból a lentibe való alászállásra utal, hallgatólagosan belefoglalva a felemelkedést, a visszatérést a lentiből a fentibe." (Frye, 1997, 245) Ha Meluzina azonosulni tudna a bűnbeesés előtti Évával, vagyis a kerttel[12], akkor Mária szeplőtlen fogantatása őt is újra parthenosszá, szűzzé változtatná, az anya visszaváltozhatna menyasszonnyá, s megnyílna az út a felemelkedés felé. Csak Isten lakhatja be mindhárom szférát („Te, ki a földben dobogsz s fellegek szárnyán jajongva / Csapongsz a vizek felett s derülsz a mennyen", Lesznai, 1922, 49), csak ő emelheti fel Meluzina arcát, de a könyörgés nem ér célba („Asszonyi kínját fedezze megsemmisülés", Lesznai, 1922, 49). Meluzina nem szállhat fel sasként az ég tetejére, hiszen ő vad fürj „zúgó rozs között" (Lesznai, 1922, 50).

A MINDENSÉG NÉGY SZINTJE

A *Biztató sírás egy újszülött lélek mellett* című versben *axis mundi*ként bukkan fel a vessző és a torony:

„Már közted s a halál között
Virító vessző, torony és remény
Rugaszkodó ereje ütközött
Rubintos dél felé."
(Lesznai, 1922, 61)

9 „Két karom feszítem / Szálló feszületté / Én is arra szállok" (Lesznai, 1922, 44).

10 „Lám derekam ismét sudáran mered a mennynek / Lám barna hajam borzolva bontja a szél / Lám ujjaim rügyre várva usznak a légben" (Lesznai, 1922, 48).

11 „Keresőt nem köt kemény gyökér a földhöz / Nincs hazatérés. / Nem állhatsz többé egy sorban a tiszta jegenyesorral" (Lesznai, 1922, 48).

12 „Ha igazunk van abban, hogy az Éva teremtése előtti »ádám« legfeljebb jelképesen lehetett hímnemű, akkor Éva megjelenése előtt csakis maga a kert lehetett szimbolikusan nőnemű. A mítoszok jellemző módon anyatermészetnek fogják föl a természetet, a Biblia előtti közel-keleti vallások eme nőalakot jelképező földistennő körül forogtak" (Frye, 1997, 240).

A versben annak a középkori világképnek (Frye, 1997, 216–217) a nyomait lehet felfedezni, mely szerint a mindenségnek négy szintje van: a menny (Isten jelenléte), az éden (az ember eredeti otthona, „eltűnt, de mint állapot visszanyerhető", Frye, 1997, 217), a természet (a környezet, amelyben élünk, teológiailag a bűnbeesés világa), a pokol (a bűn világa). Az ember „vagy lefelé megy a bűnbe és a halálba", „vagy fölfelé törekszik" (Frye, 1997, 217).

Lesznai versében az újszülött az Édenből jött, az anyaméh az Édennel azonosul.

„Merre van Éden, ringó anyaméh
Hol mindenekkel boldog egy valék?"
(Lesznai, 1922, 61)

Az újszülöttet a fekete halál ijeszti. Közvetlen a születése után fáj neki a legjobban, hogy az Édent el kell hagynia.

„mert véred
Még édenszagú, én karcsu fáklyám,
S az édeni fák himporát
Hinti rám ma még pillád"
(Lesznai, 1922, 62)

Az anya is visszaemlékezik arra, hogy nemrég még ő is az Édenből jött, ezért együtt sírnak: „Inkább sírjunk ketten, / Sirjunk nedves, mély medres / Patakot." (Lesznai, 1922, 63) A könny arra szolgál, hogy az angyal könyörüljön, az „égő pallos hagyúljon", enyhüljön a harag, s az Éden újra befogadja ezt a „sohse lett élet"-et (Lesznai, 1922, 63).[13]

GYÖKÉRKERESŐ ESŐ

Az eső összekötőelem menny és föld között: nem csupán a földre érkezik, hanem minél mélyebbre, elmerülve az *axis mundi* vonalán. Az egyik versben Jézus „kegyelemzápor"-ként jelenik meg (Lesznai, 1922, 92). Az eső kozmikus távlata mutatkozik meg az *Esti csendélet*ben: az eső jelzője, a „gyökérkereső" (Lesznai, 1922, 26) mutatja ezt az egyre mélyülő, lefelé nyíló távlatot. Az esőmotívum nemcsak a vegetációs és évszakszimbolikának a része, hanem egy kozmikus rend lényegi eleme: a világtengelyen föntről lefelé történő mozgás képe, mely „az

13 Lesznai négy gyermeke közül egy 1913-ban csecsemőkorában meghalt, a vers olvastán ez az életrajzi referencia is eszünkbe juthat (Lesznai, 2010, 491).

axis mundi hosszán az Égből a Föld megtermékenyítésére leszálló Vizek”-hez (Eliade, 1994, 194) tartozik. A kertet elárasztó eső égi áldás, az eső után könnyebb a magasba emelkedés, a fecskéknek nem is kell megerőltetniük magukat, a „tiszta lég” emeli őket. Ég és föld közelebb kerül egymáshoz, az alkony mint „napot kérődző ősi arany barom, heves pirossal” a „muskátliágyon hever” (Lesznai, 1922, 26). Az arany motívuma itt is, ahogy Lesznai több más versében, a nap kicsinyített másait hozza létre.

AZ IMA ÚTJA AZ AXIS MUNDI TENGELYÉN

Az ima is egy *axis mundi* útvonalat jár be vagy próbál bejárni: az eső mint égi áldás föntről lefelé, az ima pedig a földről, lentről indul a mennybe, a magasba. Az *Eltévedt litániák* című kötet egyik alapműfaja az ima, igaz, a hagyományostól eltérő, profanizált elemekkel dúsított változatokban, ráolvasásokkal, varázsigékkel, mágikus szövegekkel társítva, s a kereszténységen kívül több más valláshoz is kötődve. A *Miatyánk* című versfüzérben Lesznai „a közismert imádság egy-egy sorát profanizálja […] panasszá, váddá, lázadássá” (Vezér, 1979, 92). A társadalmi helyzetből kiinduló értelmezés a versben „a fehérterror előidézte állapotok” lecsapódását látja (Vezér, 1979, 92). Lesznai magát a *Miatyánk*ot is mennybe nyúló világfaként, saját versét a világfára növesztett folyondárként láttatja:

„De Miatyánkod mennybe szökő sudárát
Sokféle folyondárral leveledzük.
Én is lombos szavak közt késem”
(Lesznai, 1922, 97)

A mennybe jutás nehezen elérhető célja mellett ott vannak a menny felé igyekezés hétköznapi próbálkozásai. Lesznai a dagasztott tésztába is belelátja ezt az igyekezetet:

„Mert gyümölcsben, lágy kalácsban
Feléd növesztő varázs van”
(Lesznai, 1922, 99)

A „növesztő varázs” a tészta kelesztésére vagy a gyerekeknek a gyümölcs, a kalács evése révén bekövetkező növekedésére, s metaforikusan a lelki érésre is vonatkozik. A *Miatyánk* első sora a lent és fent különbségét emeli ki, a lentiek felfelé igyekezetét, mely Lesznai versében az élőlények és élettelen dolgok szintjén is megmutatkozik: „néma halak Feléd buknak”, „porszemek is gyülekeznek / feléd csúccsá emelkednek” (Lesznai, 1922, 100). A mozgás ellentétes irányú is: „Mert megváltó / mennyed bennünk teríljön” (Lesznai, 1922, 102). A felfelé igyekezet közben számos akadállyal kell megküzdeni („imánknak hegye tompa”, Lesznai, 1922, 105), s néha a választott módszer vagy eszköz miatt van az igyekezet eleve kudarcra ítélve: „mert bitófákat nyújtunk / tefeléd szűz magasba / hogy valami elérjen” (Lesznai, 1922, 106).

A versciklus számos, a földet az éggel összekötő elemet felsorakoztat, ezek közé sorolható a szivárvány hídja is, amely tulajdonképpen elgörbült *axis mundi*. A szivárvány Lesznai versében elkanyarodik a Teremtőtől, nem teljesíti be a közvetítő szerepet: „elkanyarodik Tőled hídja is / a szivárványnak / Teremtő!” (Lesznai, 1922, 109). Az ég felé pillantó szem is egy elképzelt tengelyt hoz létre, az égre pillantani azonban veszélyes: a versben több névvel (Jahve, Adonáj, őseim Atyja) is illetett Isten gorgószerű, félelmetes:

„Ha rád látunk, kővé válunk
Lelked nincs már nálunk
Őseim Atyja”
(Lesznai, 1922, 109)

Ezt a változást a zsidóságtól való elfordulás is okozhatja: „Fattyú vagyok tán a régi törzs fáján” (Lesznai, 1922, 109). A mennytől a földig érő isten is lehetne *axis mundi*, de ez az ószövetségi folytonosság megszakadt: „Nem a Tied a földnek népe / a föld nem zsámolya lábaidnak / Isten” (Lesznai, 1922, 109–110). Ha a föld, az óriás, az „ősi örök csecsemő” kinyitná a szemét, az tükörként funkcionálhatna, nem kellene a Gorgóra egyenesen ránézni, elég lenne közvetítőn keresztül. A félelmetes szörny a tükörben megszépülne: „Tükrözz titkos csudákat / rejtős, égi csudákat / földi tükörben” (Lesznai, 1922, 111). A föld azonban vak, a vak szem kitisztításához egy asszonyi ajak csókja kell. Sőt, egy asszony nem is elég, „asszonyi társak”-ra, segítőkre van szüksége (Lesznai, 1922, 113). Sok asszony összefogása kell ahhoz, hogy a Kisded, az Egy megszülessen. Mária alakja megújul és megsokszorozódik, az új istenfiú nem szűzi szeméremben fogan, hanem vágyban és szerelemben. A méhben növekvő magzat, az asszony duzzadó hasa is a menny felé növő dombbá lesz. A föld halmaira, de a dagasztott tésztára is hasonlít, s ezek mindegyike rokon az

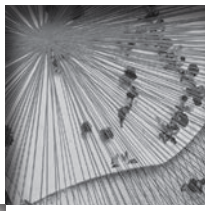

axis mundi motívummal: „S körünkben való-kenyérré dagad / a kerek világ." (Lesznai, 1922, 114). A Kisded, az Egy, a lent nyíló rózsa lesz az a tiszta tükör, amelyben meglátható az Isten.

Lesznai kötetében az evangéliumi értékrend kifordul önmagából, visszafordul az ősi, pogány termékenységkultuszok világába, Mária khtonikus istennővé lesz, a szüzesség helyett a nemző, teremtő testiség lesz értékké, s a szüzesség kísértése az, amitől az ima segít megszabadulni:

„Ne vigy bennünket kísértetbe
Szüzességed vizével:
Mert párzó testek párolgó ízével
Kell öntözni a földet."
(Lesznai, 1922, 121)

Jákob létrája is megjelenik olyan *axis mundi*ként, mely nem teljesíti be a küldetését, hiszen nem lehet rajta álomban sem felmászni: „Mért hogy Jákób boldog létráján / Álomban sem szabad hágnom Feléd?" (Lesznai, 1922, 109) A hit szálfái világtengelyek: „Mennyország várát roppant felhők alá feszített / Hitünk szálfái támogatják!" (Lesznai, 1922, 117)

VILÁGGEREZD ÉS LÓTUSZLEVÉL

A hit fogalma Lesznai kötetében több kultúrkörhöz köthető, a keresztény elemek mellett megjelennek az *axis mundi* képzetéhez is kapcsolódva a zsidó, buddhista, muszlim elemek is. Az *axis mundi*hoz hasonlít a mozdulatlan Rajpoot[14] is, hiszen tarkója a napig ér föl: „Válladra pipal-fának[15] arany árnyéka hull / Aranyszín tarkód tükrén nevet a nap" (Lesznai, 1922, 66). A királyfi kapcsolatát a nappal az „arany" jelző sűrű előfordulása jelzi („arany homlokod", „arany szemed", „aranyszin lángod",

14 A szanszkrit rádzsaputra 'királyfi' szóból. India egyik legnagyobb államának, Rádzsasztánnak harcosai a rádzsputok.
15 Szent fügefa (ficus religiosa), Bódhifa, mely alatt meditálva megvilágosodottá lett Buddha.

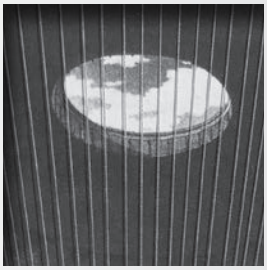

Lesznai, 1922, 66). *A mozdulatlan Rajpoothoz* című versben az ima lánc, melyre az imádkozó felfűzi az isteneket, Indrát, Shivát, Brahmát, Vishnut. A vers végén felbukkanó kép, a „világ-gerezd" egy olyan szőlő, melyből „világbor" készül, s mely az eget és a földet egyesíti:

„Mert a nap, meg a hold, meg a föld is
Egy-egy szem csupán a mámoros fürtön
S mindenik szemnek tavában istenek szeme nevet."
(Lesznai, 1922, 68)

*Axis mundi*ként funkcionálhat a mesebeli Mágneshegy is. Az egyik irányban ott a mélység, a lesüllyedés, mely a test vágyaiból fakad: „Gerjedt gyümölccsel, érett vérrel / Wak-Wak sziget a zölderü / Testem terhével elmerül" (Lesznai, 1922, 71). A másik irányban, fönt ott a kék égbolt, ahová a lélek tart: „Hiánytalan kék bolt derül: / Mennyország lótoszlevele" (Lesznai, 1922, 71). Wak-Wak egy fiktív, mesebeli sziget, melyet a 14. századi *Kitab al-bulhan (Csodák könyve)* említ (Carboni, 2013). A sziget a nevét a Wak-Wak fáról kapta, melyen emberi testek nőnek, tavasszal kezdenek növekedni, nyáron pedig Wak-Wak kiáltással hullanak le a fáról. Mozogni nem tudnak, mivel csontjaik nincsenek – miután lehullottak, elpusztulnak. Lesznainál ennek megfelelően a fán termő gyümölcsök nedve „érett vér", a test hajójával együtt elmerülő, elsüllyedő Wak-Wak sziget a vágy országa. A Mágneshegy segíthet a vágyországból hazatalálásban, az elmerülés megakadályozásában, a lélek felemelésében. Így lesz a lélek „megtérő galamb", „Allahnak szárnyas levele" (Lesznai, 1922, 71), miközben a Mágnes-hegy felfelé mered, a Mámor-sziget viszont el kell, hogy merüljön. A galamb biztosítja az átjárást a két szféra közt, „egy kóbor galamb" száll Vágyországból az öröklétbe: „S lelkem, boldog postásgalamb / Allah kezébe üdvözül" (Lesznai, 1922, 72).

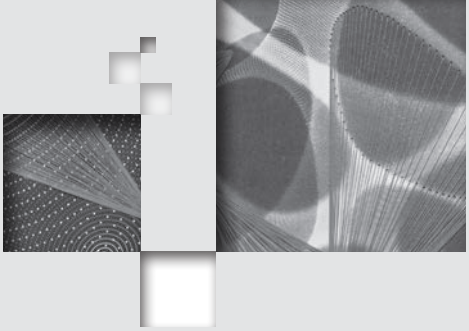

KHTONIKUS-TELLURIKUS ELEMEK

A vád litániája című versben Jézus keresztje jelenik meg *axis mundi*ként: „Egekbe nyíló szöges kereszted sudárát" (Lesznai, 1922, 92). Jézus maga is *axis mundi*: „Jézus, Remény fia / Mennyekbe szökkent földi virágszál" (Lesznai, 1922, 93). A címben említett „vád" a testi szerelem elutasítására, ég és föld összeborulásának vágyára vonatkozik. A föld női princípiumként jelenik meg, a beszélő khtonikus-tellurikus azonosulása a földdel a vád retorikájával kombinálódik: „Utad hiába tetted / Ha térőn nem borulsz rám / Én rám a buja földre" (Lesznai, 1922, 94).

A Földanya alakja még hangsúlyozottabb a kötet *Töredék egy elfelejtett époszból* című záró versében. A mitikus költemény, melyben a Földanya gyermeke beszél narrátorként, az álom örvényéből merül fel.

„Ha álom örvényét zuhanja pillám:
Földanya hitt
Imádjam véle Urát, nemző Atyámat."
(Lesznai, 1922, 129)

A világtengely két vége elválik egymástól, a Földanya és az égi Atya közt hiányzik az összekötő kapocs mindaddig, míg a Földanya ölén fogant kereszt *axis mundi*ként fel nem nyúl az égig: „De valahol távol / A föld ölén / Arany barázda szakad, / Benne keresztfa fakad / S rohan az égig" (Lesznai, 1922, 146).

ÖSSZEGZÉS

Lesznai alkotásaiban a világfa központi szerepű, de a mindenség tetejét és alját összekötő világtengely számos egyéb költői képben is megnyilvánulhat. A felemelkedés képei közül a fa és a hegy a leggyakoribbak, de előfordul a torony, a ház, az istenszobor, a szivárvány, a vessző képe is *axis mundi* szerepben. Az alámerülés képe a gyökér, a barlang, a sírgödör,

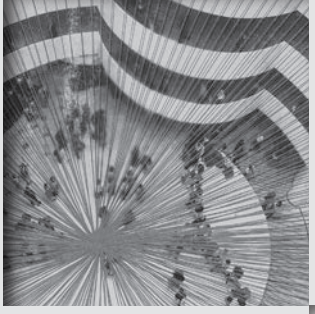

ritkábban előfordul a vízbemerülés is. A tengely statikus képe a repülés, a szárnyalás motívuma révén dinamizálódik. Elvont síkon az *axis mundi* az ima útjában és a vers mennyet és földet összekötő szerepében is megnyilvánulhat. A világtengely-motívumok az elemzett kötetben kulcsfontosságúak, s gyakori jelenlétüket a szerzőnek a misztikához, az egzotikus kultúrákhoz való vonzódása mellett az emigrációban érzett otthontalanság, a gyökértelenség ellenpontozása is indokolhatja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Apollodórosz, *Mitológia,* ford. Horváth Judit, Budapest, Európa, 1977.

Carboni Stefano, *The 'Book of Surprises' (Kitab al-bulhan) of the Bodleian Library,* The La Trobe Journal, 2013, vol. 91, 22–34.

Eliade, Mircea, *Vallási hiedelmek és eszmék története I. A kőkorszaktól az eleusziszi misztériumokig,* Budapest, Osiris-Századvég, 1994.

Eliade, Mircea, *Vallási hiedelmek és eszmék története III. Mohamedtől a reformációig.* Budapest, Osiris, 1998.

Földes Györgyi, *„Hogy engem lással nézd meg kedves a kertet": A női én és a metafizikai én Lesznai Anna lírájában = Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*, szerk. Varga Virág – Zsávolya Zoltán, Budapest, Ráció, 2009, 347–368.

Frye, Northrop, *Az Ige hatalma. Második tanulmány a Biblia és az irodalom kapcsolatáról,* Budapest, Európa, 1997.

Lesznai Anna, *Eltévedt litániák,* Bécs, Libelli-Verlag, 1922.

Lesznai Anna, *Sorsával tetováltan önmaga: Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből.* Szerk. Török Petra, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum, 2010.

Polgár Anikó, *Rebbenő tollruha, rügyre váró ujjak: Mítosz és női önkifejezés Lesznai Anna Meluzina-verseiben,* Tiszatáj, 2019/7–8., 112–120.

Török Petra, *Formába kerekedett világ: Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvany Lajos Múzeumban,* Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum, 2001.

Vezér Erzsébet, *Lesznai Anna élete.* Budapest, Kossuth, 1979.

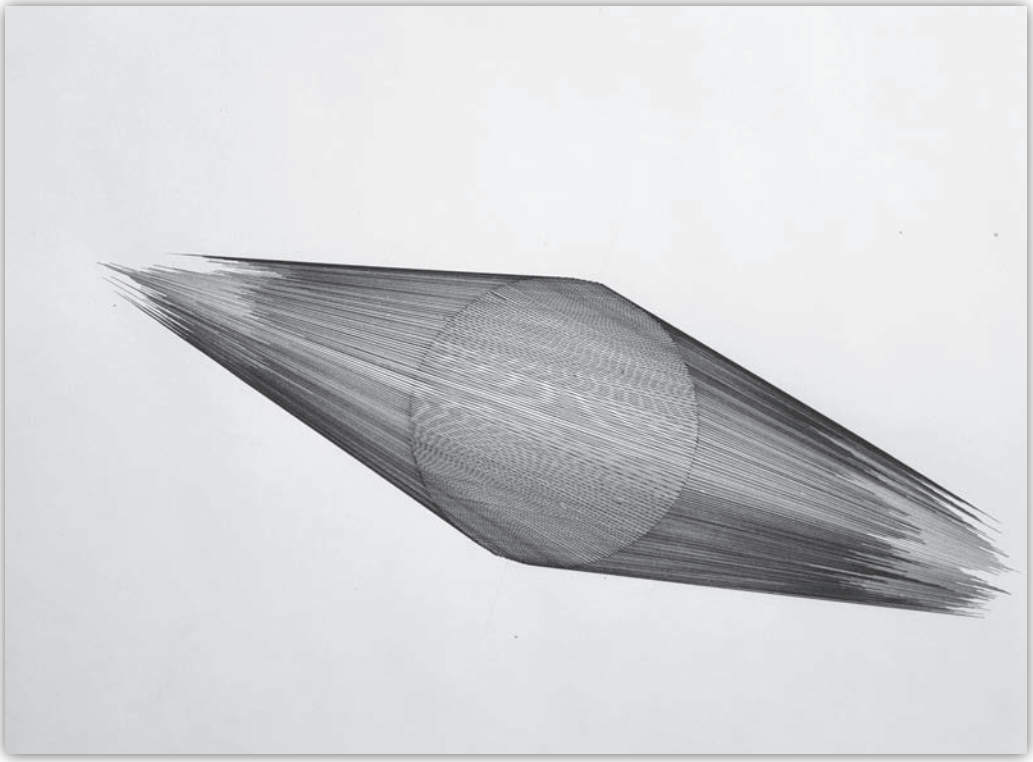

KÉTLYUKAS KÚP, 2019, 21x29,7 cm, TUS, PAPÍR
LYUKAS KÚP, 2019, 21x29,7 cm, TUS, PAPÍR

VERES ERIKA

SZÁZ ÉV HÜZÜN*

AHMET HÂŞIM 1921-BEN MEGJELENT KÖTETÉRŐL

A következő tanulmányban a modern török líra egyik jeles képviselőjének, Ahmet Hâşimnak munkásságáról lesz szó. Száz évvel ezelőtt jelent meg a költő *Göl Saatleri* című verseskötete, amelyet magyarul „Tavi órák" címre fordíthatnánk. Az irodalomtörténet méltán tekintheti ezt a kötetet a török modernitás egyik alapkövének. A *Tavi órák* nem csupán egy új fordulat vagy egy artisztikus Nyugat-utánzás a török irodalomban, hanem egy eredeti, régit s újat ötvöző, saját korának hangulatát, gondolatiságát hűen érzékeltető versgyűjtemény, amelynek minden egyes darabja kerek egész, s e kerek egész mozaikdarabkákból épül fel egy misztikus, álomszerű, drámai s egyben lírai (mondhatni zenei) világ, amely magával ragad.

Az 1920-as évek török nyelvű irodalmának néhány sajátos jellemzőjére szeretnék először kitérni. Elsősorban a kor táplálta tematikus motivációra, másodsorban pedig a korabeli nyelvhasználatra. A századforduló mozgalmas időszakot jelentett az 1699 óta területeit vesztő Oszmán Birodalom számára. Mind Ázsiában[1] és Észak-Afrikában,[2] mind pedig Európában[3] jelentősen csökkent az oszmán befolyás, miközben a még meglévő területek megtartása érdekében folyamatos harcok zajlottak a birodalom határain. A Fényes Porta dicsősége megkopván csakhamar vége szakadt a szultánok uralmának is. Miután 1908-ban II. Abdulhamid szultánt trónjától megfosztották, kezdetét vette a parlamentáris monarchia szerinti állami berendezkedés. Ennek kialakítása közben tovább folytatódott a hadviselés, hiszen a megtört birodalom részei iránt hatalmas érdeklődés mutatkozott: francia, angol, orosz seregek és flották irányultak az ország belseje felé, hogy minél nagyobb részt kiszakítva saját befolyásuk alá vonják a stratégiailag igen jelentős Kis-Ázsiát. A török szabadságharc (*Kurtuluş savaşı* 1919-1923) és Mustafa Kemal Atatürk – aki hatalmas veszteségek árán ugyan, de győzelemre vitte a török seregeket – nem maradhatnak említés nélkül. Mustafa Kemal pasa katonai és diplomáciai befolyásának növekedésével egyidőben lendült át az Oszmán Birodalom maradéka egy új érába, amelyben megszületett az önálló Török Köztársaság. A köztársaság kikiáltásával (1923) számos újdonság érkezett a török kultúrába, illetve számos újdonság vált hivatalosan is elfogadottá. Itt elsősorban a nyugatosodás folyamatának legalizálására gondolhatunk, hiszen az új állami berendezkedés nyíltan a nyugati eszmék és hatások felé fordult. Megjegyzendő, hogy a nyugatosodás folyamatának kezdete még I. Mahmut, III. Mustafa, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut szultánok idejére nyúlik vissza, akik különféle rendeletekkel (*Gülhane Hatt-ı Humayun*, *Islâhat Fermanı*) biztosították a nyugati eszmék beáramlásának lehetőségét az oszmán kultúrába (Çubukçu 1986: 17–19). Az új köztársaság vezetésének eme gesztusa

* A török hüzün kifejezés szomorkás örömöt, melankóliát, búskomorságot, nosztalgiát jelent. A hétköznapi török nyelvhasználat e kifejezése Orhan Pamuk *Isztambul* c. kötete óta esztétikai fogalomként értelmezhető.

1 1699 és 1918 között az Arab-félsziget vörös-tengeri partvidéke, Szíria, Palesztína, Libanon, Jordánia és a mai Irak területének nagy része veszett el az Oszmán Birodalom számára.

2 Algéria 1534–1830, Tunézia 1574–1881, Líbia 1551–1912, Egyiptom 1517–1914/23 között volt oszmán gyarmat.

3 Ide a Balkán-félsziget és a Fekete-tenger partvidéke tartozik.

meghatározóvá tette a Nyugat gondolatvilágának megszilárdulását a modern török kultúrában. Ezzel egyidőben háttérbe szorult a vallási befolyás, legalábbis a politikai döntéshozatalban. Kultúrtörténeti szempontból megkerülhetetlen a nyelvújítási tendenciák megvalósítása, hiszen Atatürk reformjai között nem csupán egy ábécé-váltásról, hanem a török nyelv megreformálásáról beszélhetünk. Amellett, hogy a törökök áttértek az arab betűhasználatról a latinra, szókincsükben is jelentős változások következtek be. A főként perzsa és arab jövevényszavakból összetevődő oszmán-török nyelv kifejezéseit megpróbálták török eredetű szavakkal helyettesíteni. A mai török köznyelvi nyelvhasználat ezeket a nyelvújítási kifejezéseket részesíti előnyben, míg az arab kifejezések a vallási nyelvhasználatban továbbra is megmaradtak. Fontos megjegyezni, hogy az Oszmán Birodalom bukásával, s a köztársaság létrehozásával nem kis veszteségek, s nem csekély erőfeszítések árán jutott túl a török kultúra a századfordulón, hiszen az 1910-es évek szabadságharcos törekvéseiben egy generáció odaveszett. Akik pedig megmaradtak, azoknak világnézeti szinten kellett újratanulniuk saját kultúrájukat. A régi és az új éra között tátongó szakadékban bőven maradt összegzésre váró anyag – a mai napig találni itt kincseket és aknákat egyaránt.

A századforduló török emberének élete tehát nagyot fordult, bár a lakosság összetételét különböző szinteken és szempontokból érdemes vizsgálni. Mivel nem egy homogén társadalomról beszélünk, ezért etnikum, vallás és kultúra tekintetében is jelentős különbségeket kell figyelembe venni. Mindezek mellett a fönt említett változások az ország különböző területeit sem egyformán érintették. Bár Isztambul továbbra is tartotta befolyásos szerepét, Nyugat-Törökország felől egyre inkább Anatólia irányába tolódott a hangsúly. Megkezdődtek az új főváros kialakításának munkálatai, amelyeknek köszönhetően az Isztambult Közép-Anatóliával összekötő útvonalak és kisebb városok közgazdasági jelentősége is megnőtt. Ez egyúttal azt is magával hozta, hogy az emberek ráismertek származásuk fontosságára. Egyre inkább előtérbe került a török nemzetiség tudományos kutatása, emellett a művészetekben is egyfajta nemzeti mozgalom kialakulásáról beszélhetünk. A festészetben és az irodalomban ez idő tájt olyan motívumok kapnak helyet, amelyek az anatóliai múltat állítják előtérbe, a régmúlt, a nép, a hiedelmek és legendák, a népi mitológia alakjai szerepelnek a képeken és az irodalmi művekben. Mindemellett a közelmúlt háborús időszakaira is visszapillantanak a kor művészei: a török nép szenvedései, szabadságvágya, hadszínterek s az új (katonai) technika ábrázolása válik mérvadóvá. A nemzeti identitás effajta újraalkotása ambivalens eredményekhez vezetett: egyrészt visszatérni Kelet felé az anatóliai gyökerekhez, másrészt megnyitni a kapukat Nyugat felé, miközben egy hosszú-hosszú bizánci és oszmán berendezkedésen próbál meg túllépni egy hatalmas államalakulat. Ez egyszerre hátrahagyása egy katonailag-vallásilag irányított ó- és középkornak, valamint reneszánsza a honkeresés-földművelés jegyében telt őskornak, miközben épp javában zajlik a századforduló moder-

nizációja. Eme tág és mély kontextusban nehéz kiemelni egyetlen embert vagy egyetlen sorsot, amely hűen tükrözhetné a korabeli társadalom helyzetét. Az általánosítások helyett ezért a továbbiakban nem a társadalom jellemzésével, hanem a *Göl Saatleri* költőjének munkásságával foglalkozom.

Ahmet Hâşim életútja a mai Bagdad városából indult – ott született, ott töltötte gyerekkorát. Édesanyja halála után azonban édesapjával az Oszmán Birodalom fővárosába, Isztambulba költöztek. Iskoláit itt folytatta, s köztisztviselői pályáját is itt kezdte. Korának egyik kiemelkedő intézményében, a Galatasaray Lisesiben végezte el középiskolai tanulmányait, s már ebben az időszakban megmutatkozott az irodalom iránti elköteleződése. Lassan bekerült az irodalmi élet körforgásába, verseit a legismertebb lapok (*Servet-i Fünûn*, *Akşam*, *Dergâh*, *Resimli Kitap, Mecmua-i Edebiyye, İrtika*) közölték, s pályatársaival is aktív viszonyt ápolt (Özkırımlı 2004: 45, Kocakaplan 2009: 31). Mindezeket csupán azért fontos itt megjegyezni, mert egyéniségét egyébként zárkózottság jellemezte, s személyének ez a tulajdonsága verseinek stílusában is kirajzolódik (Yılmaz 2015: 138, Verešová 2021: 108, 109).

Irodalmi munkásságának fő eseményei két verseskötetének kiadásához kapcsolhatók: *Göl Saatleri* címmel 1921-ben, *Piyâle* címmel pedig 1926-ban jelentetett meg verseskötetet. Ezek mellett prózai művei is ismertek: *Bize Göre* (1928), *Gurubâhâne-i Laklakan* (1928), *Frankfurt Seyahatnâmesi* (1933).

Költői hitvallásának tekinthető az először 1921-ben megjelent *Şiirde Mana ve Vuzuh*[4] című írása, amelyben verseinek értelmezési lehetőségeire tér ki. Itt fogalmazza meg azon gondolatát, amelynek értelmében saját verseit kínai porcelánhoz, pontosabban egy kaptárhoz hasonlítja, s amely porcelánkaptár körül méhek zsonganak egy erdőben. Bármely vers értelmezéséhez mind a kaptár, mind pedig a méhek szükségesek, mondja a költő, s ezzel nyilván az interpretáció szubjektív és pillanatnyi voltára utal. Elveti tehát az egy vershez kizárólag egyfajta értelmezést hozzárendelni képes teóriák létjogosultságát, s ugyanakkor megnyitja a képlékeny és több szempontú értelmezési lehetőségek kapuját. Olyan modern felfogást közvetít ezzel, amely a tradicionális dívánköltészetre, tehát a klasszikus udvari lírára nem volt jellemző. A dívánköltészet ugyanis olyan komplex és az évszázadok alatt megszilárdult motívumkinccsel dolgozott, amelyben a vissza-visszatérő elemek csak meg-

4 Hâşimnak ez az esszéje *Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar* címen az 1926-ban kiadott *Piyâle* c. verseskötet része lett.

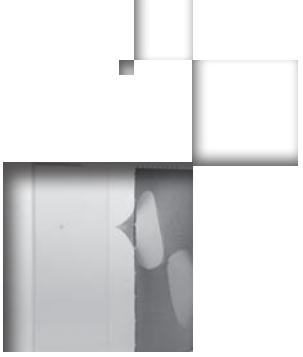

határozott értelemben szerepelhettek. Az egyik értelmük a világi életre volt kivetíthető, a másik pedig a szakrális vagy misztikus élet motívumaként jelent meg, tehát az isteni kapcsolatra utalt. A klasszikus motívumrendszer határainak átlépésére szólított fel tehát Ahmet Hâşim ebben az esszéjében, a költői szabadság mellett egyúttal az olvasói szabadságot is legitimálva.

A motívumrendszer átértelmezése mellett a formai tökély korlátainak megszüntetésére is kitért, s műveiben gyakran alkalmazta a klasszikus formák megújítását (ld. *serbest müstezad nazımları*), illetve a nyugati mintára írt, egyre közkedveltebb szabadvers-formákat, valamint a szintén nyugati szonettformát is.

Ahmet Hâşim költészetének harmadik fontos jellemzője a zenei hangzás, amely harmonikus vagy épp diszharmonikus jegyeket mutathat – lényege, hogy Hâşim a vers hangzásának külön értelmi síkot tulajdonít. Tehát nemcsak a fönt említett porcelánkaptár, az erdő és a méhek, hanem e méhek zümmögése is hozzájárul egy-egy interpretáció sikeréhez, milyenségéhez.

Az alábbiakban azt is látni fogjuk, hogy maga a hâşimi világ is egy megközelíthetetlen kaptárhoz hasonlítható. Hâşim felfejthetetlen motívumok és szimbólumok sokaságát tárja elénk vissza-visszatérő képekben, amelyeknek szoros rész-egész viszonya érzékelhető ugyan, jelentéstartalmaik azonban az értelmezés minden szintjén homályban maradnak. Ezért is izgalmas az ő költészete – egyszerűségében s letisztultságában is hordoz egyfajta misztikumot, amely az olvasó részéről szintúgy empátiát, illetve zenei-vizuális érzékenységet kíván.

A GÖL SAATLERI (1921) C. KÖTET FELÉPÍTÉSE ÉS TARTALMA

A *Tavi órák*, a különálló *Mukaddime* c. verset (*Bevezető vers*) nem számítva, az alábbi négy részre osztható:

1. Göl Saatleri (Tavi órák)
2. Göl Kuşları (Tavi madarak)
3. Serbest Müstezad Nazımları (Szabadvers-sorok)
4. Muhtelif Şiirler (Egyéb versek).

Az első rész – *Tavi órák (Göl Saatleri)* – a következő költeményekből tevődik össze: *Dél (Öğle)*, *Délután (Öğleden Sonra)*, *Este (Akşam)*, *Éjjel (Gece)*, *Éjfél (Gece Yarısı)*, *Hajnal (Seher)*. A verscímekből egyértelműen kivehető, hogy a költő az idő fogalmát próbálja körüljárni.

Dél (Öğle) – A déli helyzetjelentés négy sora zöld vízen szétterülő virágokról, ezüstös bogarakról, s a déli verőfényben sütkérező álomtündérekről számol be. Minden(ki) mozdulatlan.

Délután (Öğleden Sonra) – A délutáni kép félénk őzekről tájékoztat, s arról, ahogy ezek az őzek vízivás közben megtörik a csöndet. Az utolsó két sorban újabb őzek képe vetül elénk: csöndes, távoli, kék őzek viszonozzák meglepetten a vizet ivók „csöndtörését".

Az *Este (Akşam)* c. versben elhallgat a pacsirta, a víz magába fogadja az eget, a kék partra (tópart) visszatérnek az árnyékból a madarak, s csőrükben a nap vörös gyöngyét tartják.

Éjjel (Gece) – Éjjel a csillagok, s a hold leszóródnak az égről a fákra, a szomorú táj ezüstös felhővé válik, a vízen visszacsillanó csillagokat madarak üldözik a holdfényben.

Éjfél (Gece Yarısı) – Éjfélkor ráesik a hold a vízre, felkavarva ezzel a költő lelkét, amely hatalmas liliomként fénylik tovább a hold helyett.

Hajnal (Seher) – Hajnalban ismét madaraké a főszerep, s az elmúlásé. A költő elbúcsúztatja álomszerű szereplőit – az állatokat, a csillagokat, a holdat –, s átvezeti az olvasót egy másfajta világ(osság)ba: a reggelbe, s meglepő módon új kezdet helyett a végről beszél.

Láthatóvá válik a hâşimi képalkotás alapvető technikája: Visszatérő elemekből fel-felvillanó helyzeteket állítva össze vet számot az idővel. Mintegy kerek pillanatokból alkotja meg az idő folyásának képzetét, vagy hasonlíthatjuk filmkockákhoz is ezeket a helyzeteket: nincs meg minden kocka, de tudatunkban megértjük, mi játszódik le olvasás közben. Hiányzó bekezdésekkel próbálja meg elmondani a napszakok múlásának történetét, utalva közben a képzelet játékára, amely mind az időről alkotott elképzelésünk, mind pedig a(z olvasás útján születő) megértés fonákságaira mutat rá. Illúzió mindegyik: az idő múlása, az idő feltartóztathatósága, a teljes megértés és a képzeletünkben létrejövő képek valódisága is.

Az álomszerű, misztikus világ tovább fejlődik a második részben, amelynek címe *Tavi madarak (Göl Kuşları)*, s amelyet a következő versek alkotnak: *Fekete madarak (Siyâh Kuşlar)*, *Gólyák a holdfényben (Meh-tâbda Leylekler)*, *Sötétségben fekete madarak (Karanlıkta Beyâz Kuşlar)*, *Hattyúk (Kuğular)*, *Hattyúk visszatérte (Kuğuların Avdeti)*, *Denevérek (Yarasalar)*, *Holdfelkelte (Tulû-ı Kamer)*, *Sorok a nyugvó hold peremére (Batan Ayın Kenarına Satırlar)*.

A *Fekete madarak* (Siyâh Kuşlar) című versben nádra, zöld vízre száll a nap, s a lelküket vérrel tápláló fekete madarak is ide telepednek – ismét csak megették a napot csöndben, szomorúan, s most eképpen eltelve üldögélnek tovább.

Gólyák a holdfényben (Meh-tâbda Leylekler) – A madarak gyűjtőnévből elsőként a gólyák csoportja neveztetik meg konkrétabban. Vízpart, holdfény, látomás, a tó s az ég egymásba tükröződése, csillogó bogarak és csillagok alkotják a tartalmi hátteret. Aztán egy költői kérdés következik, amelyre a választ látomás-gólyák próbálják megtalálni.

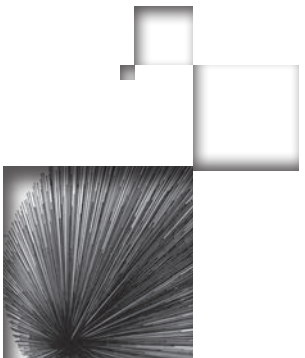

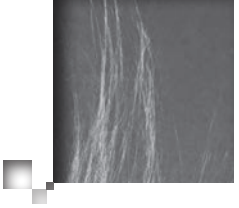

Sötétségben fehér madarak (Karanlıkta Beyâz Kuşlar) – A hosszú éj mellkasán ezüstösen fénylő madarak láthatók – így kezdődik a vers. Majd egy négysoros hasonlat következik szultánákról, kínai porcelán tálacskákról s az elmaradhatatlan holdfényről.

A *Hattyúk (Kuğular)* című versben tovább rajzolódik a sötétség és a világosság kontúrja: az elénk táruló kép(zet)en fehér hattyúk láthatók fekete éjben. A hâşimi világ újabb motívumrészlettel gazdagodik ezáltal, hiszen a fehér madarak *hajókként* közelednek felénk, az olvasók felé, ami által új párhuzam születik tó és égbolt között.

A négysoros *Hattyúk visszatérte (Kuğuların Avdeti)* a fönti motívumot viszi tovább. S bár a vers soraiban egyetlen szó sem esik madárról, hattyúról, a címből mégis következtethetünk a szereplőkre, akik a hold varázslatos országába az égbolton keresnek visszautat. A *hogy menjenek–keresik* („gitmek için"–„Arıyorlar" Hâşim 1983: 136) szópárok az egyébként is álomszerű képet még bizonytalanabbá teszik. Nyilvánvalóvá válik általuk, hogy – csakúgy mint a *tó–ég* tükröződését, a *fényes bogár–fényes csillag* hasonlatosságát stb. tárgyaló föntebbi versekben – itt is az illúzió illúziója kerül bemutatásra.

Denevérek (Yarasalar) – Egyértelműen sötétséget fonnak a denevérek ebben a szintén négysoros versben, s hervadt tüllként terjednek szét az égen.

A fönt megszokott sémától eltérően 3+3 verssor alkotja a *Holdfelkelte (Tulû-ı Kamer)* című verset, tartalmilag azonban nem távolodunk el az immár megszokott motívumoktól: egy furcsa hang terül szét a tájon, ideges hangzavar közepette repülnek tova a titkok madarai, miközben vízre hajolva iszik a holdsugár.

Ezzel a pillanattal halad tovább, s zárul le a kötet második része. *Sorok a nyugvó hold peremére (Batan Ayın Kenarına Satırlar)* címmel búcsúzik a költő a holdtól egy rövid időre – ez a motívum mindvégig megfigyelhető a hâşimi lírában – s itt épp a hold színeváltozását, az ezüstös holdsugarak vérző hegyű nyilakká változását követhetjük nyomon: *Abból a szikrázó isteni testből / Tűzszerű vér folyik rá a vízre...* („O muzî cüsse-i ilâhîden / Suya bir hûn-ı âteşîn akıyor..." Hâşim 1983: 138). A kötet első két részét jellemző csendes, nyugodt, zavartalan hangulat ebben az utolsó versben különösképpen megváltozik: a hold színeváltozása nemcsak az égbolthoz kötődik, mint eddig, hanem az egész univerzum bevonódik a történésekbe. Háború, isteni test, vérző nyíl – valami igen fontos közlendőt burkol be a költő saját szimbólumrendszerébe, felfejthetetlen fonállal összeférceIve.

Valamelyest megváltoztatott hangnem, ill. struktúra jellemzi a kötet harmadik részét, amely a *Szabadvers-sorok (Serbest Müstezâd Nazımları)* címet kapta, s az alábbi versekből tevődik ösz-

sze: *Utak (Yollar)*, *Sötétség (Zulmet)*, *Az az ország (O Belde)*, *Nyár (Yaz)*, *Ősz (Sonbahâr)*, *Tél (Kış)*, *Érkezés előtt, I (Gelmeden Evvel, I)*, *Megjöttél, II (Geldin, II)*, *Együtt, III (Birlikte, III)*. A megváltozott struktúra és hangnem főként a versek hosszúságában keresendő. Míg a kötet első két része túlnyomóan négysoros strófákból áll, addig a harmadik résztől kezdődően többversszakos, sőt, némelyik esetben kifejezetten hosszúversről beszélhetünk.

Az *Utak (Yollar)* című versben naplementével indít a költő, s az éj beálltával alvó természetről beszél. Magányos utak képzelt országok felé visznek. Egy titkos kéz fénylő csillagokat hoz le az égről, nehogy az est árnyéka megölje a szívet. Közben templomok épülnek a naplementétől vöröslő horizonton, s beáll a határtalan, örök csönd. A messzeségből arany szemével hívja a bús lelkeket a templom, s az est csókja remeg e templomok istennőinek ajkán. Színét megváltoztatja az ég, és magához hívja a szívet, miközben az éj sötétje kérlelhetetlenül leszáll. Végezetül arról kapunk hírt, hogy a vágy és érzés templomainak öröklángja felé vezetnek az utak, bár az árnyék így is rá- meg rátelepszik az ígéretek kapujára.

Sötétség (Zulmet) – Itt egy párbeszéd zajlik a lírai én és egy titokzatos beszélgetőtárs között. A lírai én mintha búcsúzna az evilági lettől, s hagyná, hogy léptei nyomát árnyék és sötétség fedje el. A sötétséget tengerhez hasonlítja a költő, pontosabban azzal von párhuzamot, mint amikor a nagy, mély és hideg tenger a világ alakzatait mozdulatlanná tette. Ebben a párhuzamban a halál megfelelőjeként az álom jelenik meg. Beszélgetőtársának meghagyja végül, hogy árnyas vizekbe fúlt fájó halálát mondja majd el az utána kérdezőknek.

Az az ország (O Belde) – A lírai én újra egy párbeszédet folytat: egy szép valakivel / valamivel. Talán a költő korán elhunyt édesanyja ez a szépséges személy, akinek fájó bánatát elmondja: *Te és én / És a tenger / És ez a remegéstől mentes, csöndes est, / Amely mintha lelkem illatát gyűjtené össze, / A távoli / És kék árnyú országtól messze maradva / E helyen örök otthontalanság és szétszakítottság az osztályrészünk* ... („Sen ve ben / Ve deniz / Ve bu akşamki lerzesiz, sessiz / Topluyor bû-yi rûhunu gûyâ, / Uzak / Ve mâî gölgeli bir beldeden cüdâ kalarak / Bu nefy ü hicre müebbed bu yerde mahkûmuz..." /Hâşim 1983: 150/). A harmadik versszakban a titokzatos, meg nem nevezett ország jellemzőit írja le a költő – a kék este mindig megpihen ez ország fölött, s szoknyáján a tenger álmot szór a lelkekre. A nők ebben az országban szépek, tiszták, s az éjhez kötődnek. Lelkeik törékeny esték ár-

vácskái, akik az állandóságot és hallgatagságot keresik. A következő, negyedik strófában derül ki az olvasó számára, hogy a meg nem nevezett országot csupán a költői képzelet szülte: *Hamis hely ez vajon vagy valós?* („Bir yalan yer midir veyâ mevcûd" uő, 152). S a lírai én válaszolni próbál e kérdésre: *Nem tudom... Csak te, én és a kék tenger léte bizonyos, s az estéé, aki bennem a búskomorság és ihletettség húrjait pengeti* („Bilmem... Yalnız / Bildiğim sen ve ben ve mâî deniz / Ve bu akşam ki eyliyor tehzîz / Bende evtâr-ı hüzn ü ilhâmı." u. o.) – mondja.

Nyár (Yaz) – A színtér ismét nyitott: a vers egy tengeri látképpel kezdődik, s mint Hâşimnál oly gyakran, a fő cselekményt megint egy naplemente jelenti, amit megfigyelhetünk. A főszereplő egy fiatal nő, egy búskomor férfi s egy hatalmas, mély, bizonytalan kék csillag.

Ősz (Sonbahâr) – egy szeptemberi helyzetképet látunk: véres fényben, kusza hajban bóklászó szél. A beteg szél, a fájdalom szele, amelynek hangja olyan gyenge, hogy nem hallja senki, csak beszél maga magának.

Tél (Kış) – Az évszakok felsorolásának záróakkordjaként ebben a versben a tél kerül a fókuszba, illetve a tél motívumán keresztül a magány és a füstként tovaszálló hiábavalóság érzete.

Érkezés előtt, I (Gelmeden Evvel, I) – Egy névtelen, szótlan erdőhöz hasonlítja szívét a lírai én, s az arnyékban csobogó vizek e csöndet megtörvén, szeretőjének e szívbe való megérkezését lesi. A szél, a vízcsobogás és a szerető hangját a reménytelenség zenéjeként aposztrofálja a költő.

Megjöttél, II (Geldin, II) – S amikor ebben a versben megérkezik Ő, este van, és a fák a mezőkkel együtt a csöndnek és szomorúságnak nyújtanak épp menedéket. A várva várt megérkezésről azoban nem derül ki, hogy egy harmadik személyről (a kedvesről) van-e szó vagy a lírai énről magáról, hiszen egyes szám második személyben mindkét értelmezés lehetséges. Az érkezés célja mindenesetre egyértelmű: megpihentetni a szívfájdalmat. Végül egy képzetről beszél a lírai én, a fiatalságról, amelyet a szomorú és mozdulatlan estének hangulatához köt.

Az *Együtt, III (Birlikte, III)* című versben, amely a kötet harmadik részét zárja, ismét elénk kerül a csillagokkal díszített tüll, vagyis az égbolt, s rajta az éppen feljövő hold, amelyet a költő arany rózsához hasonlít. Egy igazán romantikus sorral fejeződik be ez a ciklus: *Tiéd ajkam csókja, ajkad halhatatlan pirosa pedig az enyém.* („Sana âid lebimdeki bûse, / Lebinin surh-ı bîzevâli benim." uő, 166) S a kérdés, vajon megtörtént-e a csók, megválaszolatlan marad.

Az utolsó, negyedik részben *Egyéb versek (Muhtelif Şiirler)* összefoglaló cím alatt a következő versek olvashatók: *Tenger (Deniz)*, *Ahhoz a régi szobához hasonlatos (O Eski Hücreye Benzer ki)*, *Áprilisi éj (Şeb-i Nisân)*, *Házam (Evim)*, *Tükörkép/Visszhang (Aks-i Sadâ)*, *Utolsó óra (Son Saat)*, *Magamnak (Kendime)*, *Igazat a hamistól (Rüşd)*, *Most (Şimdi)*, *Szél (Rüzgâr)*.

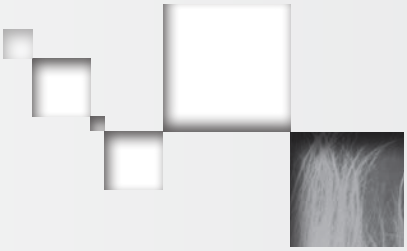

A *Tenger (Deniz)* című vers kétszer négy verssorában a képek és hangok, hangzások kapnak fontos szerepet. A hullámzó tenger neki-nekicsapódik a sötét horizontnak, s a víz lelke az érdektelen éjszakának mondja el bánatát. Allegorikus értelemben talán beszélhetünk egy a nép és a háború sötétjének összevetéséről, egymáshoz való viszonyáról is. A második versszak „esîr" (*fogoly*) kifejezése által közvetlen utalást is tartalmaz a háborús viszonyokat illetően. (A vers 1910-ben jelent meg először, a Servet-i Fünun 1000. számában.)

Hâşim az *Ahhoz a régi szobához hasonlatos (O Eski Hücreye Benzer ki)* című költeményében tizennégy sorban, azaz hét kétsoros versszakban foglalja össze lírai énjének megfigyeléseit. Életének fájdalmát sötét szobához hasonlítja, amelyet nem érhet el a napsugár. Búskomorság és nihil uralkodik itt a színek helyett. Az érzelmek kertjében szedett virágok még a reményét is elfeledték a tavasznak – a temetőben alszanak. Szomorú telek után elhervad a rózsa és a szegfű. A képleírás a szobában található tárgyak jellemzésével folytatódik tovább: a tűzhely romokban, a lámpa magányos, vak – minden a fájdalomra és a kínzó egyedüllétre emlékeztet. A falra akasztott képekről, régi tekintetekből régi képzetek, látomások, álmok, tervek sejlenek elő. A lírai én a vers végén visszatér a bevezető sorokhoz, s újra elmondja, hogy élete egy ily módon jellemezhető régi szobához hasonlítható.

Áprilisi éj (Şeb-i Nisân) – Az álmos és mély áprilisi éj leírásával kezdődik a vers: tavaszi illatok, vágy, vers, hangok és a tenger vezetik be az olvasót a versbe. A lírai én ezután megszólít valakit/valamit – talán az éjt magát vagy a holdat –, s magához hívja. A harmadik versszakban mintha szerelmeséhez beszélne a lírai én, s tovább ösztönzi, hívja a *fény lelkét* („rûh-ı ziyâ" uő, 174). Végül kiderül a szerelmes kiléte: a hold maga, akihez/amihez folyamatosan szavait intézte a lírai beszélő. *Párban volt előttem jelen minden: a Hold, a csillagok s a fák, / Magányosan, álmatlanul én voltam ott egyedül.* („Hep çift idi karşımda: kamer, encüm ü eşcâr, / Bendim yalınız ordaki bîhemser ü bî-dâr;" uő, 176) – panaszolja a vers utolsó soraiban a lírai én, miközben már a halálra gondol, saját halálára, amelyet nem lenne, ki megsirat.

Házam (Evim) – Az első versszakban magához a házhoz beszél a lírai én, s kimondja, hogy ma csak az övé ez a ház. Ezáltal egyfajta megszemélyesítes részese is lesz ez a hely. Aztán saját magáról beszél ez a hang, a lírai én, s a házat úgy említi, mintha másé, egy idegené lenne, amelyet csakhamar el kell hagynia. Majd, a második versszak negyedik sorától kezdődően teljességgel eltolja magát a lírai én a ház közeléből: *Magányos horizont felett sírva, / Múló idők hátára tűzvén szívemet* („Bir ufk-ı bî-kesin üstünde ağlıyorken ben / Geçen havâlara sevdâmı eyleyip peyrev" uő, 178), s megállapítja, hogy üres, hideg maradna ez a szegény ház nélküle. Estefelé nem gyúlna lámpa, hajnaltájt pedig az ablaküvegek úgy tükröznék vissza a hajnal fényét, hogy azt senki sem láthatná. A leszálló éj pedig még a ház alakjának kontúrjait is eltünteti. Így gondol a házra a lírai

én a második versszakban, ami után azonban újra visszatér az első versszak gondolatmenetéhez: ma mégiscsak az enyém vagy, te kedves ház, s most éppen nem jár fölötted a régi halál. A negyedik versszakban azonban egy tavaszi kép tárul elénk fákkal, nappal, madarakkal, a titokzatos holddal s a tóban nyíló vízi liliomokkal. Egy szerelmes várakozásának izgalmával hangzik el az utolsó költői kérdés: *Hol marad az a rózsaszín angyalarcú gyermek?* („O penbe tifl-i melek-cehre nerdedir?" uő, 180) S ahogy a költői kérdések általában, ez is megválaszolatlan, sőt, talán örökre megválaszolhatatlan marad.

Tükörkép/Visszhang (Aks-i Sadâ) – Mielőtt a vers tartalmával foglalkoznánk, érdemes kitérni a címre. Az „Aks-i Sadâ" szóösszetétel fordítható *visszhang*ként és *tükröződés*ként egyszerre. Ez az értelmezéshez egy fontos adalék, hiszen tudjuk, hogy Hâşim költészetében a látásnak, ill. nézésnek („seyrl-eylemek") jelentős szerepe van, ugyanakkor a hangzás is mindig plusz mondanivalóval bír Hâşim lírájában (Verešová 2021: 142).

Ha az első versszak első szavát nézzük, nyilvánvaló, hogy ebben a versben a vizualitás kapja a főszerepet: *A szememben alábukó véres nap vadságát nézd!* („Gözümde vahşet-i hûnîn-i sems-i gaaribe bak," uő, 182) – a *szememben* és a *nézd* kifejezések egyértelműen hozzák egy tükör tulajdonságait. A nap visszatükröződését megnézni valakinek a szemében pedig többszörös tükrözést jelent. A vizualitás erős képe után azonnal a hangzás kiemelésére tér át a költő: *hangomban a rezgés* („Sesimde....ra'şe...", u. o.). Eképpen bizonyosodhatunk meg arról, hogy (a fordításban) jó úton járunk: „Aks-i Sadâ" megállja a helyét mind tükörképként, mind pedig visszhangként. S valójában ez a kettősség, ez a képi és hangzásbeli vonalon végigvezetett többszörös tükrözési technika vonul végig a versen. A fények, hangok, napszakok, a *nyom* („eser", u. o.), a *képzet* („tahayyül", u. o.), a *sötétség* („muzlim", u. o.) és a végtelen csönd („Sükût-i nâ-mütenâhîye", u. o.) uralják az első két versszakot. Az éjszakának és a holdfénynek leírása a harmadik és negyedik versszakban valósul meg, míg az ötödikben mind erőteljesebben fejeződik ki a lírai én magánya – újfent a hang és a kép összekapcsolásával: Egy *nyílt, mély, végtelen, néha remegő, / Néha nevető vékony hangnak távoli és szakadozó ecchója / Saját hangomat mindig üres látóhatárra fordította vissza.* („Açık, derin, ebedî, ba'zı titreyen, ba'zen / Gülen bir ince sesin aks-i dûr u münhezimi / Tehî ufuklara reddetti dâimâ sesimi.", uő, 184) S míg magányának további leírása folytatódik a hatodik és hetedik versszakban, a nyolcadikban kimondja: a naplemente után maradt sötétségben örök társát, azt az elveszett hangot keresi: *S most, sötétben és őrületben, minden*

reménytől messze, / Eme útitársammá lett elveszett hangot akarom megfogni! („Ve şimdi zülmet ü vahşette her emelden uzak, / Bu savt-ı gâib ü hem-râhı isterim tutmak!", uő, 186).

Utolsó óra (Son Saat) – Amikor az esti horizonton városok fénye világít, megjelenik a (jól ismert hâşimi) melankólia: egyszerre megáll az élet, a lélekben elalszik a képzet, bezárulnak az ajkak, s pillantásunk a magasba téved, a nagy ürességbe, ahol kedves illatokat fúj a szél. A víz-árnyék kettőse, a pacsirta, az elválás és búskomorság klasszikus motívumai mind megjelennek ebben a szonettben. Az éj ismét színtelen, a rossz emlékekre kendő borul, s aludni térnek. S egy furcsa sor: A törékeny fiatalság a félelmetes jövőt siratja. Egy titokzatos, elcsukló hang terjed szét a tárgyakon, míg a partok furcsa szomorúságára rászáll a csillagoktól látványos éj. Elválás ez az óra a nappaltól – az est átvezet az éjbe. S talán elválás ez az utolsó óra egy régi korszaktól is, amely után az ismeretlen, félelmetes jövő következik. Így jelenik meg az est-motívum egyik értelmezési lehetősége, amely az Oszmán Birodalom bukására utalhat a századforduló időszakában.

Magamnak (Kendime) – Egy ajánlás található a verscím alatt: *E verset az építész Cemal úrnak ajánlom* (uő, 190). S ezzel már el is gondolkodtat a költő: kinek szól ez a vers tulajdonképpen, hiszen a „Magamnak" című versét Cemal úrnak ajánlja. A vers kezdő szava a „Sen" (*Te*) szócska, amelynek jelentése csak a később következő sorokból derül ki: A lírai én arról beszél, hogy a „te" személyes névmással megszólított szereplő csendben, elvonultan él szobájában, amíg vele szemben véres horizont mutatkozik meg éppen. A lírai én felszólítja képzeletbeli beszélgetőtársát, hogy ő is csatlakozzon e háborúhoz, hiszen a győzelmet jelentő babérkoszorú már készen vár. A szonett második felében a jövőt említi a költő, s azt kívánja, hogy a reménytelenség soha úrrá ne legyen e homlokon. Egy árnyékvilágról beszél legvégül, amelyben egy gondosan készített trónus áll, és a föld a bűnösök lábnyomát viseli.

Egy újabb szonett következik a verseskötetben, *Igazat a hamistól (Rüşd)* címmel, amelynek hangvétele a föntebbi (*Magamnak*) vershez hasonló. Elementáris erőket jelöl meg a lírai én, aki egy megszemélyesített, egyben meg nem nevezett valakihez szól ki a verssorok közül. Egy titokról is beszél, titkos szimbólumokról, amelybe titkát elrejtette. A közelítő halálos álomba merülés előtt hív a lírai én hangja, utoljára megtisztulni a fény-

ben, hogy a tegnapi árnyékból ne maradjon semmiféle nyom a szemedben. Fönt üres az ég, ezt tudd, s ha valami igazság van a földön, az te magad vagy, mondja (uő, 192).

Most (Şimdi) – E nyilvánvalóan negatív hangvételű vers talán csak egy pillanatnyi állapotot tükröz, talán egy egész élet boldogtalanságát. Mindenestre Hâşim madarai, a véres naplemente, a magány s a képzelet játékai ugyanúgy benne vannak e szonettben mint kevésbé asszertív verseiben. A háborgó költő itt nyíltan felvállalja lelkiállapotát, mindazonáltal vádaskodás nélkül veszi tudomásul a tényeket: magányának, szótlanságának okát nem nevezi meg, nem ítéli el, csak nyilvánvalóvá teszi, hogy költői énje sötét gondolatok közt vergődik éppen.

Szél (Rüzgâr) – Ahogy címe is jelzi, a szélhez szól ez a vers: Parancsot oszt a lírai én a szélnek, hogy szedje le a csillagokat az égboltról, döntse le a tornyokat, s elrendeli, hogy félelem legyen úrrá a széljárta környéken. Lebegtesse meg a képzeletet a szél, hiszen az utálat szent képzetében testvérek vagyunk mi ketten – beszél tovább a lírai én a szélhez. Végül azt kérdezi, mi az égbolt, mi az égen a hold, mi a földön reszkető fény?! Villámcsapás visszhangjához képest mi az elcsukló sírás és mi a könny? – A lírai én ezekkel a kérdésekkel emeli ki a természet nagyságát az ember parányiságával szemben, kifejezve a két entitás közötti különbséget.

A *Göl Saatleri* kötet szerkezeti felépítésének taglalása után a szóban forgó mű interkulturális jellegéről szeretnék néhány gondolatot megosztani.

A KÖTET PÁRHUZAMAI A KORABELI NYUGATI ÉS KELETI IRODALOMMAL

A török kultúra és irodalomtörténet vizsgálata önmagában is izgalmas vonatkozásokat rejt, más kultúrákkal és irodalomtörténeti aspektusokkal összevetve pedig talán még erőteljesebben rajzolódnak ki az egyes irodalmakat jellemző tulajdonságok.

A magyar olvasók többségének az európai modernitás folyamatát talán kevésbé részletesen is elegendő bemutatni, tekintve, hogy a századforduló körül kialakult tendenci-

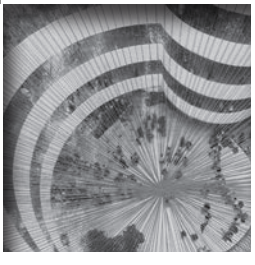

ák hatása évtizedeken keresztül meghatározta az európai művészet fejlődését, s mind a mai napig észlelhetők ezek a hatások. Mindazonáltal talán érdemes röviden felidézni azt a miliőt és hangulatot, amely az 1900-as évek időszakát uralta: a realizmus és naturalizmus átlendülése a szinte teljes álomszerűségbe, elmosódottságba és érzékiségbe egy olyan fajta misztikumot engedett be az addig valamiféle célt szolgáló tendenciák közé, amely hosszú időre legitimizálta a művészi szabadság már-már önkénybe futó önmegvalósítási törekvéseit. Az impresszionizmus, a szecesszió, a szimbolizmus, majd az expresszionizmus, dadaizmus, kubizmus utat kerestek a képzelet spontaneitásának átadásához. Visszafoghatatlanul tört elő a Szokatlan, az Absztrakt, a Meghökkentő s a Megmagyarázhatatlan. Mindezek sötét alapon színes kavalkádja ágyazott meg később a szürrealizmusnak, amely mint tudjuk, lehetetlent nem ismerve oldotta fel magát könnyedén a művészettel szembeni bármiféle elvárások alól.

A török művészettörténetben ugyancsak tetten érhető e folyamatok jelenléte. S bár fragmentáris jelleggel, de jelen volt az összes európai törekvés a török művészeti életben is. Tudva levő, hogy az európai egyetemeken tanuló török diákok előszeretettel szállították hazájukba a Párizsban, Bécsben, Rómában megfigyelt modern impulzusokat, s hogy a korabeli államvezetés támogatta a nyugati nyitást e tekintetben is (Verešová 2021: 118).

Nem véletlen tehát, hogy a dívánköltészet vallásközeli retorikája a modernitás korában többek között Bergson és Nietzsche filozófiáján szűretett keresztül. A török művész figyelte saját hagyományait és a kortárs divatot egyaránt, s időben felzárkózva hozta létre saját produktumait. Ennek köszönhetően valamelyest megújult a dívánköltészet motívumkincse, hiszen a régi elemek a modernitásban gyakran új értelmet kaptak, új értelmezési lehetőségekkel gazdagodtak. A formanyelv is változáson esett át: a gázelt, rubait, quasid-át felváltotta a szonett és a szabadvers. Emellett természetesen már az 1900-as években észlelhető a hivatali szférában alkalmazott arab-perzsa-oszmán háromnyelvűség nehézkessége, amely előrevetítette az 1928-as török nyelvújítást (Glassen 2014: 166).

A költészetben jellemzővé válik a páros sorok kibővítése, s a vers tartalmának sorpárokról való kiterjesztése az egész versre. Ez hozhatta magával többek között azt is, hogy Hâşimnál egy-egy vers egy-egy képet jelöl. Legyen négysorosról vagy négy versszakos költeményről szó, az egy képet foglal magába, amely statikus vagy mozgalmas lehet, de az egész versen végigvonul. Ez a tartalmi-formai kapcsolat a dívánköltészetben kevésbé volt jellemző. Hâşim egyúttal a japán haiku-költészet által is inspirálódhatott komplex képeinek kialakításakor.

Fontos újítás a hangzásbeli elemek újszerű alkalmazása is, amely a *Tavi órák*ban egyaránt felismerhető. Hâşim a hangzást a vers értelmezéséhez szükséges elemként építette be

verseibe, amely például leköveti a versben szereplő madarak mozgását, röptét, vízre szállását, tehát szerves egészet alkot a vers tartalmi részével. Mindazonáltal eltekint a kötött versformák és metrum alkalmazásától, szabaddá téve a hangokat a diszharmónikus megjelenésre is.

Hâşim költői világa egy egyedi univerzum, amelybe sétálni invitálja az olvasót. Teljesen azonban nem fedi fel e világ jeleit, hangulatait, elemeit: minden egyben létezik, s egyúttal minden külön is válik. Megvalósul a rész-egész viszony megnyugtató dinamikája: a létezés legitim, de a nem-lét is egyértelmű. Ebben a lebegésben zenélteti erdei kaptárát az impresszionista-szimbolista Hâşim, akinek melankóliája Ahmet Hamdi Tanpınaron át egészen Orhan Pamuk műveiig vezet, s akinek bár zárkózott, mégis meghatározó költői magatartása a török irodalomtörténet alakulásában jelentős eredményt hozott.

*

A *Tavi órák* c. verseskötet jelentősége a világirodalomban akként pozicionálható, hogy milyen jellemzőkkel bír egyéb nemzeti irodalmakkal összevetve. Elmondható, hogy a *Tavi órák* tartalmazza korának mindazon jellemző sajátosságait, amelyek egy művet a modern költészet kategóriájába beengedhetnek. Ez a kötet bizonyítéka annak, hogy a török irodalomtörténet felvette a korabeli művészeti tendenciák fonalát, és sikerrel alkalmazta azokat saját berkeiben. Így nem csupán egy modern szellemben íródott verseskötet sikeréről, hanem tulajdonképpen a nemzetközi modern irányzatok sikeréről is beszélhetünk. Ezt a századfordulón megvalósult szellemi összefonódást figyelemmel követni azt jelenti, hogy a korabeli török művészeti élet inter-, illetve transzkulturalitása egy releváns, további kutatásra érdemes témakört jelöl.

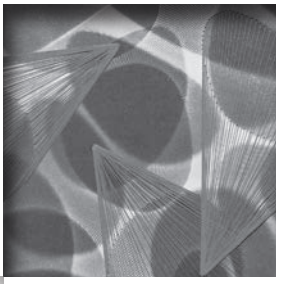

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bezirci, Asım (Haz.), *Ahmet Hâşim Bütün Şiirleri*, İstanbul, Can Yayınları, 1983.

Çubukçu, İbrahim Agâh, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, No. 174, Ankara, 1986.

Glassen, Erika, *Das Schattentheater Karagöz als Spiegel der multikulturellen spätosmanischen Gesellschaft = Literatur und Gesellschaft: Kleine Schriften von Erika Glassen zur türkischen Literaturgeschichte und zum Kulturwandel in der modernen Türkei,* szerk. Peter Jens, Laut, 2014.

Haşım, Ahmet, *Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar = Piyale – Göl Saatleri. Hazırlayan Kadriye Kaymaz*, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2012, 7–12.

Kocakaplan, İsa, *Ahmet Hâşim*, Hiperlink, 2009.

Özkırımlı, Atilla, *Türk Edebiyatı Tarihi. Cilt I, II*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2004.

Verešová, Erika = *Verhaftete Zeit im Gedicht. Das Abendmotiv in der deutschen, ungarischen und türkischen symbolistischen Dichtung um die Jahrhundertwende in den Gedichten von Rilke, Babits und Hâşim*, PhD-dolgozat, Universität Istanbul, 2021.

Yılmaz, Ercan, *Yahya Kemal ve Ahmet Hâşim'de Güzel Algısı: Yüksek lisans tezi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2015.

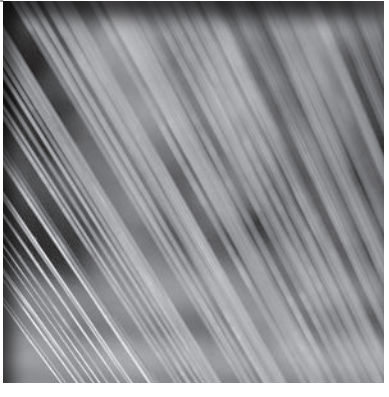

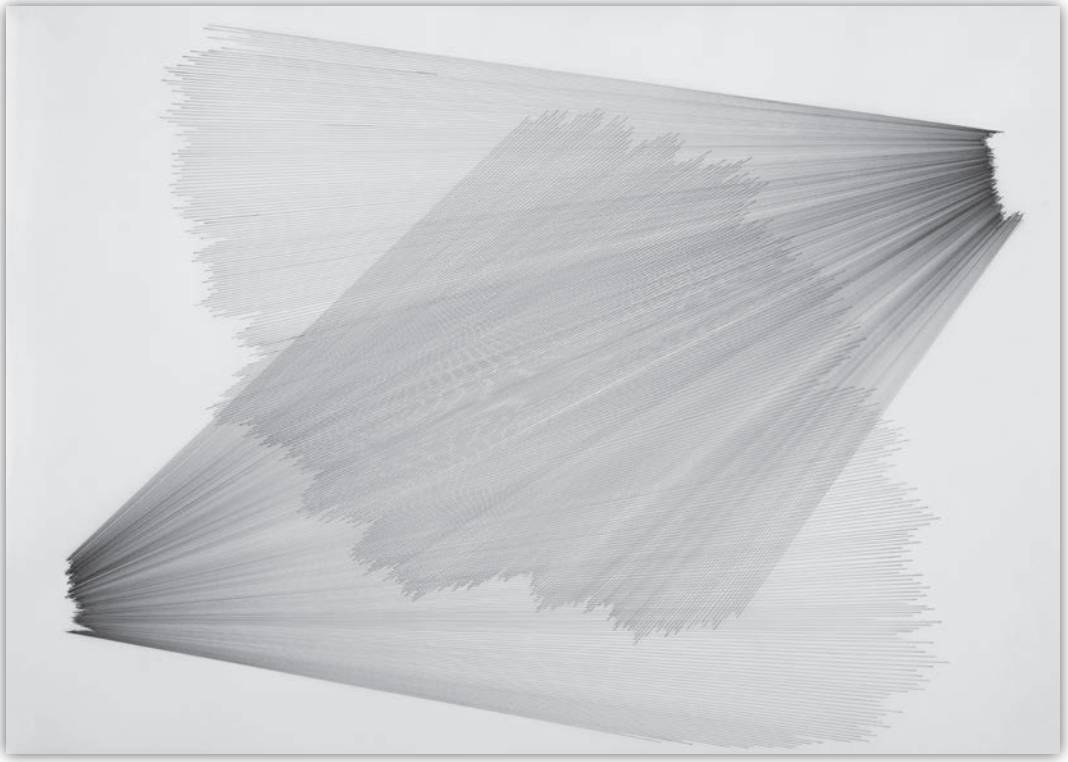

FOCUS 2.8, 2020, 29,7x42 cm, TUS, PAUSZPAPÍR, FOTÓ: MESTER TIBOR

FOCUS 2.9, 2020, 29,7x42 cm, TUS, PAUSZPAPÍR, FOTÓ: MESTER TIBOR

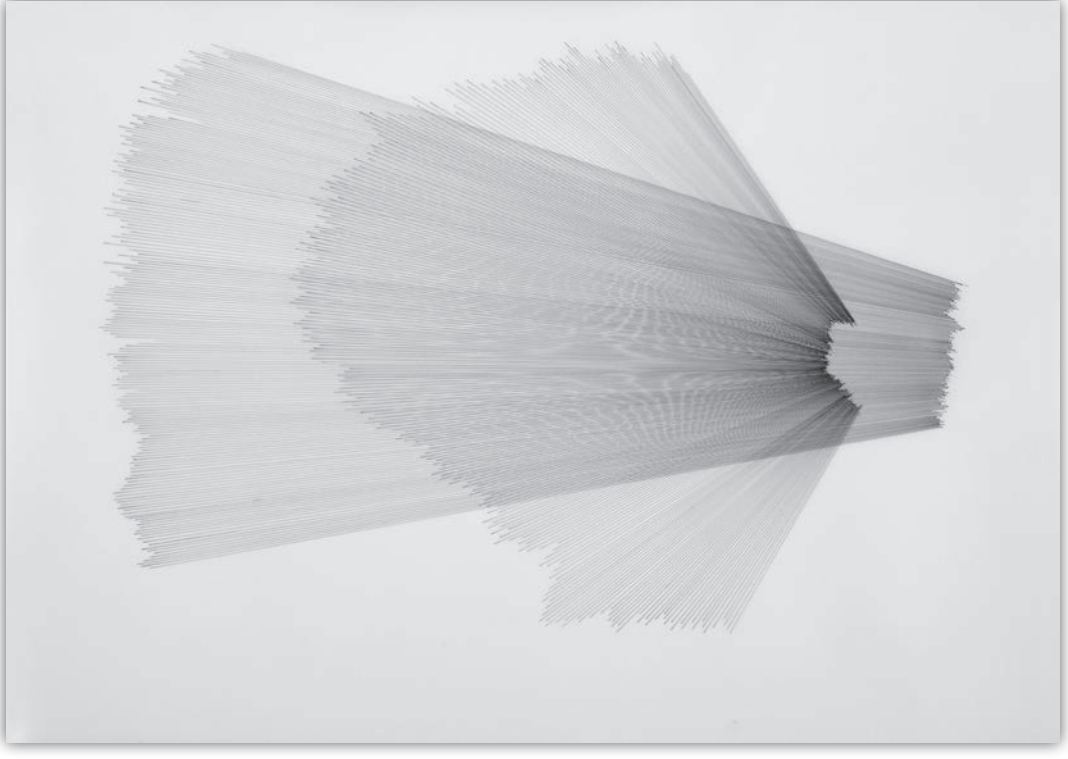

PÉNZES TÍMEA

A SZLOVÁK EXPAT SZERZŐK MŰVEIBEN ELŐFORDULÓ KULTÚRASPECIFIKUS KIFEJEZÉSEK ÉS VENDÉGSZAVAK FORDÍTÁSA

(SVETLANA ŽUCHOVÁ, IVANA DOBRAKOVOVÁ, ZUSKA KEPPLOVÁ, MÁRIA MODROVICH)

I. AZ EXPATRIÁLIS IRODALOM KIALAKULÁSA, JELLEGZETESSÉGEI, KÉPVISELŐI

Tanulmányomban a szlovák expatriális irodalom jellegzetességein keresztül a szlovák expatriális szövegekben előforduló vendégszavak, idegen elemek és kultúraspecifikus kifejezések konkrét (és lehetséges) fordítási megoldásait vizsgálom. Tanulmányom bevezető részét irodalomtudományi fejtegetések képezik az expatriális próza ismérveiről, hátteréről és besorolási lehetőségeiről, jelentős része viszont fordítástudományi (nyelvészeti) kérdéseket boncolgat párhuzamos (szlovák–magyar) korpuszok alapján.

Az expatriális irodalomba sorolás Taranenková–Passia *Hľadanie súčasnosti (A jelen keresése)* című kötetében található kategorizálás alapján történt, ahol a feminista, önéletrajzi, regionális/lokális stb. irodalom mellett szerepel az *expatriális próza (expatovská próza)* kategóriája is. A kifejezés az angol *expatriate* szóból ered, jelentése „ideiglenesen vagy tartósan a szülőföldjüktől távol élők".

Bár egyes irodalomelméleti irányzatok a szerzői életrajzot kiiktatják a szövegértelmezésből, az expatriális irodalom (a továbbiakban a rövidített *expat* formát használom) az életrajz és a műalkotás között szerves összefüggést feltételez: az expat irodalomban a szerzői életrajz kulcsfontosságú tényező, nemcsak a szerzők tartózkodási helyét, de szereplőik poétikaterét illetően is (illetve fordítva). Az expat irodalom tehát értelemszerűen külföldi kötődésű irodalom, többnyire külföldön íródott és/vagy külföldi élettapasztalatokat tematizáló irodalom. (Valamennyi szerző élt a nyitott határok adta ösztöndíj- és munkalehetőségekkel, sok esetben azonban a külföldi helyszín csak kulisszaként szolgál magánéleti történetekhez, pl. visszaemlékezések, párkeresés, haldokló szülő látogatása stb.)

Az expat irodalom kialakulása időben az 1989-es rendszerváltás utáni időszakhoz köthető, képviselői Gustáv Husák csehszlovák államfő normalizációs időszaka (1975–1989) idején látták meg a napvilágot, ezért ezt a nemzedéket *Husák gyermekeinek* is nevezik.

Kutatásom tárgya négy szlovák szerző hat szépirodalmi műve, illetve azok magyar fordításai: Svetlana Žuchová *Yesim* és *Jelenetek M. életéből,* Ivana Dobrakovová *Halál a családban, Anyák és kamionsofőrök,* Zuska Kepplová *Hotel Sza_adság* (amely voltaképpen két szlovák kötetének egy magyar kötetben történő kiadása) és Mária Modrovich *Flesbek* című kötete. Valamennyien számos irodalmi sikert értek el, közülük ketten – Svetlana Žuchová és Ivana Dobrakovová – elnyerték az Európai Unió Irodalmi Díját. (A Taranenková–Passia tanulmányban kizárólag női szerzők szerepelnek, az ötödik szerző, Michaela Rosová művei nem

olvashatók magyarul, fordításai ezáltal nem is kutathatók. A tanulmány továbbá nem sorolja ide Marek Vadast (aki több-kevesebb kiruccanást tett Afrikába), csak Pavel Vilikovský néhány regényét, ő azonban nemzedékileg kilóg az expat irodalomból).

A kutatott szerzők külföldi kötődései: Svetlana Žuchová Pozsonyban szerzett orvosi diplomát, illetve Bécsben pszichológiát tanult. Élt Münchenben, jelenleg Prágában pszichológusként dolgozik. Zuska Kepplová a Közép-európai Egyetem Gender Studies szakán tanult Budapesten, majd Fullbright-ösztöndíjasként a State University of New Yorkon. Mária Modrovich tudósításait a Sme napilap hétvégi rovata közölte rendszeresen *Listy z New Yorku* (Levelek New Yorkból) címmel). Ivana Dobrakovová angol–francia nyelvszakon végzett, jelenleg Torinóban él és alkot.

Az *expat* kifejezés több más kifejezéssel is közös nevezőre hozható, pl. a korszak újdonságaként emlegetik a *globetrotterek* (Taranenková–Passia 2015: 49–50) felbukkanását, amely inkább kalandor világjáró, mintsem az idegen társadalomban életvitelszerűen élő személy (elvétve tekinthető az expat lét első fázisának/lépcsőfokának). Továbbá ide kívánkozik a német *Aussteiger* kifejezés is, melynek csak egyik alkategóriája sorolható az expatság fogalma alá. Mária Modrovich egyik elbeszélése előszavában/címében egy német Wikipedia-megfogalmazást idéz, ahol Aussteigerként definiálja azokat, akik kilépnek a társadalmi normák keretei közül, hogy máshol – akár külföldön – másfajta életet éljenek (Modrovich 2020: 72).

Az expat irodalomnak számos más, külföldi kötődésű irodalmi jelenséggel lehetnek kapcsolódási pontjai, melyek keletkezése hasonló időszakra datálható, mint pl. az *inter/multi/transzkulturális irodalom, a Gastarbeiterliteratur,* az *Exilliteratur*. A nyelvek és kultúrák közti tobzódást, illetve a nyelv- és kultúraköziség állapotát jól tükrözi a *Die Heimat heißt Babylon* (A haza neve Babilon) (Amodeo 1996) kötetcím.

A sort tovább színesíti az *emigráns, a migráns* és a *posztmigráns irodalom* jelenség, alkotóik „vagy nyelvet váltanak, vagy nem, ám hoznak-visznek értékeket, melyekre két irányból várják az értelemadás válaszait" (Dánél 2019: 117, Thomka 2018: 52).

„A származási környezetükből kiszakadt, kettős kötődésű alkotók (…) többféle nézőpont és idősík, a nyelvfelejtés, a nyelvkeresés, a hozott tradíció és a befogadó kultúra közötti ingázások különböző elbeszéléspoétikáit" hozzák létre (Dánél 2019: 114). Ezek a „többnyelvű éntudattal" (Thomka 2018: 34) rendelkező, transzkulturális térben vándorló vagy letelepedett emberek műveikben gyakran az otthontalanság érzését jelenítik meg; írásaikban szövegközi átjárások, közösségtapasztalatok figyelhetők meg (vö. *Brückenliteratur*). A „kettős vagy többes kötődés – a több helyhez, kultúrához, nyelvhez tartozás – nem valamiféle egység, eredetiség elvesztéseként vagy hiányaként értendő, hanem éppen közvetítő voltuk válik az eredetükké" (az idézett helyen).

A szlovák expat-szerzők esetében nem történik nyelvváltás, mint például Zsuzsanna Gahse, Melinda Nadj Abonji, Agota Kristof, Ilma Rakusa esetében (Nagy 2012, Thomka 2018), irodalmi

nyelvük a szlovák marad. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a transzkulturalizmushoz feltűnően sok **női szerző** köthető, akik számára a transzkulturális vagy expat lét tematizálandó élményt jelent, példának okáért többek közt a Finnországba bevándorló szerzők esetében is. Az expat lét azonban nem feltétlenül jelenti az expat írók közé való sorolódást: Irena **Brežná**, a Svájcban élő, németül író (nyelvváltó) szlovák írónő művei – témái megítélése alapján a Taranenková–Passia kötetben a feminista irodalom kategóriában kaptak helyet.)

A szlovák expat művekben tetten érhető az **otthontalanság** érzése és az otthonkeresés motívuma. Az expatság összefonódik a **nosztalgiával**, ami jól megfoghatóvá válik Kepplová *Hotel Sza_adság* című művének fülszövegében: „A Kepplová-kisregények szereplői újkori nomádok, fiatalok, akik már a határok nélküli, globalizált világba születtek, és bárhol otthonra lelhetnek (…). Expatok, akik hamuba sült pogácsa helyett világmegváltó gondolatokkal vágnak neki a nagyvilágnak, majd pedig sóvárognak az otthon melege után, magukra tetoválva legkedvesebb ételük nevét."

A Taranenková–Passia szerzőpáros megfogalmazásában az expat szerzők nemzedéke „a „(n)osztalgiával", mint a posztszocialista térben való kulturális identitáskeresés sajátos eszközével is dolgozik" (Taranenková–Passia 2015: 49).

Az expatok esetében a hazájuktól távoli élet bemutatása magánéleti történeteken keresztül körvonalazódik. A kötetek témái a külföldi multi/inter/transzkulturális térbe vetettség (Welsch 1998, Welsch 1999, Németh 2019, Roguska-Németh 2019), önreflexiók és öndefiniálásra tett kísérletek, az aktuális mindennapi problémákra való megoldáskeresés; a társadalmi-politikai kontextus legfeljebb a magánéleti történések hátterében bontakozik ki.

Az első expat művek megjelenésekor a multi/inter/transzkulturális irodalom, a művek tematikája újdonságnak számított: hogyan boldogul egy közép-kelet-európai fiatal a nagyvilágban, a Kelet és Nyugat közti köztes létben/térben.

II. IDEGEN ELEMEK, VENDÉGKIFEJEZÉSEK, KULTÚRASPECIFIKUS KIFEJEZÉSEK/REÁLIÁK

A társadalmi-irodalomtudományi bevezetőt elengedhetetlennek tartottam az expat irodalomban előforduló kifejezések hátterének felvázolásához és megvilágításához, ugyanis a vizsgált szövegeknek szerves részét képezik az idegen elemek, a vendégkifejezések – olyan kifejezések, amelyek nem szlovákul szerepelnek a szlovák szövegekben, tehát **különböző nyelvekből „kölcsönvett" elemek**.

Vizsgálom továbbá a nagy fordítástudományi szakirodalommal rendelkező kultúr(a)specifikus kifejezéseket (Vermes 2004), melynek ekvivalenseként, illetve alkategóriájaként használatos a reáliák kifejezés. Reália egy adott közösség minden olyan nyelvi megnyilvánulása, ahol az adott nyelvközösség saját élmény- és ismeretanyaga kerül kifejezésre, és melyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel rendelkeznek (Valló 2000, Forgács 2004, Tellinger 2003, Vermes 2004, Takács 2015).

Más szóval a reáliák „azon tárgyak gyűjtőfogalma, melyek egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemzőek, és egy másik kultúra számára ismeretlenek" (Klaudy 1997), „az adott kultúrához kötődnek, illetve abban gyökereznek" (Dróth 2004).

A reáliák mibenlétét a szakirodalmi megnevezéseik is jól szemléltetik (Mujzer–Varga 2007 gyűjtése alapján): német nyelvterületen használatos a Nul-Äquivalenz 'ekvivalens nélküli kifejezés' és a lexikalische Lücke 'lexikai hiány' (Kade 1968), Realien 'reália' (Lossau 1993), Kulturspezifika (kulturálisan kötött kifejezések) (Helbig et al. 2001). Angol nyelvterületen a kulturális jelleget jobban kidomborítják: culturally untranslatable items 'kulturálisan lefordíthatatlan elemek' (Catford 1965), cultural words 'kulturális szavak' (Newmark 1988), culture-bound terms 'kulturálisan kötött kifejezések' (Chesterman 1997). A magyar fordítástudományban a reáliák és a kultúr(a)specifikus kifejezések terminusok terjedtek el, használatos továbbá a „kultúrafüggő elem" (Forgács 2004), illetve „megfelelő ekvivalencia nélküli lexika" (Heltai 1990).

A fordítók a reáliákat számos formában vihetik át a célnyelvi szövegbe, több átváltási műveletet alkalmazhatnak (az átváltási művelet fogalmát Klaudy Kinga vezette be a fordítástudományba). Ilyen művelet például a generalizálás (általánosítás), amikor a reáliát egy fölérendelt szóval fordítjuk, például a kunsági kövidinkát fehér bornak, vagy az explicitáció, amikor magyarázó elemek vagy gazdagabb szemantikájú szavak kerülnek a célnyelvi szövegbe, egyes elemek kihagyása vagy betoldása, a tükörfordítás vagy transzliteráció (átvétel vagy átbetűzés egy eltérő írásrendszert használó nyelvre).

III. TÁVOLI, SZOMSZÉDOS ÉS EGY ÁLLAMON BELÜL LÉTEZŐ NYELVEK

A szlovák és a magyar nem egymástól földrajzilag/ kulturálisan stb. távol, hanem egymás mellett, egymással interakcióban létező kultúrák, ezért úgy gondolhatnánk, hogy meglehetősen jól ismerik egymás mindennapi és egyéb reáliáit, és a szlovák szerzők műveiben is kevés olyan kifejezés fordul elő, amely magyarázatot igényel. Azonban mélységeiben mégsem ismerhetik egymás kultúraspecifikus kifejezéseit (mondókáit, mozaikszavait, márkaneveit stb.), és a fordítandó szöve-

gek számos pontja okoz fejtörést a fordítóknak, hiszen „a fordító még a legegyszerűbb mondat fordításakor is bonyolult műveleteket végez" (Klaudy 1997). Ráadásul a szlovák expat szerzők multi-/inter- és/vagy transzkulturális térben/térből kommunikálnak, ezáltal több egzotikus és ismeretlen elem fordulhat elő szövegeikben, más nemzetek reáliái színesíthetik (esetenként nehezíthetik) tovább a szöveget (csak margóra: nyilván nemcsak az expat szerzők műveiben fordulhat elő több-kevesebb interkulturális/intertextuális stb. elem).

A szlovák expat szerzők szövegei külföldi élethelyzetek lenyomatait tartalmazzák, a kötetekben számos külföldi helyszín megjelenik: Svetlana Žuchová – Bécs, München, Prága, Zuska Kepplová – Budapest, New York, Párizs, Ivana Dobrakovová – olaszországi, franciaországi helyszínek, Mária Modrovich – amerikai, latin-amerikai, afrikai helyszínek. Az aktuális „élőhely" nyelve mellett az angol mint lingua franca is fontos szerepet játszik egyes expat szövegekben.

A szövegek magyar kifejezéseket is tartalmaznak – egyrészt a közös dél-szlovákiai élettérből kifolyólag a magyar kisebbség kifejezései kerülnek be a többségi nyelvbe, másrészt külföldi (magyarországi) tartózkodások lenyomataként.

Az idegen elemek, vendégszavak, kultúraspecifikus kifejezések száma a kutatott művekben változó, az átváltási műveleteket egy-egy fordítási megoldást leginkább szemléltető példán mutatom be – magyar, szlovák, angol és egyéb nyelvek kultúraspecifikus kifejezéseinek, vendégszavainak fordításain.

IV. ÁTVÁLTÁSI MŰVELETEK KONKRÉT PÉLDÁKON KERESZTÜL

IV.1. MAGYAR VENDÉGKIFEJEZÉSEK A SZLOVÁK FORRÁSNYELVI SZÖVEGBEN

IV.1.1. ÁTVÉTEL, RE/TRANSZLITERÁCIÓ

A magyar kifejezések szlovák irodalmi művekben való előfordulása nem kifejezetten az expat próza jellegzetessége, lásd Pavol Rankov *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*/ Szeptember elsején (vagy máskor); Balko: *Vtedy v Lošonci*/Akkor, Losoncon, Veronika Šikulová *Miesta v sieti*/Menettérti, Silvester Lavrík *Nedeľné šachy s Tisom*/Vasárnapi sakkpartik Tisóval című műveit (valamennyi kötet Mészáros Tünde fordítása), pl. *zavadzáltak, pöfögte a stará mama* (Menettérti 36), *Božkénk* (Menettérti 53), *köszöntöttük egymást, čókolom, dobrígyeny, dovigyenyja és slussz* (Menettérti 92) (példák Deczki 2021). (Álmagyar kifejezések is előfordulnak a szövegekben, amikor a szereplő nem beszéli a nyelvet, csak felidéz – visszafejthetetlenül – szavakat). Az expat

prózában a gyermekkor, az otthoni közeg felemlegetése, a nosztalgikus visszavágyódások vagy egyszerű visszaemlékezések, visszatérések okán szerepelnek.

Egyes általam tárgyalt szerzőknél a több nyelv együttes jelenléte gyerekkoruk meghatározó élménye, tehát a „többnyelvű éntudat" (Thomka 2018: 34) hozott és nem szerzett élmény. Žuchová és Dobrakovová nagyanyja is beszélt magyarul, gyerekkoruk részét képezte a magyar szókincs. Kepplová többek közt Magyarországon tanult, és több magyar kifejezést, mondatot találunk a műveiben.

Dobrakovová *Matky a kamionisti* című regényében a családtagok megnevezései magyarul szerepelnek, szlovák diakritikával, pl. *naďmama, naďapa, kiškuťa*, illetve a *Pišta* tulajdonnév.

> Naďmama ešte žila a hovorila viac-menej len po maďarsky, na miestnych bastardov pokrikovala *kiškuťa*. (Dobrakovová Matky 6)

> Nagymama még élt, és igazából csak magyarul beszélt, a helyi korcsokra úgy kiabált, hogy *kiskutya*. (György 6)

> Všetko, čo robila, bolo zle a *ištenem, haďd, nešegíč*. (Dobrakovová Matky 6)

> Minden rossz volt, amihez hozzányúlt, *istenem, hagyd, ne segíts*. (György 6)

Az első mondat jelentése a szövegkörnyezetből felfejthető, a második mondat viszont ismeretlen kifejezéseket tartalmaz a magyarul nem tudó szlovák olvasó számára.

A *Prvá smrť v rodine* című művében az *apuka* szerepel magyarul (a szlovák szereplő *apukának* hívja az apját) – a magyar fordításban ennek jelölése a nyelvre való utalással, elmarad (talán mert nem ad plusz információt a történethez).

> „Tak mi už konečne povedz, prečo si smutný!" Povedal len *Az élet nem torta.* Život nie je torta. (Kepplová 57 km 90)

> – Mondd már el végre, miért vagy szomorú! Csak azt válaszolta: *Az élet nem habos torta.* Az élet nem egy torta. (Dósa 235)

Kepplová szlovák szövegében szereplő „az élet nem torta" magyar mondat bevett magyar megfelelője „az élet nem (egy) habostorta/az élet nem mindig habostorta". A fordító korrekciót hajtott

végre, de meghagyta a szlovák forrásnyelvi szövegben található szlovák mondat magyar fordítását is, ami redundanciát eredményez, azonban a kétnyelvű forrásnyelvi előfordulásra utalhat.

> Utekali dolu schodmi do metra, už bolo počuť, že si treba dávať pozor, lebo dvere sa zatvárajú. *Kérem vigyázzanak, az ajtók záródnak.* Toto bola jej prvá veta v maďarčine. Naučila sa ju foneticky. (Kepplová 57 km 118)

> Ahogy futottak lefelé a metró lépcsőjén, már hallották a hangosbemondót: *Kérem, vigyázzanak, az ajtók záródnak!* Ez volt az első mondat, amit a lány megtanult magyarul. Hallás után tanulta meg. (Dósa 257)

Kepplová *57 km od Taškentu* című művében a szövegbe ékelve, a magyar vendégmondatot megelőzően magyarázza meg, hogy mit jelent a magyar mondat. A fordító a redundancia elkerülése végett nem ismétli meg a szlovák eredetiben szereplő magyarázatot, és az összevonás és a betoldás (hangosbemondó) átváltási műveletét végzi.

> „Hogy vagy?*“ spýtala sa jej (Kepplová Buchty 108) (szószedet: s. 108 Hogy vagy? — Ako sa máš?)

> – Hogy vagy? – kérdezte tőle magyarul (Dósa 93)

Kepplová *Buchty švabachom* című könyvében a szerző – a többi idegennyelvű példához hasonlóan – könyv végi szószedetben adja meg a magyar kifejezés fordítását, míg a magyar verzióban, a *Bukta tetkóban* a szereplők nyelvhasználatára utaló *magyarul* betoldásával a szövegen belül történik rá utalás (egyébként lapalji jegyzetekben szerepelnek a vendégszövegek fordításai).

Az eredeti szlovák mű is tartalmaz fordítást, tehát a szerző fordító is egyben, lefordítja, értelmezi a hallott, látott mondatokat. A vendégszövegeket és azok fordítását tartalmazó forrásnyelvi szöveg kettős jellege a nyelvekben létezés, a nyelvköziség állapotára is utal.

A kötetben továbbá kétféle módon szerepel a *gulyás(leves),* ahogy szlovákul használják *(guláš),* illetve ahogy a táblák hirdetik a külföldieknek *(gulash).*

A szerzők az idézett példákban sokszor hallott magyar kifejezéseket emeltek át a szlovák szövegkörnyezetbe: Dobrakovová a szlovák, Kepplová viszont a magyar helyesírási szabályok elvei

alapján – ez utóbbit a fordító egyszerűen behelyezte a magyar fordításba, a szlovák kifejezéseket pedig magyar diakritikával emelte át.

Míg Dobrakovová szövegeiben a magyar reália az otthoni környezet része, addig Kepplová szövegeiben a magyar idegen nyelv, a külföldi közeg egyik ismérve.

A szlovák és a magyar szövegben egyaránt dőlt betűkkel érzékeltethetjük, hogy a szlovák szereplő magyarul beszél, illetve a célnyelvi szövegben a *magyarul* betoldásával.

A dőlt betű a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben egyaránt az idegenszerűségre hívja fel a figyelmet.

IV.2. NEMZETKÖZI ÉS IDEGEN SZAVAK, ANGLICIZMUSOK A SZLOVÁK FORRÁSNYELVI SZÖVEGBEN

IV.2.1. ÁTVÉTEL/TRANSZLITERÁCIÓ

Mivel az expat írók műveiben központi helyet foglal el az expat lét, az idegen nyelvekben és kultúrákban való létezés, a nyelv- és kultúraköziség állapota, az idegenben töltött időszak sok esetben nyelvileg is kifejezésre jut, ezért kerül számos nemzetközi és idegen szó a szlovák expat szövegekbe (lásd: a Kepplová-szövegek esetében a magyar vendégkifejezéseket is). A külföldön élő szerzők vagy beszélik az adott ország nyelvét, vagy az angolt mint közvetítő nyelvet használják, tehát az angol a kommunikáció eszköze (Firth 1996: 240) (Modrovich esetében az USA-ban nyilván a kettő egybeesik).

Nem elhanyagolható tényező viszont, hogy a szlovák nyelvben gyakoribb az angol és a nemzetközi szavak jelenléte, mint a magyarban, egy „átlagos" szlovák szöveg esetében is mérlegelni kell, ebből a magyar nyelv mennyit bír el, hogy a nemzetközi vagy idegen szavak, anglicizmusok hasonló gyakorisággal forduljanak elő, mint az eredetileg magyarul írt szövegekben. A fordító értelmezi, hogy két külföldi beszélgetése zajlik-e angolul vagy csak több „átlagos" anglicizmust tartalmaz a szlovák szöveg *(bejzból, smartfón* – Modrovich *Flešbek*). Ha az anglicizmus, amely „a különböző anyanyelvi beszélők közös kommunikációs eszközeként szolgál" (Kovács 55, Seidlhofer 2001: 146) a forrás- és a célnyelvbe sem simul bele, megtartása szükségszerű. Expat szövegekről lévén szó, az expat lét szemléltetése céljából érzékeltetni kell, hogy külföldön vagy külföldiek beszélnek a nemzetközi kontaktnyelv segítségével.

Bizonyos esetekben viszont a fordítónak dönteni kell, hogy az egyszerű átvételt vagy a magyar közegben bevett használati formát részesíti előnyben.

Panča ukázal na moje topánky a povedal, že sú *pretty, nice*. (Dobrakovová Matky 7)

Pancsó a cipőmre mutatott, és azt mondta, *pretty, nice*. (György 7)

Mivel Dobrakovová *Matky a kamionisti* című regényében az angol szavak a szlovák szövegben is vendégkifejezések, átvételük javasolt.

len on sa nevybral na ulicu ako *street,* ale na ulicu ako *road* (Kepplová Buchty 24)

csak ő a *street* helyett a *roadot* kereste (Dósa 21)

A *street* és a *road* szemantikai különbségét Kepplová szereplője a saját bőrén érzi meg, amikor a fél várost végigbuszozza, és végül más címre jut. A fordító az összevonás és a kihagyás műveletét végzi, elhagyja a forrásnyelvi szövegben kétszer ismételt 'utca' kifejezést.

dostal kebab large *eat here*, čiže na tanier (Kepplová Buchty 25)

kapott egy nagy adag *eat here* kebabot *(Dósa 22)*

A fordító részben magyarra fordítja az angol kifejezést, részben meghagyja eredetiben. A szlovák szövegbe ékelt magyarázatot ('tehát tányérra') elhagyja, azonban a szerző a későbbiekben megmagyarázza, mi a különbség a *take away* és az *eat here* között, ezért a magyarázat redundáns lenne, tehát elhagyható.

matka je presvedčená o tom, že je *in,* že je *cool matka* (Modrovich 79)

anya meg van győződve arról, hogy *in*, hogy *cool* (Pénzes 90)

Modrovich egyik története New York-i környezetben játszódik, és az elbeszélő pótanyja is amerikai, ezért az angol kifejezések használata mellett érdemes dönteni, de eljátszhatunk a gon-

dolattal, hogy a *menő, belevaló, klassz, trendi* stb. magyar szinonimákat használjuk, hiszen a szövegkörnyezetből az amerikai közeg nyilvánvaló (vagy az egyiket, a magyar közegben ismertebbet angolul hagyjuk, míg a másikat lefordítjuk).

A honosító és az idegenítő fordítás mellett egyaránt számos érv felhozható. Minden fordító maga dönti el, melyiket tartja elfogadhatóbbnak. Lawrence Venuti így fogalmaz: „egy honosító fordítás tipikusan megváltoztatja, vagy egyenesen eltünteti a célkultúra számára idegen feltevéseket, egy idegenítő fordítás viszont tipikusan ezek megőrzésére törekszik, ezáltal lehetővé téve olvasója számára az eredeti szöveg szándékolt interpretációjához való hozzáférést, még akkor is, ha ez nagyobb erőfeszítést követel az olvasótól (Venuti 1998: 241).

Modrovich kötetcíme, a *Flešbek* szintén egy fonetikusan átírt anglicizmus. Mivel az angol *flashback* szót kiejtés szerinti átiratban használja, a magyar fordításnak is ezt a formát javasolt követnie. A kötet szerkesztője a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodától azt a választ kapta, hogy nincs még gyakorlat az átírásra, ezért lett a szlovák címre hajazó *Flesbek*.

A *Flesbek* cím kettősséget tükröz: hogyan törnek be a múlt emlékei a jelenbe, a régi világ, amikor a szereplő még szabadon járt-kelt országok, nyelvek és kultúrák közt, míg anyaként már csak gondolatban teheti ezt. Az egykori expat létélmény a bevillanások révén testesül meg.

EGYÉB NYELVEK (OLASZ, FRANCIA, OROSZ, SZLOVÉN STB.) VENDÉGKIFEJEZÉSEI

A szlovák expat szövegekben számos más nyelv vendégkifejezései is megtalálhatók beékelt kifejezések vagy egész mondatok formájában (az említett magyar és angol kifejezéseken kívül), a szerzők tartózkodási helyétől függően, főként Dobrakovová és Kepplová prózájában.

Míg a szlovák ételek neveit a fordítók a magyar megfelelőjükkel helyettesítették, addig például olyan ételnevek esetében, melyek saját nyelvükön terjedtek el világszerte (pl. steak, spagetti), és nincs magyar megfelelőjük, értelemszerűen idegen nyelven szerepelnek a szövegben.

> tešila sa na každý výlet do Genova kvôli čerstvému pestu či plneným *pansotti* s orechovou omáčkou. (Dobrakovová Matky 82)

> a genovai kirándulásoknak elsősorban a friss pesztó és a diómártással töltött *pansotti* miatt örültem a leginkább. (György 99)

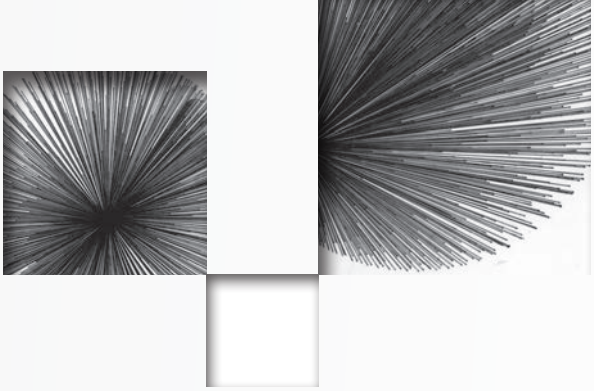

Napokon si len odkrojím krajec tmavého chleba a rozotriem si naň *stracchino* (Dobrakovová Matky 82)

Vágok egy szelet barna kenyeret, és megkenem *stracchinóval*. (György 99)

A fordító a transzliteráció műveletét végzi, akárcsak az angol kifejezések esetében, átemeli az olasz reáliát és szükség szerint a célnyelvi helyesírási szabályok szerint írja át (pl. *pesto/pesztó*). Ami az eredetiben dőlt betűvel szerepel, a fordításban is.

Naučil ich objednávať si *noisette* namiesto *café au lait*. (Modrovich 25)

Megtanította, hogy *noisette*-t rendeljenek *café au lait* helyett. (Pénzes 16)

Dőlt betűs átvételt figyelhetünk meg Modrovich egyik, Marokkóban játszódó elbeszélésében is, ahol francia kifejezések szerepelnek.

už z diaľky si na ňu kričala *es en sé ef!!! où est es en sé ef?* (Dobrakovová Prvá 39)

már messziről kiabáltál: – Es en sé ef!!! Où est es en sé ef? (Vályi Horváth 38)

Saint-Laurent, oui? d'accord? merci beaucoup, koktala si žalostnou francúzštinou (Dobrakovová 39)

– Saint-Laurent, oui? D'accord? Merci beaucoup – dadogtad gyatra franciatudással (Vályi Horváth 38)

Dobrakovová szintén dőlt betűvel emeli ki a francia kifejezéseket, melyeket a fordító vendégszövegként átvesz, csak a forrásnyelvi dőlt betűs, szövegbe simuló megoldás helyett különálló mondatként emeli ki az idegen szövegbetéteket (szabad/függő/független beszéd).

TÖBBNYELVŰ, TÖBB NYELV EGYÜTTES JELENLÉTÉRE UTALÓ MONDATOK

Több esetben előfordul, hogy két különböző nyelv vendégszavait találjuk egy szlovák mondaton belül, illetőleg egymást követő mondatokban – hiszen a szerzők/szereplők külföldön gyakran több nyelvű közösségben töltik mindennapjaikat, illetve mozgásban vannak, országokat váltanak.

> Maďarskú *cukrászdu* v Štátoch nahrádzali *sweet treats*, sladké odmeny (Kepplová 57 km 119)

> A magyar *cukrászdákat* az Államokban a *sweet treats,* az édes jutalmak helyettesítették (Dósa 119)

> *Édes élet*, hovoril, *dolce vita*. (Kepplová 57 km 90)

> *Édes élet*, mondta, *dolce vita*. (Dósa 235)

Ahogy a magyar kifejezések szlovák irodalmi művekben való előfordulása sem az expat próza jellegzetessége, az idegen/nemzetközi szavak/anglicizmusok sem szükségszerűen csak idegenben élő szerzők szövegeiben jelennek meg, az angol térhódításának, a nagyvárosok és munkahelyek interkulturális voltának, intertextuális hatásoknak stb. köszönhetően, azonban **együttes jelenlétük, több különböző idegen elem egy mondaton belüli előfordulása** már sokkal inkább az expat próza jellegzetességének tekinthető (pl. a *magyar cukrászda* és az angol *sweet treads*, a magyar *édes élet* és az olasz *dolce vita*).

Több idegen elem együttes előfordulása esetén is egyszerűen átvesszük vagy transzliteráljuk a különböző nyelvekből származó kifejezéseket.

A szóban forgó szövegek vizsgálata során arra a megállapításra jutottam, hogy egy expat szerző különféleképpen közölhet vendégszavakat, vendégmondatot (az alábbiakban a szerző „fordítói" gondolkodását is nyomon követhetjük):

1. Bizonyos helyzetekben a szerző egyszerűen közli az idegen mondatot a nyelvre való utalás nélkül (a történet helyszíneiből, a szövegkörnyezetből ez 1a) egyértelmű vagy 1b) nem egyértelmű).

2. A szerző közli az idegen mondatot, és közben fontosnak tartja megjegyezni, milyen nyelven hangzik el.

FOTOSZINTÉZIS 2., 2020,
34x34 cm, CYANOTÍPIA

FOTOSZINTÉZIS (WERK), 2020,
DRÉGELYPALÁNK,
FOTÓ: HAJDÚ D. ANDRÁS

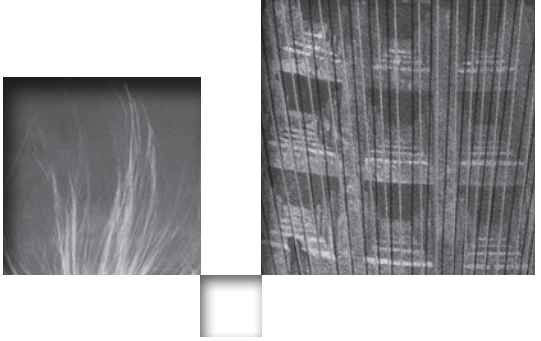

3. A szerző akkor utal a nyelvre, ha például minősítő jelzővel látja el (mondta gyatra németséggel).

4. A szerző nyomatékosítani akarja, hogy milyen nyelven hangzik el a mondat.

5. Ha a szerző szlovákul írja le az adott idegen nyelvű mondatot, de ezáltal utal rá, hogy más nyelven hangzott el.

A vendégszavak/mondatok magyarázatának szükségességét illetően a szerzőnek további lehetőségei vannak:

1. Lefordítja a vendégkifejezéseket.

2. Nem fordítja le a vendégkifejezéseket.

1. Ha lefordítja a vendégkifejezéseket, milyen módon teheti:

1.1 magyarázatokat told be, hogy érthető legyen, pl. beékelt kifejezések/mondatok, lapalji lábjegyzet, könyv végi szószedet formájában – ami a forrásnyelvi szöveg explicitációjának is tekinthető. Pl. Kepplová *Buchty švabachom* című könyvében összegyűjtött szószedetben találhatók az idegen elemek, a vendégkifejezések magyarázatai, míg a magyar fordításban lapalji jegyzetek formájában a szövegolvasás folyamatában azonnal olvashatók egyes angol, francia, lengyel kifejezések, mint pl. *freak, Think pink-bögre, No sexist jokes!*

1.2 nem told be magyarázatokat.

Ha nem told be magyarázatot, miért nem?

1.2.1) Mert nem tartja fontosnak – ha akar, az olvasó utánanéz.

1.2.2) Annyira közismert szókapcsolatokról, mondatokról van szó (pl. you know, boyfriend, dolce vita stb.), hogy nem szükséges a magyarázat.

1.2.3) egyszerűen így kívánkozott ki belőle a szöveg, mérlegelések, megfontolások nélkül használja úgy a vendégkifejezéseket, ahogy érzi, ahogy jónak látja.

1.2.4) a szerkesztő javaslatára.

A fordító ugyanezeken a fázisokon mehet keresztül, ugyanezeket a kérdéseket, megoldásokat veheti fontolóra.

a po francúzsky si sa spýtala, aj ty ideš do kempu? ale dievčina pokrútila hlavou a povedala, *sorry, I don't speak French*. (Dobrakovová Prvá 40)

s franciául kérdezted, hogy ő is a táborba jön-e. Ám a csaj nemet intett a fejével, és azt mondta: – Sorry, I don't speak French (Vályi Horváth 39)

Az idézett mondatban a szlovák szereplő franciául kérdezi Franciaországban egy buszon, hogy a másik lány is a táborba megy-e. A másik lány az angol mint nemzetközi kontaktnyelv segítségével válaszol.

> vyprskla na teba po rusky, *chvatit, vsjo, u meňa dostatočno* (Dobrakovová Prvá 42)

> oroszul kezdett el hablatyolni: – Hvatyity, vszjo, u menya dosztatocsno... (Vályi Horváth 42)

Az orosz szövegbetéteket a magyar fordító értelemszerűen a magyar diakritika szabályai szerint veszi át: a cirill betűk transzliterációját végzi latin betűkre.

IV.2.2. EXPLICITÁCIÓ, NYELVI SOKSZÍNŰSÉG HÁTTÉRBE SZORULÁSA

Explicitációra és honosító fordításra is akad példa a fordított kötetekben. Több esetben szerepel például a szlovén kifejezés magyar párja is a szövegben, hogy a fordító elősegítse a potenciális magyar olvasó szövegbefogadását. Ez megfontolásbeli/alkati kérdés, illetve egyes szövegrészenként/könyvenként más-mást tart fontosnak a fordító. Vannak, akik az olvasó kiszolgálását tartják szem előtt, hogy megkönnyítsék a befogadást, míg mások az olvasóra bízzák, hogy utánanézzen annak, aminek szeretne.

Az is előfordul, hogy a fordító magát a vendégkifejezést is elhagyja és csak a magyar megfelelőjét közli. A fordítót nyilván az az elgondolás vezérelte, hogy a helyszín, a nyelvi közeg nyilvánvaló, és nem hangsúlyos, a szlovák szereplő szlovákul vagy szlovénül válaszol, illetve a szláv nyelvhasználók többet megértenek egymás nyelvéből, mint a magyarok a szlávokéból.

A célnyelvi olvasó megkapja a jelentést, a forrásnyelvi szövegben megjelenő nyelvi sokszínűség vagy a keveréknyelv azonban ezáltal háttérbe szorul.

> keď konečne prešli cez hranice a z okna zazrela prvý nápis, ktorému rozumela, *carina*, a v Jeseniciach sa ocitla zoči-voči samotnému *carinikovi, vaš potni list, prosim,* s búšiacim srdcom odvetila, *izvolite* (Dobrakovová Prvá 70)

amikor végre átkelt a határon és az ablakból meglátta az első feliratot, amelyet megértett: carina, vagyis vám. Jesenicében egy igazi határőrrel találkozott, errefelé cariniknak hívják. – Kérem az útlevelét! – Parancsoljon! – mondta heves szívdobogások közepette (Vályi Horváth 72)

Nataša si sadla na uterák a odušu ich povzbudzovala, *gremo, gremo* (Dobrakovová Prvá 82)

Natasa felült a törülközőn és torka szakadtából buzdította őket: – Gremo, gremo! Gyerünk, gyerünk! (Vályi Horváth 87)

you know, bol tu ten jej *boyfriend*, Pierrot, či ako sa volá (Dobrakovová Prvá 55)
– Tudod, volt itt a barátja, Pierrot, vagy hogy hívják (Vályi Horváth 57)

IV.3. SZLOVÁK REÁLIÁK A SZLOVÁK FORRÁSNYELVI SZÖVEGBEN

IV.3.1. EGYSZERŰ BEHELYETTESÍTÉS, MAGYARÁZÓ BETOLDÁS

Az expat írók szövegeiben az aktuális idegen társadalomban érzett otthontalanság, elveszettség, idegenségérzet ellenpólusaként körvonalazódik a honvágy, melynek tárgyai többek közt a szlovák étel- és italnevek.

Radics Rudolf gasztroszemiotikai szempontból az identitás legmélyebb rétegeiként említi az ételeket, melyek társadalmi, vallási, kulturális jelentések hordozói és erős érzelmi szálakkal, virtuális köldökzsinórral kötődünk hozzájuk (Radics 2021). Kitér az ételek és az emlékezet kapcsolatára is, ami az expat szövegekben a nosztalgiát éltetheti.

Zuska Kepplová *Hotel Sza_adság* című könyvének *Bukta-tetkó* című kötete címében és magában a kötetben is szerepel a *bukta* (egy cseh szereplő szájából hangzik el az alábbi mondat), akárcsak Svetlana Žuchová *Jelenetek M. életéből* című művében.

chtěl sem si vytetovat na to spláslé břicho švabachem BUCHTY (Kepplová Buchty 29)

a beesett hasamra akartam tetováltatni gót betűkkel azt, hogy BUKTA (Dósa 25)

lekvárové taštičky alebo buchty balené po šiestich (Žuchová 12)

lekváros táska vagy bukta, hatos csomagolásban (Pénzes 10)

A *bukta* a magyar közegben is ismert, de akik nem ismernék, azok számára a szövegkörnyezet is segít abban, hogy édes ételről van szó: „Odahaza telezabáltam magam buktával (…) Még ott volt a porcukor a szám körül, mikor a repülő felemelkedett" (Kepplová 25). Fordítás során az adekvát célnyelvi kifejezés egyszerű behelyettesítését végezzük.

Ugyanez a helyzet a *knedle* esetében is (Dobrakovová Matky 17), amely knédliként jelenik meg (György 19). A német *Knödel* szóból származó, a szaftos húsételek mellé köretként kínált knédli szintén ismert magyar közegben, és nem szorul magyarázatra.

A szlovák reáliák fordításakor tehát a magyar szövegben a szlovák étel- és italnevek magyarul elfogadott, adekvát megfelelői szerepelnek.

Škatuľa bývala po okraj naplnená Horalkami. (Kepplová Buchty 11)

A dobozban csak Horalky nápolyi volt. (Dósa 8)

Kepplová *Bukta-tetkó* című kötete Národný keksík/Nemzeti ostyaszelet című fejezetében olvashatunk a Horalkyról, amely önmagában *(Horalky),* illetve elnevezés+édességtípus-megjelöléssel *(Horalky nápolyi),* illetve szinonimaként felfogható édességtípusként szerepel *(ostyaszelet, nápolyi, keksz).* (Magyarországon Moments néven forgalmazzák – fontos, hogy ne így szerepeljen a magyar szövegben.)

Egy másik ismert szlovák édesség, pl. a *Fidorka* esetében (Dósa 94) nincs magyarázó betoldás, csak a márkanév szerepel, de történik rá utalás, hogy édes ételről (konkrétan itt is nápolyiról) van szó.

A bryndza is előfordul az egyik szövegben:

Vedel si, že bryndza po rumunsky znamená syr? (Kepplová Buchty 12)

Tudtad, hogy a *bryndza* románul sajtot jelent? (Dósa 10)

A fordító választhatott a bryndza magyar (juhtúró) és szlovák elnevezése közt, de mivel egy idegen nyelv megnevezésével vetik össze, a bryndza a legszemléltetőbb megoldás.

IV.3.2. TELJES ÁTALAKÍTÁS

Az alábbi példákon azt szemléltetem, hogy a forrásnyelvi szövegben szereplő ételnév átkerülése a célnyelvi szövegbe nem feltétlenül szükségszerű, illetve más ételnévvel helyettesíthető. A fordításstudományban ezt a teljes átalakítás műveletének nevezik, amikor „látszólag semmiféle értelmi, logikai kapcsolat nem található a forrásnyelvi és a célnyelvi jelentés közt" (Klaudy 2007: 133). A *treska* és a *parizer* egyaránt az ételek nemfogalmába tartozik, ez a közös tartományuk, de egyébként két teljesen eltérő étel. A két fogalomra az összeegyeztethetetlenségi viszony jellemző (Recker 1974, magyarul 1986).

v miestnej samoške si kúpil nejaké rožky a šalát, asi tresku (Dobrakovová Matky 12)

a helyi önkiszolgálóban vett pár kiflit meg valami felvágottat (György 14)

vytrel ním zvyšky tresky v tégliku (Dobrakovová Matky 12)

begyűrte a parizert (György 14)

Klaudy Kinga négy funkciót tulajdonít a reáliáknak (Klaudy 2007: 163): dramaturgiai, hangulatteremtő, ismeretterjesztő és kultúraközvetítő funkciót. Minden egyes szöveghelyzetben más-más érvényesül az egyiket a másik fölé helyezi a fordító, de akár együttesen is érvényesülhetnek. A kiragadott példában a hangulatteremtő funkcióra került nagyobb nyomaték.

Dobrakovová egyik szereplője kiflit és „valamilyen salátát, talán *treszkát (treskát)* vásárolt", vagyis majonézes tőkehalsalátát (nem azonos a darabos *rybí šalát* halsalátával). A fordító dönthetett volna a betoldás vagy az explicitáció mellett, vagy egyszerűen átemelhette, transzliterálhatta volna a reáliát, pl. kiflit és treszkát vett, illetve „kitörölte a kiflivel a saláta/dobozból a maradék treszkát/a treszka maradékát". Mivel a történet szempontjából nem lényeges, hogy a szereplő mit evett, a szalámi vagy a párizsi is adekvát megoldást jelenthet. A jellegzetes csehszlovák étel megnevezése azonban nem szerepel a szövegben, és aki ismeri a szóban forgó ételt, nem tud esetle-

gesen nosztalgiázni. Előfordulhat azonban, hogy a *treszka* elvinné a célnyelvi olvasó figyelmét a felforgató jelenetről, megtörné a fokozás ívét. A mondanivaló szempontjából csak az a fontos, hogy valami teljesen hétköznapit vett, egy olcsó mindennapi ételt, tehát a jelenet mondanivalója: gyorsan bekapott valamit. Az ismeretterjesztő funkció ezáltal háttérbe szorult, melynek köszönhetően megismerhetnénk a forrásnyelvi nyelvközösség életmódját, szokásait, használati tárgyait (Klaudy 1999). Szépirodalmi mű esetében viszont nem feltétlenül szükségszerű szem előtt tartanunk. A fordítás során leginkább arra ügyeljünk, hogy ne jellegzetesen magyar ételre cseréljük, tehát a szlovák reália helyébe ne lépjen magyar reália.

IV.3.3.EXPLICITÁCIÓ

Szépirodalmi művek esetén a fordítónak mérlegelnie kell, hogyan toldja be magyarázatait a szövegbe: egy-egy beékelt magyarázószó vagy félmondat segítségével, lapalji lábjegyzet vagy könyv végi szómagyarázó gyűjtemény formájában.

> Zreťazená rodina. Pospájaní ako céčka. (Žuchová Yesim 19)

> A család. Összekulcsolódva. Összekapcsolódva, mint a műanyag c-betűk, a gyerekjáték c-betűi. (Vályi Horváth 17)

Žuchová *Yesim* című művében fordul elő a *céčka* kifejezés, amely a huszadik század ’70-es, ’80-as éveiből származó játék, összekapcsolható műanyag betűk, esetenként számok és paragrafusformák, amelyek közt a játék névadója a C betű volt. A fordítás során felmerült a fordítóban, hogy a célnyelvi szövegben benne maradjon az eredeti kifejezés, akár kiejtés szerinti átírással *(cécska),* amely nosztalgiát kelthet a potenciális olvasóban, vagy utánakeresés során bővítheti ismereteit, és ezáltal utat nyit az ismeretterjesztő funkciónak. Akárcsak az is, hogy betoldja a szövegbe a *csehszlovák* jelzőt, ami szintén magyarázó, explicitáló funkcióval bír, és egyben utal az egykori csehszlovák időkre.

A fordításban a gyerekkori játék megnevezésével a szerző az összekapcsolódásra, az egybefonódásra utal, amit a fordító az eredetiben szereplő hasonlat kibontásával közvetített, szinte parafrazálás szintű explicitációval: egy kifejezést több szóval adott vissza, részletesebben kifejtő, értelmező módon.

(Érdekes módon az eredeti műből eltűnt a hasonlat, amin a szerző maga is meglepődött, amikor a felkérésemre utánanézett – korábban együtt beszélték meg a fordítási lehetőségeket a fordítóval –, így a hasonlat érdekes módon, „gyökerek nélkül" csak a magyar fordításban él tovább.)

ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgált szlovák expat szövegekben egyrészt hazai, másrészt külföldi környezetre utaló kultúrspecifikus kifejezések, továbbá nemzetközi szavak és anglicizmusok fordulnak elő. Bár a felsoroltak nem kizárólagosan az expat próza jellegzetességei, egy szövegen belüli együttes előfordulásuk az expat próza ismérvének tekinthető.

Az expat próza arca azonban nem egységes, a művek e tekintetben is nagyon széles skálán mozognak, több-kevesebb utalás történik az éppen aktuális tartózkodási helyre. Nem mindegyik műben domborodik ki az otthontalanság- és az idegenségérzés, a honvágy, sok esetben a mindennapok monotonsága vagy az idegen környezettel való kapcsolódási pontok keresése a hangsúlyos. Sok esetben az idegen helyszínek nem kapnak nyomatékot, olyan természetességgel jelennek meg a szövegekben, mintha a történetek hazai helyszíneken játszódnának.

A nosztalgia „helye/tárgya" is további körvonalazást igényel: Žuchová *Jelenetek M. életéből* című művének főszereplője Bécsből jár „haza", Pozsony azonban idegen város számára, csak osztálykiránduláson járt ott, senkit és semmit nem ismer, de ott látogatja kórházban haldokló anyját, Dobrakovová műveiben pedig a nosztalgia felemásan jelenik meg (a szereplők inkább menekülnek az otthon uralkodó állapotok elől).

Žuchová szövegeiben nemzetközi vagy idegen szavak sem fordulnak elő számottevően, Kepplová *Hotel Sza_abság* című művében viszont nyomatékosan tűnnek fel a felsorolt jellegzetességek.

A Taranenková–Passia-besorolás továbbá a szerzők elsőként megjelent művei alapján történt. Az újabb kötetek lehetnek kevésbé expatok, ezért célszerű expat szövegekről és nem expat szerzőkről beszélni. A (lefordítottság alapján) kiválasztott kötetek az expatlét szempontjából tehát vegyesek: Modrovich *Flesbek*je már a Szlovákiába visszatért írónő pozíciójából szólal meg, az anyaság előtti expat lét, a szabad élet, utazás stb. tematikája flashbackekben tér vissza.

Az, hogy a szlovák expat szerzők multi-/inter- és/vagy transzkulturális térben/térből kommunikálnak, egyes szövegekben több anglicizmus vagy idegen kifejezés használatát eredményezte, azonban ezek nem nehezítették a fordítást, hiszen elég volt egyszerűen átvenni, transzliterálni őket. A vizsgált művekben a fordítók – egy-két kivételtől eltekintve – megőrizték az expat próza idegenszerűségét, az idegen elemeket, illetve a hazai és külföldi lét reáliáit.

Mivel egyes reáliák, vendégszavak, idegen kifejezések meghagyása, illetve elhagyása jelentősen befolyásolja a célnyelvi szöveg milyenségét, fontos, hogy a célnyelvi befogadó elé adekvát fordítás kerüljön. „A nem megfelelő fordítás következményeként elveszhet, vagy módosulhat a reáliák jelentéstartalma, mellyel együtt háttérbe szorulhat a szöveg specifikuma, esetleg mondanivalója is" (Honti 2011).

A fordító számos eljáráshoz, művelethez és stratégiához nyúlhat, hogy megőrizze az eredeti szöveg tematikai, hangulati stb. vonásait. A fordító maga dönti el, olvasatában a szöveg milyen megoldásokat „igényel", melyik felel meg leginkább fordítói/emberi alkatának.

A fordítás során a fordító egyéni fordítói stratégiái jelennek meg: explicitáció mellett dönt vagy sem, meghagyja az idegen kifejezést vagy magyar kifejezéssel „helyettesíti", általánosabb kifejezéseket használ vagy konkretizál. A fordító döntése, hogy teljes átalakítást végez, és egy másik étel nevével oldja meg a fordítási helyzetet (treska – parizer), mert az adott kifejezés nem meghatározó az éppen tárgyalt szövegrész szempontjából. Rajta múlik, milyen módon teszi ezt: dőlt betűvel, idézőjellel, magyarázó betoldással vagy másfajta kiemeléssel. (Monika Kompaníková szlovák írónő a fordítóra bízta, hogy a kofolát limonádéra, a Horalkyt nápolyira, a Jednotát élelmiszerboltra cseréli-e). A fordító maga dönt arról, mennyire fontos egy szépirodalmi mű egyes szituációiban az ismeretterjesztő funkció, amely az idegen országgal kapcsolatos ismereteinket bővítheti és nosztalgiát ébreszthet. Szükséges lehet-e egy-egy szlovák szövegben a *(cseh)szlovák* jelző betoldása.

A fordító maga dönti el, megteremti-e a lehetőséget, hogy a célnyelvi olvasó esetlegesen utánanézzen az adott ételnek, vagy elhagyja, illetőleg más ételnévvel helyettesíti. Ha a szövegben hagyja, az olvasó utánanézhet és további információkat szerezhet az adott reáliáról, vagy „átugorhatja", gondolván, hogy nyilván a szlovák szereplő olyasmit evett, ami tipikusan szlovák ételital (pl. treszka), és tovább olvas.

Egyes fordítók afelé hajlanak, hogy az idegen jelleget háttérbe szorítsák (ez főként a 19. századi irodalom, illetve manapság a gyerekirodalom fordítóinál bevett szokás, hogy „magyarítanak"), mások viszont szeretik, ha a fordítás megőrzi reáliáit, egzotikus voltát (lásd honosító és elidegenítő fordítás). A kutatott fordításokra többségében az elidegenítő eljárások jellemzőek: a fordítók megőrizték a forrásnyelvi szöveg idegen elemeit és a transzliteráció átváltási műveletét alkalmazták leggyakrabban: egyszerűen átvették a forrásnyelvi szövegben is idegenként ható vendégkifejezést a magyar fordításba. (Bár köteten belül és kötetről kötetre változó tendencia is megfigyelhető: egyes helyeken csak magyarul szerepel az idegen kifejezés, vagy az idegen kifejezés mellett szerepel a magyar magyarázat, illetve csak az idegen kifejezés szerepel, magyarázat nélkül). Továbbá leginkább a magyar célnyelvi kifejezés behelyettesítésével, illetve explicitációval

és magyarázó betoldással segítették a befogadást. Egy alkalommal folyamodtak a teljes átalakítás műveletéhez.

Fontos, hogy a szöveg releváns legyen, ne legyen benne túl sok magyarázat, de ne is igényeljen „indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést" (Sperber és Wilson 1986, relevancia elve), illetve a célnyelvi szöveg ugyanakkora erőfeszítést igényeljen a célnyelvi befogadótól, mint a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi befogadóból (ha ez egyáltalán felmérhető/mérhető).

A tanulmányt képező példák az expat prózában előforduló egyes reáliák, nemzetközi szavak, anglicizmusok konkrét fordítási megoldásait szemléltetik, azonban a kiragadott példák alapján nem vonhatunk le komplex következtetéseket, hiszen a fordító sok esetben a szöveg más részén kompenzál, és csak a teljes fordítás ismeretében tudjuk megítélni, megfelelően adott-e át információkat, stiláris nüanszokat, nem veszett-e el a szöveg jelentéstartalma, hangulati töltete stb.

A fordítók munkájuk során a szemantikai dúsítás műveletét is alkalmazták, amely „arra szolgál, hogy a fordító a célnyelvi szöveg szokásos nyelvhasználatához tegye hasonlatossá a fordítást" (Fóris: 2020). „A fordító a szótári ekvivalens helyett gazdagabb jelentésű fordítási ekvivalenst alkalmaz, melyhez a saját fordítói tapasztalataiból és a magyar irodalmi, valamint fordításirodalmi tradícióból meríti az ihletet" (Klaudy 2020).

Fontos megjegyeznem továbbá, hogy a végeredmény nemcsak a fordítók döntéseit tükrözi, gyakran a szerző javasol más megoldásokat, amelyet a fordító elfogad vagy sem. A fordítók kapcsolatban álltak a szerzőkkel, és átbeszélték a kérdéses helyeket. Igyekeztek minden vendégkifejezést átvenni, ám ahol indokoltnak tartották, magyarázatokat toldottak be vagy magyarítottak. További döntéshelyzetek születhetnek abból kifolyólag, hogy mit javasol egy-egy szerkesztő, illetve egy-egy fordítás szlovákiai vagy magyarországi kiadónál jelenik meg, mindnek más-más lehet a bevett gyakorlata, illetve megjelenési helytől függetlenül más-más megoldásokat találhat elfogadónak, részesíthet előnyben (magyarországi vagy szlovákiai magyar nyelvhasználat).

LEHETSÉGES KUTATÁSI IRÁNYOK

Tanulmányom tárgyát nyelvközpontú elemzések képezték, azonban a tartalmi szempontú vizsgálatok további kérdéseket vetnek fel.

Külön tanulmány tárgyát képezhetné például a nagyvilágban történő én- és helykeresés megítélése az itthonmaradottak optikáján keresztül (pl. Kepplová kötetében „Intelligens, fiatal emberek! Egyrészt meg is értelek benneteket, hogy saját magatok akarjátok megkeresni a pénzeteket,

önállósodni akartok, de ilyen áron, hogy Ausztriában törlitek a fenekeket?" (Dósa 14). Illetve maguk az expatok hogyan ítélik meg az expat létüket, pl. a nyelvek és a tudás devalvációjának, pl. Dobrakovová *Toxo* című regényében a szlovák diploma külföldi/világpiaci értékének megélése. További kérdés, milyen célok vezérelték őket, illetve ezek a célok hogyan módosultak. Žuchová *Tolvajok és tanúk* című művében (ford. Vályi Horváth Erika) a szlovák Marisia, a román Janut Bécsben próbálja megtalálni a nagyvilágban a helyét. A főhősnő fő célja: úgy korzózni vasárnap, akár a helyiek. Egy napon rádöbben, hogy kortársai sem otthon, sem külföldön nem boldogulnak jobban (Deczki 2021).

További kutatási témát jelenthet a „külföldiség" megtestesülése a szövegekben, pl. Kepplová kötetében: „Azt a feladatot adtam a diákjaimnak, hogy rajzoljanak le egy külföldit" (Dósa 206).

Kutatható továbbá, hogyan reagálnak idegenben az expatok nyelvére, milyen lecsapódásait figyelhetjük meg az expat szövegekben, pl. amikor pedig a pincér megkérdezi a lányokat, hogy milyen nyelven beszélgettek, ragazza, nem tudja hova tenni a választ: – Én csehül. Ő szlovákul. – Aha. (Dobrakovová *Toxo*).

Ugyanebben a regényben az anyanyelven és az idegen nyelven való megnyilatkozás eltérőségét is megfigyelik magukon a szereplők: a mű egyik szereplője megfogalmazza, hogy más dolgokat mond idegen nyelven, mint amit az anyanyelvén mondana.

FORRÁSOK

Dobrakovová, Ivana, *Matky a kamionisti*, Bratislava, Marenčin PT, 2018.
Dobrakovová, Ivana, *Prvá smrť v rodine,* Bratislava, Marenčin PT, 2009.
Kepplová, Zuska, *Buchty švabachom*, *57 km od Taškentu,* Bratislava, Koloman Kertész Bagala, 2011, 2013.
Modrovich, Mária, *Flešbek,* Bratislava, Vlna, 2017.
Žuchová, Svetlana, *Yesim,* Bratislava, Koloman Kertész Bagala, 2006.
Žuchová, Svetlana, *Obrazy zo života M.*, Bratislava, Marenčin PT, 2013.

Dobrakovová, Ivana, *Anyák és kamionsofőrök*, ford. György Norbert, Budapest, Typotex Kiadó, 2020.
Dobrakovová, Ivana, *Halál a családban,* ford. Vályi Horváth Erika, Pozsony, AB-Art, 2015.
Kepplová, Zuska, *Hotel Sza_adság,* ford. Dósa Annamária, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016.
Modrovich, Mária, *Flesbek*, ford. Pénzes Tímea, Pozsony, Phoenix Library, 2021.
Žuchová, Svetlana, *Yesim,* ford. Vályi Horváth Erika, Pozsony, Phoenix Library, 2019.
Žuchová, Svetlana, *Jelenetek M. életéből,* ford. Pénzes Tímea, Budapest, Noran Libro, 2017.

IRODALOM

Amodeo, I., *„Die Heimat heißt Babylon": Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland,* Opladen, Westdeutscher Verlag, 1996.

Blum-Kulka, S., *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. = Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition*, szerk. House, J. and Blum-Kulka, S., Tübingen, Narr, 1986. 17–35.

Catford, J. G., *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics,* London, Oxford University Press, 1965.

Chesterman, A., *Memes of translation*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1997.

Dánél M., *Élő regények és többnyelvű irodalomszemlélet*: *Thomka Beáta:* Regénytapasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás, Irodalomtörténet, 2019/1., 109–117. [online] https://www.academia.edu/43297647/%C3%89l%C5%91_reg%C3%A9nyek_%C3%A9s_t%C3%B6bbnyelv%C5%B1_irodalomszeml%C3%A9let._Thomka_Be%C3%A1ta_Reg%C3%A9nytapasztalat._Kor%C3%A9lm%C3%A9ny_hovatartoz%C3%A1s_nyelvv%C3%A1lt%C3%A1s._Irodalomt%C3%B6rt%C3%A9net_C_2019_._1._sz%C3%A1m_109_117 (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)

Deczki S., *A szlovák kortárs nőirodalom válogatott fordításairól* [előadás], BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában – KultMinor. A szlovák irodalom magyar fordítóinak szakmai szemináriuma, Budapest, 2021. szeptember 24–26.

Dróth J. (szerk.), *Szaknyelv és szakfordítás: tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból és kutatási témáiról,* Gödöllő, Szent István Egyetem Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar, 2004.

Ewert, M., *Literatur und Migration. Mehr- und transkulturelle Literatur in deutscher Sprache – ein Laboratorium transnationaler Realitäten. = Literaturvermittlung: Texte, Konzepte, Praxen in Deutsch als Fremdsprache und den Fachdidaktiken Deutsch, Englisch, Französisch,* szerk. Schiedermair, Simone, München, Iudicium, 2017.

Firth, A., *The discursive accomplishment of normality: On ‚lingua franca'. English and conversation analysis,* Journal of Pragmatics, 1996, 26, 237–259.

Forgács E., *Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben*. Fordítástudomány, 2004, 6. évf., 2. szám, 38–56. [online] http://epa.oszk.hu/04100/04125/00044/pdf/EPA04125_forditastudomany_2004_2_038-056.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)

Fóris Á., *Klaudy Kinga: Tézisek a fordítástudományról: Új fordítástudományi tanulmányok*, Fordítástudomány, 22. évf., 2. szám, 137–144. [online] http://epa.oszk.hu/04100/04125/00032/pdf/EPA04125_forditastudomany_2020_2_137-144.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)

Helbig, G. és tsai, *Deutsch als Fremdsprache*, Berlin–New York, de Gruyter, 2001.

Heltai P., *Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák*, Fordítástudomány, 2013, XV., 1. szám, 32–53.
Honti, E., *A reáliák fordítása,* Székesfehérvár, Kodolányi János Egyetem, 2011. [online] http://www.kodolanyi.hu/manye/2011_szombathely/kotet/37_honti.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)
Kade, O., *Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung,* Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1968.
Klaudy K., *A fordítás elmélete és gyakorlata,* Budapest, Scholastica Kiadó, 1997.
Klaudy K., *Bevezetés a fordítás elméletébe,* Budapest, Scholastica Kiadó, 2006.
Klaudy K., *Bevezetés a fordítás gyakorlatába angol/német/orosz fordítástechnikai példatárral,* Budapest, Scholastica Kiadó, 2007.
Klaudy K., *Tézisek a fordítástudományról. Új fordítástudományi tanulmányok.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2020.
Kovács É., *Az angol mint lingua franca sajátosságairól*, Eger, Eszterházy Egyetem, [online] http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/2802/1/55-64_Kovacs.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)
Lossau, N., *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich,* Frankfurt a. M., Peter Lang Verlag, 1993.
Mujzer-Varga K., *A reáliafogalom változásai és változatai*. Fordítástudomány, 2007, 9. évf. 2. szám. 55–84.
Nagy H., *Az irodalom senkiföldjén – Transzkulturális irodalom és osztrák kultúra*, Forrás 2012/10., 8–15.
Németh Z., *A transzkulturalizmus és bilingvizmus szintjei a szlovákiai magyar irodalomban = Transzkulturalizmus és bilingvizmus 3.,* Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2019, 21–37.
Newmark, P., *A Textbook of Translation,* New York, Prentice Hall, 1988.
Recker, J. I., *Tyeorija prevoda i prevodcseszkaja praktyika,* Moszkva, Mezsdunarodnije Otnosenyija, 1974.; magyarul: Uő, *A törvényszerű megfelelések elméletének alapjai. Lexikai transzformációk és formális logikai kategóriák,* ford. Lengyel Zsolt = *A fordítás tudománya,* szerk. Bart I., Klaudy K., Budapest, Tankönyvkiadó, 1986, 200–217, 217–240.
Roguska-Németh M., *A transzkulturalizmus. Metodológia és fogalomtörténet = Transzkulturalizmus és bilingvizmus 3.*, Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2019, 11–21.
Radics, R., *„Bagdadban is olyanok a népek, mint Nyárligeten..." Transzkulturális kérdések Csabai László Szindbád, a detektív című kötetében* [előadás], Nyitra, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.,* 2021. szeptember 8–9.
Seguinot, C., *Pragmatics and the Explicitation Hypothesis,* La traduction et son public. 1988, Volume 1, Number 2.
Seidlhofer, B., *Closing a Conceptual Gap: the Case for a Description of English as a Lingua Franca,* International Journal of Applied Linguistics, 2001.11/2, 133–158.
Sperber, D., Wilson, D., *Relevance,* Oxford, Basil Blackwell, 1986.
Takács B., *A lefordíthatatlan fordítása: magyar étel- és italnevek finn és észt fordításai*, THL2, 2015/1–2., 160–172. [online] http://real-j.mtak.hu/10827/1/THL2_2015_1-2.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)

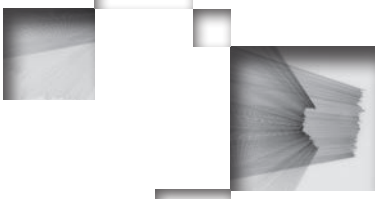

Taranenková, I. – Passia, R., *Hľadanie súčasnosti, slovenská literatúra 21. storočia*. Bratislava, Literárne informačné centrum, 2014.

Taranenková, I. – Passia, R., *Nők a kortárs szlovák irodalomban,* ford. Pénzes T., Magyar Lettre Internationale, 99. szám, 2015/16, tél. 48–50.,

Tellinger, D., *A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből*. Fordítástudomány, 2003, 5. évf., 2. szám, 58–70.

Thomka B., *Regénytapasztalat: Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás,* Budapest, Kijárat Kiadó, 2018.

Toldi É., *Szövegközi átjárások, köztességtapasztalatok Terezia Mora prózájában. Hungarológiai Közlemények*, 2017, XVIII. (3), 37–51.

Valló, Zs. *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák*, Fordítástudomány, 2000, 2. évf. 1. szám 34–49.

Venuti, L., *Strategies of Translation. = Routledge Encyclopedia of Translation Studies,* szerk. Baker M., London, Routledge, 1998, 240–44.

Vermes A., *A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában*, Fordítástudomány, 2004, 6. évf., 2.szám, 5–18. [online] http://epa.oszk.hu/04100/04125/00044/pdf/EPA04125_forditastudomany_2004_2_005-017.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 6.)

Vlahov, Sz., Florin, Sz., *Neperevodimoje v perevode*, Moszkva, Mezsdunarodnüje otnosenija, 1980.

Welsch, W. *Transkulturalität. Zwischen Globalisierung und Partikularisierung = Mainzer Universitätsgespräche. Interkulturalität. Grundprobleme der Kulturbegegnung*, Mainz, Mainzer Universitätsgespräche, 1998, 46–48.

Welsch, W. *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today. = Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Featherstone, M., Lash, S., London, Sage, 1999, 194–213.

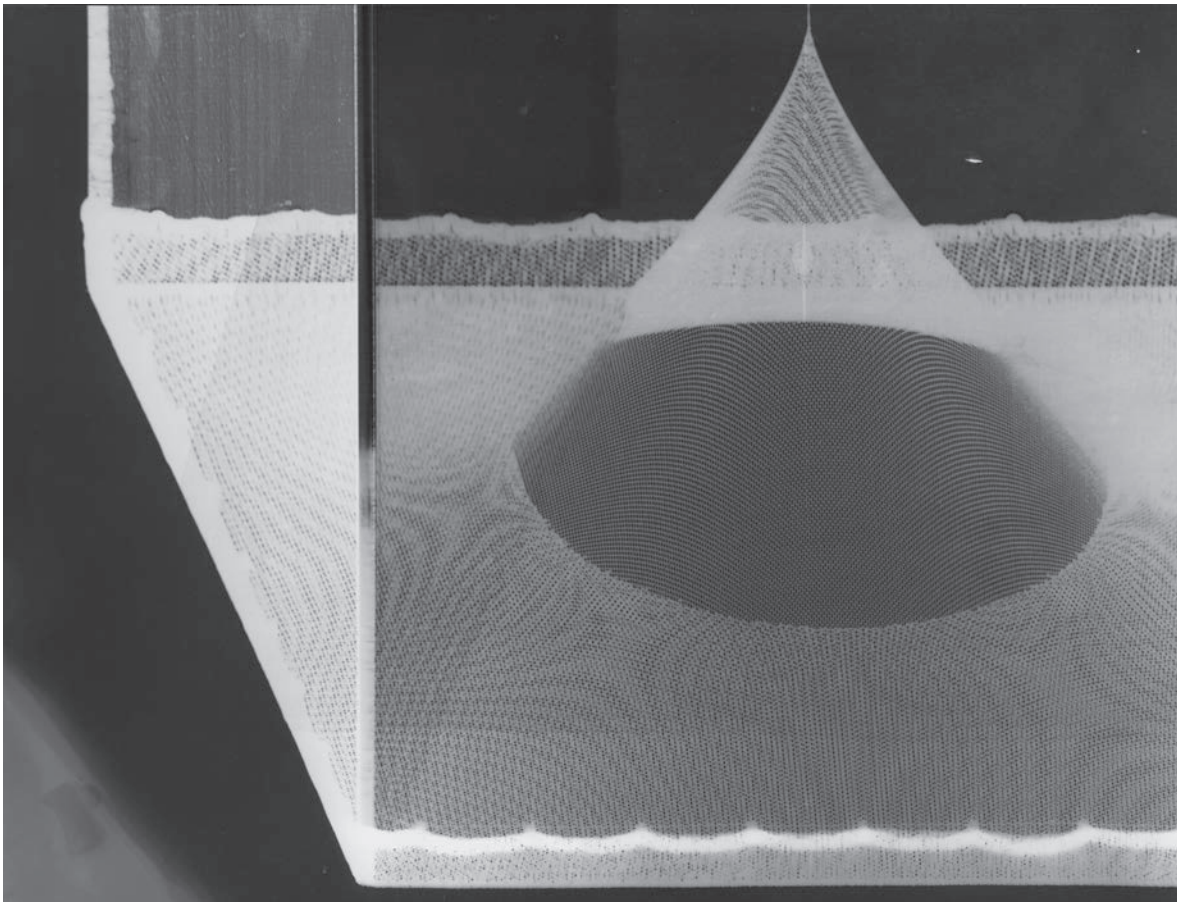

EGY KÚP 2., 2018, 18x24 cm, FOTOGRAM

NAGY HAJNAL CSILLA

OKTÓBER

NYELVED HELYÉN A SZAVAK

Nem vettem fel a telefont. Azt írtam neki, hogy most nagyon benne vagyok valamiben, majd később felhívom. Erre az üzenetre ráküldött egy szivecskés reakciót, és annyit írt, „oké, persze, hajrá!". Azóta eltelt másfél hét. Nincs semmi gond. Csak nincs kedvem beszélgetni. Nem vele, hanem bárkivel. Semmi sem történt, semmi sem változott. Nem tudom, hogy magyarázzam el neki, ha nincs mit elmagyarázni. Csak elfáradtam. Nem tudom, pontosan mit jelent ez a szó, mihez képest nevezem fáradtságnak ezt, amiben most, egyébként, tényleg *nagyon benne vagyok*. Felkelek, dolgozok, főzök valamit, vagy nem, miért kell ezt fáradtságnak neveznem? Talán azért sem pontos, mert nem azért nem azt csinálom, amit szeretnék, mert nem érzek erőt magamban, hanem mert fogalmam sincs, mit szeretnék csinálni.

Minden nap eszembe jut, hogy talán ma felhívhatnám, de sohasem tudok rájönni, mit mondanék neki. Jól esne beszélgetni. Igazán jól. De nem tudom elképzelni, valamiért nem fér bele a napjaim valóságába, hogy megtörténjen. Nem tudom, bántom-e ezzel éppen. Magányos-e. Tudja-e, mennyire hiányzik most is. Számít-e, mennyire hiányzik. Mi történik velünk tulajdonképpen. Meg lehetne-e nevezni. Meg kell-e egyáltalán.

Esténként mostanában rendszerint tárgyakat nézegetek a lakásban. Rengeteg van belőlük, némelyiknek van jelentősége, némelyiknek nincs. Sokról azt sem tudom, hogyan kerültek ide, mi közük van hozzám, mi közük van bármihez is. Minden este megpróbálom megmozdítani a tárgyakat magam körül, néha a kezeimmel, néha az elmémmel, és mindkét módszer ugyanolyan nehéznek tűnik. Ugyanolyan fölöslegesnek is. Néha így érzem magam én is mások életében. Hogy az emberek, akiknek ilyen vagy olyan okokból belekerültem az életébe (és talán fogalmuk sincs, hogyan), végignéznek rajtam időnként, és megpróbálják eldönteni, van-e jelentőségem. Van-e valami közöm, bármihez is. Talán fel is emelik a kezüket, hogy odébb tegyenek, vagy csak gondolnak rá, és valami eltereli a figyelmüket. Vagy úgy döntenek, végeredményben elférek a polcon. Nem foglalok el sok helyet, nem takarom el a napot, olybá tűnik, különösebb gondozásra sincs szükség. Én vagyok az életükben az a fajta szobanövény, akiről sohasem kell a növényes csoportba posztolni, mert *elvan*. Nincs velem baj.

Emlékszem arra az esetlenül sikeredett búcsúbulira, amit az akkori legjobb barátom szervezett nekem, mielőtt elköltöztem. Senkinek sem tudtam igazán választ adni a kérdéseire, amikor próbálták tematizálni, mert valamiért szükségét érezték, a költözést magát.

Hogy miért, minek, mit keresek. Nem tudom, semmit. Néhány legyintés és esetlen poén oldotta fel akkor ezeket a félig megválaszolt, sőt, talán eleve félig feltett kérdéseket, mint kiderült, annyira azért senkit sem érdekelt, hogy mit akarok az életemtől, engem sem. Máskülönben egyáltalán nem volt rossz az az éjszaka, még ha értelme nem is volt. Miért jutott ez most eszembe?

Nem tudom, ő mit csinált, amikor elköltözött. A bulimon természetesen nem volt ott, alig ismertük egymást, én sem voltam ott az övén, ha volt neki egyáltalán. Most, hogy belegondolok, sohasem beszélgettünk igazán arról, miért is van ez az egész, miért élünk ezekben a máskülönben teljesen szokványos helyzetekben, nem ismerjük egymás *történetét*, ami ezt a minket tulajdonképpen összekötő momentumot, a kivándorlást illeti. Legalábbis nem tudok felidézni ilyen beszélgetést. Csak ülünk itt, úgyszólván több mint egy éve, ennek a kusza egyenesnek a két végén, és egyre csak távolodtunk el a valóságtól, az időtől, a tértől, és abban a hitben élünk, hogy valamihez közeledünk közben. Egymáshoz. Magunkhoz.

Kapkodva nyitom meg az üzenetváltásunkat. „Most felhívhatlak?", írom. „Persze!", érkezik a válasz néhány perccel később. Azután órákig beszélgetünk, más emberekről.

FELLINGER KÁROLY

HOGY KILÁSSON

Állandóan esik, így nem tudom
magamban felidézni az esőt,
elvonatkoztatva mindentől.

Nem esik jól ez az állapot.

Szívdobogásom szigetelés,
a jégvirágos ablakra
rálehel a száj nélküli
sötétség.

A cél mindig távolságtartó.

EZERFELÉ

Szobámban nagy a rumli,
de mindent megtalálok benne,
így működik az Isteni rend.
Időt ad a jövőnek.

Ha szobámban rendet rakok
a saját ízlésem szerint,
a természet törvényszerűsége, hogy
semmit sem találok.

SZOMJÚSÁGOM

Ha szomjúságom kicsordulna
egy pohárból,
az lenne az utolsó csepp benned.

Ami a sajátom,
az nem megy fel rám,
vagy bele kellene nőnöm.

Amikor már nem jutsz az eszembe,
különbséget
tesz dolgaink közt a felejtés.
Láthatóan csal,
a maga érdekét nézi,
tudja, hogy nem teszed szóvá.

VISSZAÚT

A szobrász utálja a telet,
a zimankót,
a görbe nyelű
hólapátot.

Mégis kedvet kap,
épít egy hóembert.

Amikor elkészül vele,
a hóember sárgarépa
orrát csipegető
cinege számára
ő a váratlan vendég.

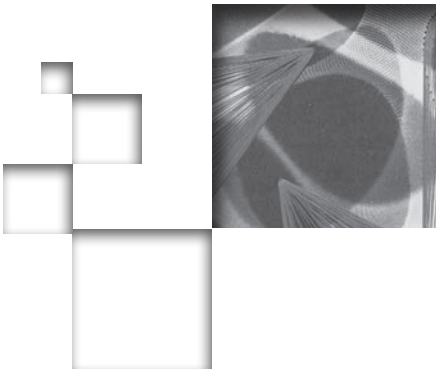

BÍRÓ JÓZSEF

. I . A . O . O . . O

EGYFELVONÁSOS (RENDHAGYÓ) – MINI – OPERA /
HÁROM SZÍNBEN / ELSŐ SZÍN

(– *Pilinszky János emlékére* –)

ELSŐ SZÍN

VIVACE

(1)

munka tudja megfelel
fél nádsíp forrás
: ***gondol elhagy esküvő***
előszed hátsó igazság
szíves kivet vezető
: ***felhő kivérez dallam***
szentbárány ismerős tüdő
ölében szűk pirítósszabadság
: ***jut alapos agymosás***
kétségtelen eső ömlik
nincs határozott újságárus
: ***simul messze alatta***
raklapok mögött vacok
fortélyos ember túlél
: ***hamar szeret komolyan***
élvez kallódva természet
fekszik szutykos sivárság
: ***méretre kezd mélyíteni***
akar kényes gyertyacsonk
színekben látni ország
: ***olyan mosoly néha***

VIVACE

(**2**)

torzul aggódó jelenés
szertelen kantele zihál
: ***ragad nyirkos arany***
hibátlan hajszálból jóslat
tegnap siralmas álom
: ***rács sodrása folytonos***
fáradt kötélhíd dadog
szélvédett helyen végez
: ***nyomban három követés***
árvul keserves falióra
kénye párosan szépül
: ***frissen érkező dráma***
szirmai nyitva esernyő
mézízű vélemény szitál
: ***ingyenes párát nyeldekel***
tapasztalat hoz kikötőt
költéri folytatást vállal
: ***néz kétségbe naponta***
meztelen próba része
van járható sötétség
: ***ünnep dúdol tenger***

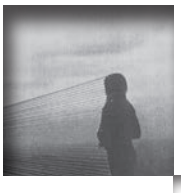

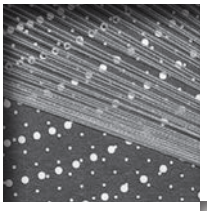

VIVACE

(**3**)

kívülről végrehajt élet
ültet sámándob heghamu
: ***meglepő viszont tűnik***
szemétben hever kenyér
céltalan változat ismer
: ***lobog zongorás virágút***
ugyanott nyálfoltos takaró
komorul penészes szemfedő
: ***rothad kottázó káposzta***
sohasem hullámzó térkép
álcának higgadt zsákfalu
: ***szakadék sikít szélén***
ondolált jégtömb rendez
érvényben viaszos égbolt
: ***sétatávolság zsírt kerül***
bánatnak időben ugyanaz
irgalmas mutatvány hazasír
: ***révedve múltat szemponthoz***
mohosban repeső irattömb
cseléd görnyed boríték
: ***szabvány boronát fészkel***

(furioso)

ikravert festmény ismét
híján áttörés füstcsík
: ***fekete ellenpont alkalom***
vágyszárny nevel időcél
kerítve felmondó értelem
: ***akasztás rendel tömeges***
bőrkötés ellen szappan
kimenet illatos koponya
: ***gáznemű nyomon mellett***

TÓTH LILITH VIKTÓRIA

HULLÁM

1.

Felforrnak számban a szavak,
széttépik minden indulatom.
Nincs már bennem semmi,
te sem.
Elúsztál a kisütött zsírban,
leereszkedtél az aljára.
Saját haragod kened a kenyérre.

2.

Nézem őt, és tudom, félnem
kéne, mégsem megy.
Másnak kéne lenned neked is,
már nem követ az árnyékod.

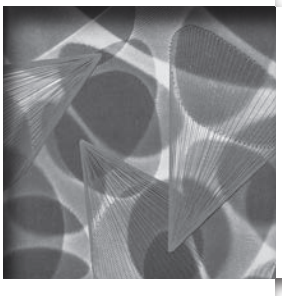

RESONATOR

1.

Hallom az ablakból a hangod, elvegyül,
mégis tisztán szól.
Sületlenségeket beszélsz,
így kell lennie.
Eltakarod vele, amik voltunk.

2.

A cigim vége valahogy mindig édesebb,
de ezt csak ilyenkor veszem észre,
mikor még nem ittam eleget,
mikor még van vér a konyakban.
Ne aggódj, ezzel is csak a teóriádat igazolom.
A hangulatom szerint iszlak.

3.

Van valami éles közöttünk,
a fülemben az élvezeted, talán,
és a kés, amit a kezembe adsz, hogy vágjam.
Serceg a bőr, ahogy nyúzom a zsírról,
oldalra teszem, legtöbbször egy darabban.
Esztétikusan,

a bimbók még látszanak egy pillanatig,
a zsiger illata mámor,
még, kitörlöm a szememből az izzadságot.
Csak az első vágás nehéz,
eltalálni a megfelelő méretét a húsnak.
A kés mellett szalad el az élet,
mert minden, ami szabaddá tenne:
Lelkileg jól esik, de anyagilag nem.
Kimondom ezt hangosan, és meg is
bánom, mindenki nevet.
S minden rám zuhanó kacajban,
csak a mozdulat számít.
Nem akarom kihányni magunkat.

4.

Egy pillanatkép, a borítója ennek a könyvnek.
Ennyi az egész, ahogy az ágyra doblak,
és kétségbeesetten el akarok veszni,
hogy senki se találjon meg,
az illúzióbuborékot egy gyerek ne pukkantsa szét.

KVANTUMFIZIKA

1.

A bolygó letér a pályájáról, összeütközik egy másikkal
beleremeg az univerzum egy kis szelete
a részecskék összeolvadnak, és újra szét
már más ember vagyok

2.

Az érintés mozgat
olyan szaga van, amit nem tudok megnevezni
értelmetlenségek jönnek ki a számon
kérlek, magyarázd el, miért létezünk

3.

Nehéz úgy, hogy mindig máshol akarsz lenni
a valóság létezése: kétség
vagy önmaga az
mikor magad ellen fordulsz
én is te
ellened

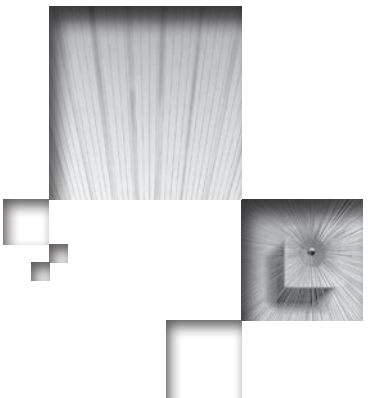

PÁPAY SZANDRA

TÚL SOK (SZÖVEG)VILÁG

TÓTH LILITH VIKTÓRIA *TÚL SOK VILÁG* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Tóth Lilith Viktória debütáló kötete sok irányból közelít a művészi alkotás lehetséges terei felé; a *Túl sok világ* kötetcímadó gondolata több szinten is beleivódik a szövegekbe. Nemcsak versek, hanem egy-egy prózarészlet is olvasható a kötetben, ami első körben a formai osztottságra hívja fel a figyelmet. Mondhatnánk persze, hogy a lírai hang, mely szertelenül cikázik eltérő szövegtereken keresztül, a pályakezdő fiatal művészek útkereső sajátossága; de Tóth Lilith Viktóriánál ez a fajta kötetszerkesztési elv sejtet egyfajta poétikai megalapozottságot is.

A szövegeket olvasva szembetűnő, hogy ezen osztott struktúra a műfaji határsértéseken túl tematikusan is megjelenik. A lírai én felbontásával, megkettőzésével; a szövegben megszólaló hangok sokszorozásával játszik el a költő. Intencionáltan van elbizonytalanítva, megkettőzve, akár megsokszorosítva a versbeszélő pozíciója. Alap versértési struktúránk – mely a lírában általában egy központi hangot keres – is az újraértelmezés horizontjába kerül. Így lesz a versek visszatérő témája például a bipoláris személyiségzavar vagy épp a skizofrénia; s a bizonytalanság létállapota is rendre az egységes személyiség megalkotásának kudarca körül artikulálódik. „Olyan mintha meg lenne, valami mégis elveszett, / érzem a bőrömön, de a bőrömben nem" (5). A bőr mint határentitás már a kötetet indító versben elkülöníti a testen kívüli és a testen belül megélhető világokat. Azonban nem bináris oppozícióról van szó, hisz a belső világ rendre több és több részre bontódik – „Én / Te / aki bennem vagy" (6) –, az én belső osztottsága válik viszonyítási ponttá: „én innen nézlek téged / magamból / beléd és hozzád / nem haragszom senkire / még a világra sem" (7).

A *külső* világ kiábrándítóan statikus realitását feszültségbe állítja a szubjektum jóval dinamikusabb érzékelésével. A szubjektumon átszűrt valóságérzékelés efféle módozataiban feldereng valami a késő modern költészeti hagyományból. Petri György és Pilinszky János szövegszinten is reflektált a versekben; de a már-már őrületbe hajló monológszerűség akár József Attila *Szabad ötletek jegyzéké*t is felidézheti. „Keljé' fel, mert pofán vaglak! / Kimosom a szád, / már megint káromkodsz!" (...) „A macska hozzám dörgöli magát. / Benne látlak. / Kell valami igaz, cicuskám? / Kéred a májam?" (14).

A beszélő megszólító odafordulása rendre az én megalkotásának igényébe fordul vissza: „Hibáztam, mikor azt hittem, / hogy megtestesülhetsz" (16). A versekben fel-feltűnő aposztrophé struktúrája is egy *ál-párbeszéd*, melyben a versalany önmagát próbálja artikulálni; egy viszonyítási lehetőséget – *másikat* keresve. A ciklusadó cím is erre a paradoxonra játszik rá – *Levelek önmagamhoz.*

A testiség kérdése, az anyagiság létmódjának dimenziója is többféle funkciót kap a kötetben. Egyrészt van egy erős rítusjellege a szövegeknek: „sok lepedőn szárad vérfolt" (18). Másrészt az anyagiság mint tapintható valóság ugyancsak egy görcsös meghatározási fogódzó próbál lenni az én likviditásához képest. „Műanyag flakonról letépkedett papír vagyok, / vagy fehér füst (…) Megfogtad a kezem, / az tartott csak a földön." (20)

Érdekes ahogy a kötetvilág is ebben a motivált önkeresésben mindinkább visszabontja önmagát valami tapasztalati nullpontra. A cikluscímek változásai mintha ezt követnék: először levelek (még funkcionális meghatározottsággal), majd lapok (visszabontott anyagi minőséggel), végül formátlan papírfecnik. Ebben a ciklusban találunk pár prózaszerű folyószöveget, mely mintha épp ezt a formai likviditást erősítené. A versbeszéd ziláltsága is többször fordul át őrületbe a kötet vége felé haladva. A külső világ mint viszonyítási pont is viszonylagossá válik: „Igen, van az a pont, amikor mindegy mi van kö- / rülötted…" (43) A levél mint a másikkal való párbeszéd illúziója a *Papírfecnik*et követő ciklusban épül vissza teljesen. A *Hangok a fejben* cím végérvényesen az énen belülre szorítja a megszólalásokat.

A másikkal való párbeszédkényszer, a dialógus megteremtésének görcsös igénye általában határsértő szituációkat teremt. A behatolás, a testbe férkőzés, átszakítás folyamatosan visszatérő motívuma a szövegeknek: „vasbakanccsal léptem a gyomrodba / felszakítottalak magamnak" (52); „igazolvány nélkül csak a testekbe jutok be" (57).

Az írás dialógusteremtő, mégis önmagába, az írás aktusának monologikusságába visszacsapó struktúrája is hangsúlyossá válik a kötetben. A megteremtett szövegvilág egzisztenciális dimenziója egy újabb réteggel – világgal – bővül; s autopoetikus módon e világok megalkotott jellege is témává válik: „a neo-posztmodern szex / abban különbözik a többitől / hogy újra fáj" (51); „nem sejti, hogy róla és neki írok verset" (…) „irodalmat kenünk fel a falakra / lírai tollamba valaki / prózatintát csöpögtetett" (65–66). Az én önmeghasonlásának szövegesítése ezeken a pontokon a művészi alkotásra vonatkoztatható motiváltságot kap.

A kötetben a szövegszinten megidézett modern egzisztenciális poétika, a teremtett nyelv posztmodern autopoetikus mechanizmusain át jut el egy posztmodern utáni lét és művészetérzékeléshez; a *Túl sok világ* gondolata igen érzékenyen hívja életre a kortárs irodalom korszakhatár-érzékelési problémáit is.

Mintha lenne is valamiféle igény arra, hogy a különböző korok művészi ingereit szimultán működtesse a kötet. A nőiséghez való viszonyban egyszerre tárul elénk a szövegben megélhető nemiség szubjektív közelsége; a posztmodern ironikus távolításaival; a szöveg mint test párhuzama egyszerre kap ironikus és rituális meghatározottságot.

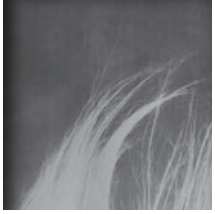

A nő lapjai ciklus először ironikusan írja felül a nőiséghez kapcsolható sztereotípiáinkat – akár a Nők Lapja magazin szirupos társadalmi nem vonzataira reflektálva. S rögtön be is hozza kendőzetlenül a testi értelemben megélhető női dimenziót: „test a testedből / véres kéjes húsdarab" (26); „minden horrorban / a nő / az a hülye / elindul a szörny után" (30).

A *Femme Fatale* kötetzáró ciklus a nőiség tematikáját újabb rétegként teszi az identitásjátékok, a szövegekben eluralkodó szertelen, önmagát kereső és meghatározni vágyó késztetés gondolatiságára: „sokáig hittem / a férfiak utópiái vagyunk /aztán van a nő, aki csak akkor / mosogat / ha ihletet akar (66). Az anya alakja is kettős meghatározottságú, egyszerre teremtő entitás és társadalmi sztereotípia. A szakralitás, amit a nőiség generációs értelemben jelent, ellentétbe feszül a nőiség megélésének profán voltával: „tudom mama nem örülne neki / hogy sose járok templomba" (69); „macskaszőr borítja a szervem / amelynek dobognia kellene / a kutyaszarban is férgek / csókolj meg kérlek" (70).

A *Túl sok világ* teremtett eklektikájában egy szövegtéren osztozik a kocsmárosné, a prostituált, Heidegger és Platón. Mélységek és magasságok, szent és profán találkozása egyszerre tartja mozgásban a modern és a posztmodern dialektikát. A profánban meglelhető szentség, e két dimenziót mozgásban tartó feszültség Pilinszky és Petri szövegvilágait idézi: „Az egyik reggeli kényszeres séta közben / vettem észre, hogy egy nyughatatlan fénycsík / próbál áttörni a fekete felhőréteg alól." (76); „Petri / napsütötte sávja a falnál ér véget…" (40); „te is égve hagytad a folyosón a villanyt" (31). Az *Ajándék* című záróvers a kötet elején tematizált, József Attila szövegvilágára utaló őrületet a másik elérhetetlenségének magányérzetébe fordítja. Mintha a *Tenyeremre tettem*… négysorosa derengene fel: „ezt kaptam, nézd, / milyen szép az üres tenyerem" (92).

Különösen izgalmas ez a dinamika, ami az érezhetően mai, a posztmodernséget is meghaladó újszerű stílusjegyeket visszacsatolja a késő modern poétika világaiba, miközben e létkavalkádban a saját hang próbál utat törni magának. Előre mutató jegye a kötetnek ez a többirányú párbeszéd, mely egyszerre nyúlik előre és fordul vissza a művészi szövegalkotás láthatatlan időtengelyén. Olyan, folytatást sejtető, nyitott nyomokat hagy az olvasóban, melyeket érdemes lesz majd tovább követni a kötet után születő újabb szövegvilágokban is.

(Dunaszerdahely, Nap, 2020)

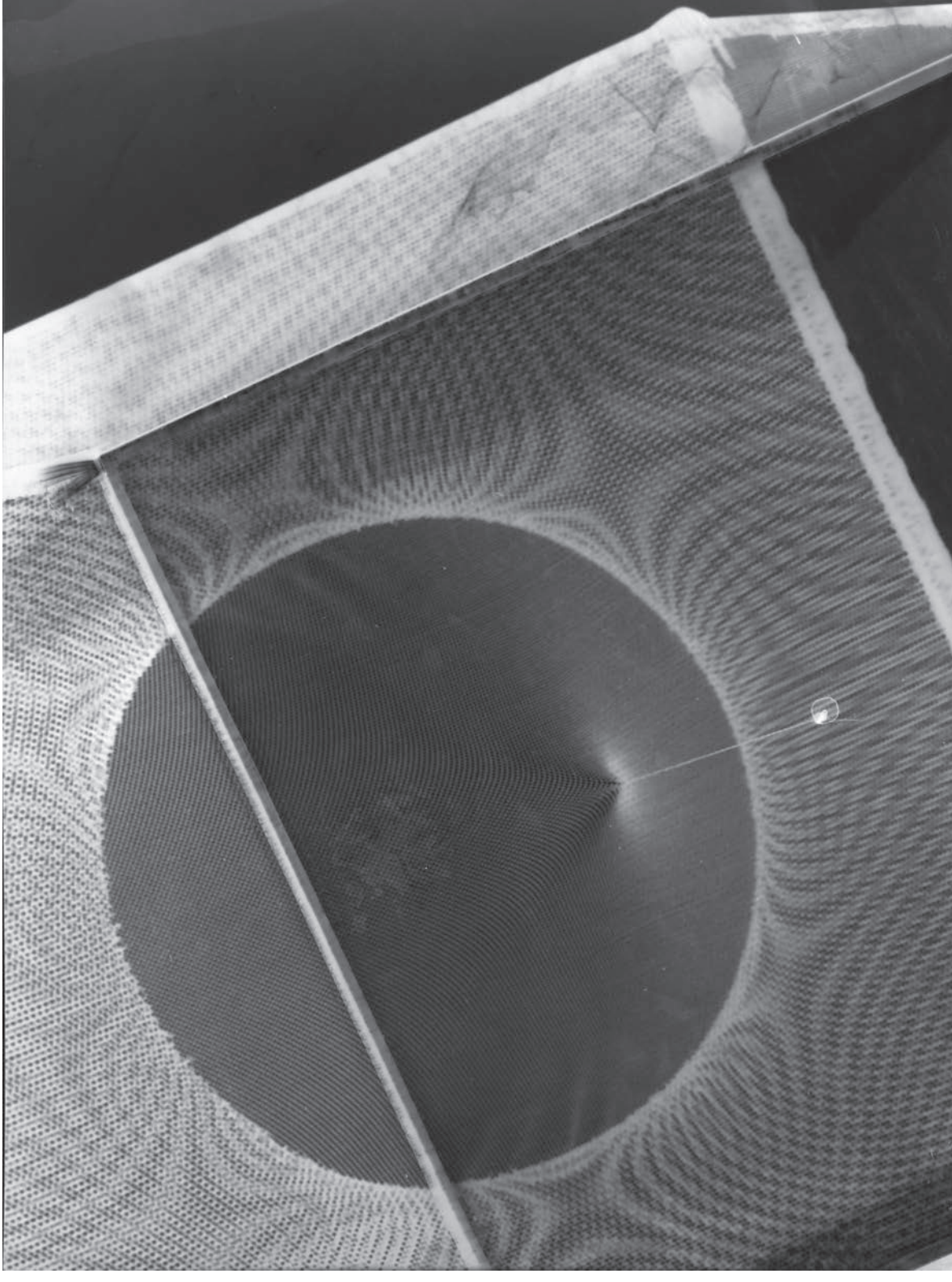

EGY KÚP 1., 2018, 24x18 cm, FOTOGRAM

SZERZŐINK

ANDRÉ FERENC (1992, CSÍKSZEREDA) KÖLTŐ, SLAMMER, SZERKESZTŐ ▮ **BÍRÓ JÓZSEF** (1951, BUDAPEST) KÖLTŐ, PERFORMER ▮ **FARKAŠOVÁ, ETELA** (1943, LŐCSE) ÍRÓ, KÖLTŐ ▮ **FELLINGER KÁROLY** (1963, POZSONY) KÖLTŐ, HELYTÖRTÉNÉSZ ▮ **GAVRILOVICI, ANASTASIA** (1995) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ▮ **JURÁŇOVÁ, JANA** (1957, SENICA) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ▮ **NAGY HAJNAL CSILLA** (1992, LOSONC) KÖLTŐ, ÍRÓ, SZERKESZTŐ ▮ **PÁPAY SZANDRA** (1988, SÁRVÁR) KRITIKUS, PHD-HALLGATÓ, PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM ▮ **PÉNZES TÍMEA** (1976, ÉRSEKŰJVÁR) ÍRÓ, KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ▮ **POLGÁR ANIKÓ** (1975, VÁGSELLYE) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (SELYE JÁNOS EGYETEM) ▮ **TATÁR SÁNDOR** (1962, BUDAPEST) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ, KÖNYVTÁROS ▮ **TÓTH LILITH VIKTÓRIA** (1993, KIRÁLYHELMEC) KÖLTŐ, ÍRÓ ▮ **VÁLYI HORVÁTH ERIKA** (1978, VÁSÁRÚT) MŰFORDÍTÓ ▮ **VERES ERIKA** (1986, ÉRSEKŰJVÁR) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKŰJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET“, MADACH.ASIST@GMAIL.COM
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

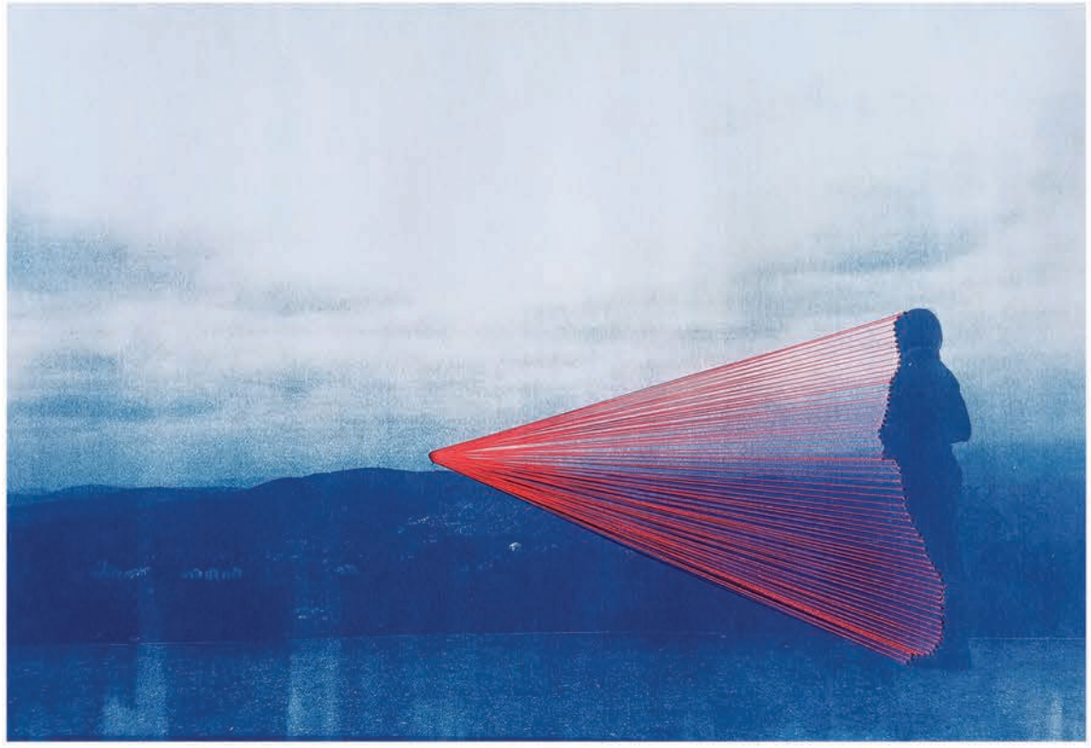

INSTA(NT)LLÁCIÓ (ÉN 2.), 2021, 21x29 cm, CYANOTÍPIA, PAPÍR, HÍMZÉS, FOTÓ: HORVÁTH GÁBOR

INSTA(NT)LLÁCIÓ (FÁS), 2021, 20x28,5 cm, CYANOTÍPIA, PAPÍR, HÍMZÉS, FOTÓ: HORVÁTH GÁBOR

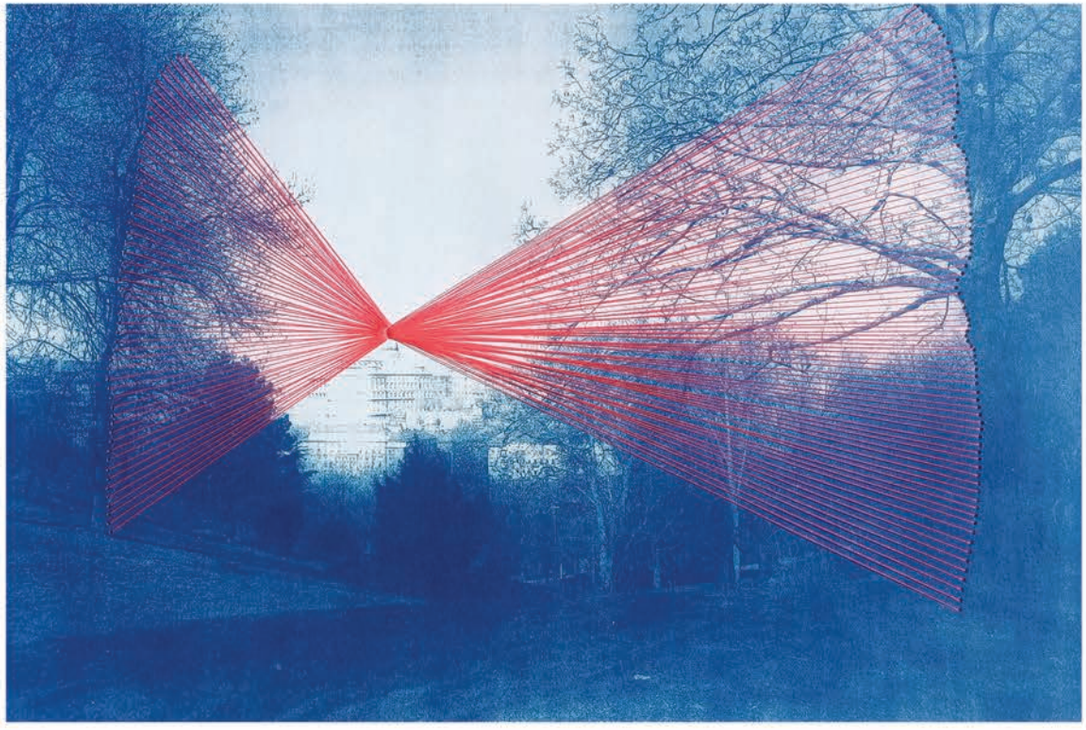

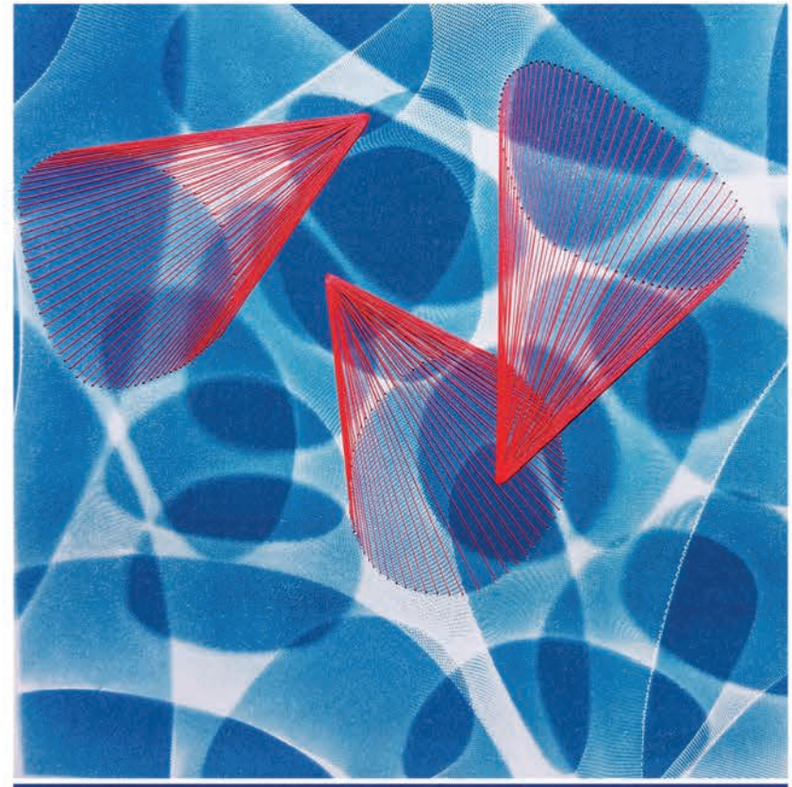

INSTA(NT)LLÁCIÓ (HÁROM KÚP), 2021, 30x30 cm, CYANOTÍPIA, PAPÍR, HÍMZÉS, FOTÓ: HORVÁTH GÁBOR

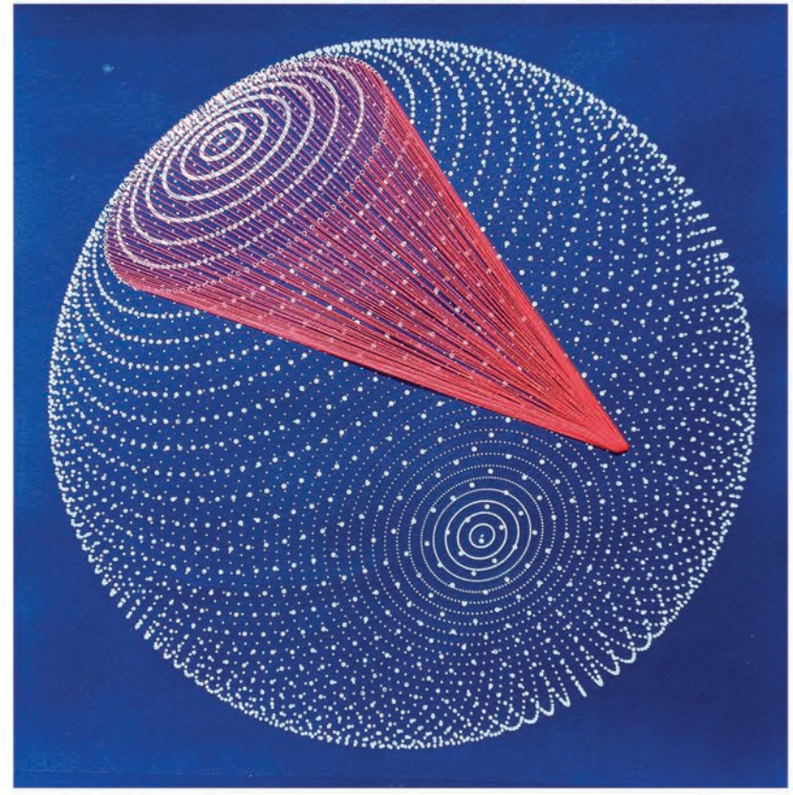

INSTA(NT)LLÁCIÓ (KÚP GÖMBBEN), 2021, 22,5x22,5 cm, CYANOTÍPIA, PAPÍR, HÍMZÉS, FOTÓ: HORVÁTH GÁBOR

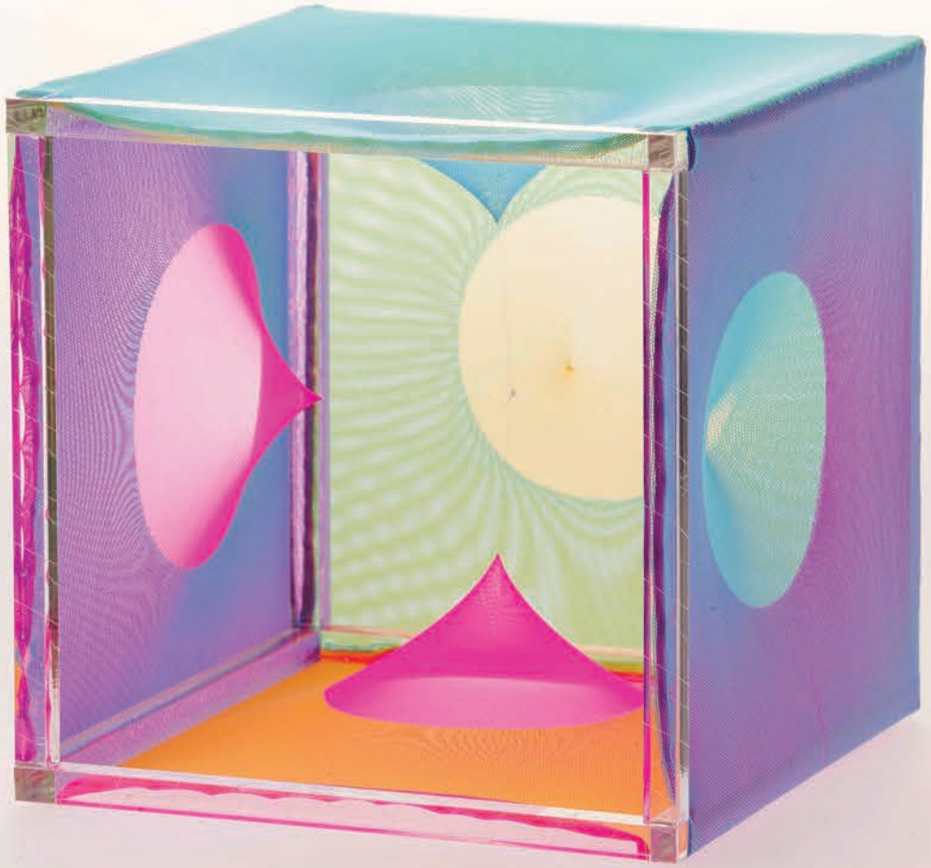

ÖT KÚP, 2015, 20x20x20 cm, ELASZTIKUS TÜLL,
PLEXI, FOTÓ: AKNAY CSABA

9 771336 150803 11